I

na wydz. teologicznym

Szkic do wykładów (w półroczu zimowem i letniem r. 1883/4, które w spisie wykładów i w [illegible] są [illegible] noszą tytuł „Filozofja religii"

[Kart a, b, 1–80]

Wykłady te wyszły w odbiciu litografowanem ~~pt.~~ ~~pt.~~ i to rozdz. I–II (rękopis mający fo. a, b, 1–31v) pt. „Filozofja chrześcijańska. Część trzecia. Teologja ~~etyka~~" [1883/4] (str. 280) zaś rozdz. III pt. „Filozofja chrześcijańska. Część czwarta. Filozofja religii" [1883/4] (str. 112). Różnice między tekstem rękopisu a litografji są dość małe.

Książki te nasze na trzy części rozdzielimy).
W pierwszej będzie pytanie o przyczynach rzeczy, które przyrodzenie dało człowieku albo i drugiem zwierzętom.
W drugiej części o pokarmach które są człowieku przyrodzone albo nie, i też co się z ich pożywania człowieku przydawa.
W trzeciej pytanie co który sposób albo postawa członków człowieczych znamionuje jeśli dobroć albo złość przyrodzenia.

Przedmowa

Arystoteles najwyższy filozof u Greków, w księgach swych pierwszych, które nazwał Metafizyka to jest o naukach nad przyrodzenie, pisze: iż każdy człowiek z natury swej ma tę żądzę aby nieco umiał i wiedział. Przyczyna tego jest iż wszelka rzecz stworzona zawsze ciągnie ku doskonałości swej a ile najwięcej może tym bardziej żąda przyrównać się ku onej bytności pierwszej a nieśmiertelnej, która jest Pan Bóg stworzyciel wszego. Gdyż tedy nauka i umiejętności duszę człowieczą czyni doskonałą i dostateczną, nie dziw tego iż ludzie

Fil. Rel.

Wstęp.

Filoz. relig. jako twory. jej nazw. jest dos. młodsz nauk: jako: treść jej i orz. skład. bar. sta: Filoz. zaw. rozpra: o stosunk: człow. do Bog. czy zgod. dodat. czy ujem: a dawno przed powsta: filoz: starzy poeci grec. których Arystot. nazy: teolog: wbił. kult bog: i obowią: człow: dla nich przedmio. swoich hymn.

Nie mog. być inacz: sko: relig. jest najwa: stron. życ. ludz: najpełn. wyraż. w rozwo. narod. ~~Były~~ Istnia: plemio. ludzk. bez miast, bez stat. siedz: bez przemysł. i handl. bez nauk. i szkół, ale nigd. bez relig. Zaw. mieli jakichś bogów których wedł. stat. cerem: skła. ofia. i wiel. możeb. cześć wyprad: W Grecy. i Rzym. nic się nie działo bez publ. czy prywat. bez poradz. się bog. bez skład. ofiar błagal. lub dziękczyn. Zakład. now. miast, prawodaw: rady (wyprawa wojen. wszystk. waż. wyped. familij. odbyw. się pod okie. bogów, z ich pozwol: a ich pomo: lub na ich uświet. Niejed. histor. miast była histor: bogin. lub boga — Delfi i Delos żył. tylk. Apollin. Aten. Miner. (Atena), Efez Dianą, Pafos Wenera i t. d. To samo da się powiedz. o Palesty: Egip: Assyr. Babil. Jako. geol. ma rzeka, ~~twierd.~~ uważa: ~~że~~ Egipt ~~jest~~ za dział. Nilu, to z niemniej. praw. ~~należ.~~ moż. ~~utrzymy.~~ że Izyda utworzy. naród egip. Merodach babiloń: Dzieje naro. żydow. to kult Boga prawdz: według form: w jakich się objaw: patryar. Sta. Zak. Nie możn. hist. żadn. naro: zrozum. nie znaj: dokła. jego relig.

Cóż dziw. że zaw: uważa. relig. za skarb najdroż: Utrat. inny: skarb. wydaw. się mała rzeczą, jako: relig. została nietkniętą. Były nawet gotow. poświęc: wszystk. co miały, wolno. polit. dobrob. domu: byleby ocalić relig. Eneasz z palącej się Troji, Focejczycy z oblężonego przez Persów miasta, ratu: swoje bogi ojczy: aby dale. za morz. budo: im now. świąt. a w cieniu świąt. nowe zakład: miast. Gdy ginie jaki ~~[illegible]~~ naród starożyt: najdłuż: broni się w stoli: a gdy stoli. już wzię: jeszcze Kapitol się opiera a gdy już na Kapit. wdziera się nieprzyja: to na najpierw jego uwag:

w ~~ostatn.~~ świąt: zamy: się ostatn. garść. walczn. aby tam umiera: Posągi bogą to ostatn. pomniki, które głucho: głowy niejeździ: Gdy już cała Jerozol: była w ręk. Rzym. jeszcze broni: się świąt: Każd. kamień: każd. dziedz: musie. legionaryusze zdoby. z osob. Tak samo ginie Kartag: kiedy już wszyst. stracona: żona Hasdrubala z dziećmi i garstka odważn: zamyka się w świąty. Melkar: i potem ją zapala:

Tak w organiz. zwierzę: serce zawsze wszystk. organ. pierwsze zaczy: się porus: i ostatn. umier: tak w organiz. narod. relig. pierw. i ostatn. jest objaw: jego życia. Niektór. narod: potracili: już wszystk. co do istot: narod: należy, ale że pozosta. im relig. jeszcze nią mają za osob. lud. Żydzi tylk. dla relig. swoj. jeszcze są narod. odrębn. Irland: mów. tym sam. język. co Angli, mają ten sam rząd i tę samą oświa. Mimo to katol. Irland. a protest. Angl: przedziel. są cały. ogrom. odstę. dwóch naro.

4. 3 1.

Rozd. I. O istnieniu Boga.

Porówn: Sanseverino Compend. Philos. Vand. Tom. II. Theol. Natur. b. I. De Dei existentia.
Stöckl, Lehrb. d. Philos. 5e Aufl. Mainz 81. Tom II. p. 300–316.
Schneider; Natur, Vernunft, Gott. Abhandlg üb. d. natürl. Erkenntniss Gottes, nach d. Lehre d. heil. Thomas v. Aquin dargestellt. Gekrönte Preisschr. Regensbg 1883. Mainz p. VI. p. 353. –

—

§1. Istnienie B. może być dowiedzionem.

Różne są klasy ludzi, twierdz. że nie można dowieść naukow. sposob. istnie. Boż:

a) ci którzy mieli istn: Boga za artyk. wiary, niedostęp. rozumo: Takich już zbijał S. Tom: Contr. Gent. I. 32.
Tak. utrzymy: Gabriel Biel, kard. Pierre d'Ailly, Zabarella – później Soryn i Zenet
Tradycyonaliści.

b) ci co uważają zdanie Deus existit za tak jasne, że nie potrzeb. dowod. propositio per se nota.

c) Ontolog:

d) Kant
Fryd. Jacobi
Lamennais, Esquisse d'une philosophie: dowód wyprowa: zawsz: jedno pojęci: z drugie: w któr. było zawarte. B. zaś nie może być zawart. w pojęć: wyższ. a drug: stro: nie można zaprzecz.: istn. Boż. bo Bóg jest byt: mater: i instrum: wielk: było porucz: Można tow. tylko to pozn. co jest z za pomocą świat: które pochodz. od świat. Boż.

Uwagi

ad a) . S. Thom. adv. Gent. I. 12: De opinione dicentium q. Deum esse, sola fide tenetur & demonstrari non pt.

S. Thom. Qq. dispp. de ver. q. X. a. 12. c. esse manifeste falsam eo q. philosophi rationib. irrefragabilib. hanc veritatem naturaliter probaverunt.

Sap. XIII 1. Vani autem sunt omnes homines, in quib. non subest scientia Dei: & de his quae videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neq. operib. attendentes agnoverunt quis esset artifex..
2. Sed aut ignem aut spiritum aut citatum aërem aut gyrum stellarum aut nimiam aquam aut solem & lunam, rectores orbis terrarum deos putaverunt
5. a magnitudine enim speciei & creaturae cognoscibiliter poterit creator horum videri.
8. Iterum autem nec his debet ignosci
9. Si enim tantum potuerunt scire, ut possent aestimare saeculum: quomodo hujus Dominum non facilius invenerunt?

—

Rom. I. 20. Invisibilia enim ipsius, a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoq. ejus virtus & Divinitas: ita ut sint inexcusabiles.

—

Concil. Vatic: Sess. III. De fide. Cap. 2: Eadem S. Mater Eccl. tenet & docet, Deum, rerum omnium principium & finem, naturali humanae rationis lumine e rebus creatis certo cognosci posse etc.

Ibidem: Cano: de revelat: Can. 1: Si quis dixerit, Deum unum & verum, creatorem & Dominum nostrum, per ea, quae facta sunt, naturali rationis humanae lumine certo cognosci non posse, a. s.

S. Aug. in Joa. Tr. II, 4. Deus pot. inveniri per creaturam, evidenter dicente Apostolo: Invisibilia enim ipsius etc.

Tertull. adv. Mar. I. 10: Habet Deus testimonium totum h. q. sumus & in quo sumus.

Hilar. in psal. 52, n. 2: Quis mundum contuens, Deum esse non sentiat?

Tradycyon: Należy odróżn. tradycy: we fakt. od tradycyo. w teor.

1) Że de facto wiedzą ludz: wychowy. się pod wpływ. tradyc: nie ulega wątpli:

2) Mówiąc apost: Paweł: i OO. Sob. Watyk. o możebn.: że rozum ludzki może pozn. Bog. przez stud. natu. nie mówi o rozum. ludzk.: bezwzgl.: lecz o rozum. wychowa. w społeczeń: a ten rozwija się pod wpły. trad.

Uwagi ad b. Mówi o tem S. Tom. w 2 rozd. Sum. adv. Gent. I. 10 i 11.

Propositio per se nota nazywa się ta, w której predyk. zawar.: w subj.: tak iż obopólny ich wzgl.: sam przez się jest jasny n.p. część jest mniejsza od całości lub odwrotn.:

S. Tom: Ad h. q. aliquid sit per se notum, nihil aliud requiritur, nisi ut praedicatum sit de ratione subjecti; tunc enim subjectum cogitari non potest sine h. q. praedicatum sibi inesse appareat (QQ. Disp. de Ver. q. X. a. 12. c.)

Zdaw. były się myślą, że to ma miejsce także w zda.: Deus existit, bo B.: = Byt najpełn. najkonieczn.: który istn.: być musi.

Jednak: zdanie jakie może być w podwój.: sposób samo przez się znane – per se nota albo simpliciter albo także quoad nos – Zob. Arist. Anal. post. I. 2.

W obu raz.: orzecz.: koniecz.: należy do subj.: ale ta różn.: że w pierw. raz.: defin.: subj.: nie jest powszech. znane, a w drug. razie niej jest.

Tamte nazyw. Aryst. dignitas, te zaś positio – o tam tej twierdz., że każde: umysło.: jest obec.: (drugi: że nie zawsze jest obe.: bez pomo.: namy.:

Przykł.: 1° Wszyst. kąty proste są równe 2° Człow.: jest zmysł.: (isto.: żywą)

Stąd pow.: że zdan.: Deus existit jest per se nota sec.: se albo simplicit.: bynajm. zaś quoad nos

1 qu. 2. a. 1. c.: propositio, Deus est, quantum in se est, per se nota est; quia praedicatum est idem cum subjecto. Deus enim est suum esse. Sed quia nos non scimus de Deo quid est, non est nobis per se nota, sed indiget demonstrari per ea quae sunt magis nota quoad nos et minus nota quoad naturam, sc. per effectus. –

—

ad c. Sama podstawa Ontol. jest błęd.: nie mamy bezpośred. intui.: Boga, mieć ją dopiero będz.: w życiu przyszłem

S. Jan: Evan. I. 18. Deum nemo vidit unquam.

S. Paw. 1 Cor. XIII. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.

ad d: O Kancie później.

O Fryd. Jakobim: (1743 - 1819): Glaubensphilosoph. Nie można dowieść istnie.: Boż.: bo wszelkie dowody: zamyka się w granicach zależ.: Należałoby wykaz.: przyczynę Boga a to nie jedno wychodz.: co z Boga wob. istota zależ. nie boża

Jak okiem pozna: nasz zmysł: tak sercem Boga - Js wtedy serce nazywa wiarą a rozum vernunft, dzieląc ją od rozsądku „verstand". Serce jest oświecio: własn. światł. które gaśnie przy świetl. rozsądku. Serca nie można pogodzić z rozsąd: kiem wypada bez namysłu pójść za sercem w rzeczach wiary. Licht ist in meinem Herzen, aber sowie ich es in den Verstand bringen will, erlischt es. Welche von beiden Klarheiten ist die wahre, die des Verstandes, die zwar feste Gestalten, aber hinter ihnen einen Abgrund zeigt od. die d. Herzens, die zwar verheissend aufwärts leuchtet, aber bestimmtes Erkennen vermissen lässt? - Jeden system Spinozy uważa J. za konsekw: ale za zgubny, bo niweczy najszlachetn. ~~tęsk~~ dążność ducha: siła, naszych: pogańsk: w rozum. a chrześć: w sercu (einen Heiden mit d. Verstande, einen Christen mit d. Gemüth)

<u>Lammenais</u>: pomięszał porząd. logicz: z porząd: rzeczyw:

Nie wydoby: B. z wyższ: jakiejś przyczy: lecz pojęcie o Bogu wydobyw: z innych pojęć, nie jakoby ono w nich było zawar: lecz że z niemi zosta: w ucho: i tato: związku.

Potem B. jest pierw. prawd: w porząd: real: in ordine existentiae, wyrażn. zaś in ordine cognitionis. Wszystk. inne prawdy są dla tego prawdami, że mieszą w sobie coś z Prawdy Najwyż: tak jak w porząd. rzeczyw. wszystk: rzeczy istnie: i działa: bo mają istnie. i działa. od Boga.

Można powiedz: że wszystk: poznaj: za pomo: B. i w B: bo B. wszystko tak stworzył, że pozna: być może a nie tylko nam dał rozum, lecz go zachowu. w nas i przy poznaw. wspiera. Stąd mens nō sine operatione causae primae in suā operatione procedit (S. Thom. super Boët. de Trin. q. I. a. 1. ad 6) ale nie wynika, że naprzód trzeba B. poznać, aby móc cokolw. pozna: Tak jak wiele: rzeczy poznaj: za pomo: naszego rozum: zanim ~~też~~ jego sam. nie poznali: Cū ipsū lumē intellectus nostri nō se habeat ad intellectū nostrū, sicut q. intelligitur, sed sicut quo intelligitur, multo minus Deus ē id q. primo a nostro intellectu intelligitur (1. q. 88 a. 3. ad. 1)

Tamże: ad 2: propter Deū alia cognoscuntur, nō sicut propter primū cognitū sed sicut propter primā cognoscitivae virtutis causā. -

§ 2. O ~~dowodz~~ różnych ~~naturze i znaczeniu~~ dowodach na istnienie Boga, a naprzód o ontologicznym.

Wszelkie dowodz. musi być a priori albo a posteriori.
Pierwsze z natury swoj. jest siln: i bezwarunk: drugie, choć wystarcza: a nawet nie mniej silne, budzi jednak obawę, że mogą zachodz. wyjątk:
Wyższość makem. dowodz. jest w tem, że nigdy się nie myli, podczas gdy dowodz. eksperym: narażone jest na liczne błędy, a z nowemi doświadczen: dochodz. do nowych rezultat: Nic tedy dziwnego że ludz. kochaj: Boga pragną: jego istnie: oprzeć na dowodz: absolu: a nie narazi. go na wszystkie flukt: doświad: wieków.
Pierwsz: który o to się pokusił jest św. Anzelm, arcyb. kanterburyjski (1033-1109)
Wyłoż: w swojem monologium różne dowody na istn. B: sposob. a ~~poster~~: postano. w Proslogium wymyśl. dowód, któryby miał znacz. absol. a nie potrzebo: poleg. na doświad. zmysł. Sam to powie: w przedmo:
Coepi mecū quaerere, si posset forte inveniri unū argumentū qd. nullo alio ad se probandū quā se solo indigeret, e solū ad astruendū, quia Deus vere ē e quia ē sum̄ū bonū nullo alio indigens e quo oīa indigent, ut sint e bene sint e quaecūq credimus de divina substantia, sufficeret.
Argument ten nazywa się ontol: i odgrywał wielk: rolę w dziej. nowszej filoz:
Anz: bierze za punkt wyj: słowa psl. św. Dixit insipiens in corde suo: nō ē Deus. (ps. XIV. 1). Nawet ten głu. rozu: defin: Boga: Najwyż. dobro - i to Najw: dobro jest niewątpl. w jego umyśl:
Sed certe idē ipse insipiens quū audit h. ipsū qd. dico: bonū quo majus nihil cogitari pō, intelligit utiq q. audit e q. intelligit utiq in ejus intellectu ē, etiā si nō intelligat illud esse ...
Musi się zatem zgodz: że najwyż. dobro jest przynajmn. w jego umyśle:
Convincitur ergo insipiens esse v. in intellectu aliquid bonū quo majus cogitari nequit, quia h. quū audit, intelligit e quidquid intelligitur, in intellectu ē.
Jednak. zgodziw. się na to, musi zrob. krok dalszy.

At certe id quo majus cogitari nequit, non potest esse in intellectu solo. Si enim quo majus cogitari non potest, in solo intellectu foret, utique eo quo majus cogitari non potest majus cogitari potest. Existit ergo procul dubio aliquid quo majus cogitari non valet, et in intellectu et in re.

To zaś musi koniecznie istnieć, co jest 2a forma dowodu:

Hoc ipsum autem sic vere est, ut nec cogitari possit non esse. Nam potest cogitari aliquid esse quod non possit cogitari non esse quod majus est utique eo quod non esse cogitari potest. Quare si id quo majus nequit cogitari, potest cogitari non esse, id ipsum quo majus cogitari nequit non est id quo majus cogitari nequit quod convenire non potest. Vero ergo est aliquid quo majus cogitari non potest, ut nec cogitari possit non esse, et hoc es tu, Domine Deus noster (c. 1–3)

Jeszcze za życia Ans: dowód jego wszystkie: wyprowic: przez mnicha Gaunilo w klasztorze Marmoutier pod Tours (hr. Montigni, który w r. 1044 przyjął habit): Liber pro insipiente adversus Anselmi in Proslogio ratiocinationem. G. zwraca uwagę, że rozumie: pojęcie dowodzi, iż po za umysłem: nas: nie istnieje

Prius enim certe mihi necesse est fiat, re vera esse alicubi majus ipsum et tum demum ex eo quod majus est omnibus in se ipso quoque subsistere non erit ambiguum. Według Ans: dowodu: tym sposobem: musiałaby istnieć wyspa doskon.

Po Gaunilo: Alb. W. Tom. iw. Scot: przeciw Anzel: wystąpi: S. Tom. adv. Gent. I. 10 podaje: argum: Ans: choć go nie wymie: a w roz. 11 zarzuci go zbija. (Porówn. 1 qu. 2. a. 1)

Rozumo: S. Tom:

1° iż nawet, co przyjmie: B: nie rozum: przez ten wyraz zawsze: id quo majus cogitari non possit

2° gdyby nawet takie mieli pojęcie o B: nie wynika stąd, że na zewnątrz: zewnątrz nas nie podob. istnieje.

Dato quod ab omnibus per hoc nomen Deus intelligatur aliquid quo majus cogitari non possit, non necesse erit aliquid esse, quo majus cogitari non potest, in rerum natura. Eodem enim modo necesse est poni rem et nominis rationem. Ex hoc autem quod mente concipitur quod profertur hoc nomine Deus, non sequitur Deum esse nisi in intellectu. Unde nec oportebit id quo majus cogitari non potest

esse nisi in intellectu; et ex h. nō seqr. q. sit aliquid in rer natura quo majus cogitari nō possit. Et sic nullū inconveniens accidit ponentibus Deū nō esse. Nō eni inconveniens ē quolibet dato v. in re v. in intellectu aliquid majus cogitari posse, nisi ei qui concedit esse aliquid quo majus cogitari nō possit, in rer natura. (adv. Gent. I. 11)

Na drugi argum. Ans. tak odpow. S. Tom.

Nec etiā oportet Deo posse aliquid majus cogitari, si pō cogitari nō esse. Nā q. possit cogitari nō esse, nō ex imperfectione sui esse ē v. incertitudine, cu ~~suum~~ esse sit sec. se manifestissimū, sed ex debilitate nostri intellectus qui eū intueri nō pō pr seipsū sed ex effectib. ejus. Et sic ad cognoscend ipsū esse, ratiocinando perducitur (tamże)

—

Następ: Kart: postaw: dowód ontol: w form: nieco prost: zasadz: niż argum: Ans: Kart. dał kilka dowod: w swoich Meditationes de prima philosophia zatrzymam się tyl: nad 5ta: De essentia rer materialiu et iterū de Deo q. existat.

Mam w głow: pojęcie wrodz: Boga, ideā entis sum̄e perfecti. Tak zaś do cznego trójkąta należy, że suma jego kąt. wynosi dwa proste lub do pojęcia gór należy pojęcie doliny, tak nie można Boga pomyśl: nie istniej: bo gdyby mu nie dostaw. exyst: byłaby to Istot: Niedosk: pozbaw: jednej doskonało:

Jit manifestū nō magis posse existentiā ab essentia Dei separari quā ab essentia trianguli magnitudinē triū ejus angulor aequaliū duob. rectis s. ab idea montis ideā vallis: adeo ut nō magis repugnet cogitare Deū (h.ē ens sum̄e perfectū, cui desit existentia (h.ē cui desit aliqua perfectiō) quā cogitare monte cui desit vallis. —

Wreszcie Leibnitz ~~poprawił~~, w swoj. mniem: argum: Kart: dowódł: popierał że B. jest możeb: W liści. tow: do Herm. Conringiusa (Opp. ed. Erdm. p. 78) że dowod: Kart: miały by walor, gdyby poprzednio było ustalo: że istn. Boga

jest można: q. Deus necessario existat, si m° possibilis esse ponatur.... Bartesius ante sophismate quodã n. probare hanc existentiae divinae possibilitate n. ab ea probanda se liberare conatus ẽ.

~~Przyjęcie Leibnitz~~ ~~jest stwo~~ nie argum. nadał taka form:

Ainsi Dieu seul (ou l'Etre nécessaire) a ce privilége qu'il faut qu'il existe, s'il est possible. Et comme rien ne peut empêcher la possibilité de ce qui n'enferme aucunes bornes, aucune négation et par conséquence aucune contradiction, cela seul suffit pour connaître l'existence de Dieu a priori. Nous l'avons prouvé aussi par la réalité des vérités éternelles etc...

—

Po Leib: niezm. jeszcze rzecz. się argum: ontol.

Moses Mendelsohn über d. Evidenz in d. metaphys. Wissenschaften – Berl. 1764.
Morgenstunden od. üb. d. Dasein Gottes. Berl. 1785.

Istota najdosk: ~~musi być~~ jest niezależ. (Jako niezal. albo ~~zależ~~ jest albo nie jest. Jeżeli nie jest ~~być~~ musi być jakaś przyczyna, ta przyczy: nie może być zewn: Istot. najdosk. poniew. jest niezależ. ani też nie może być wewn: Isto: Najdo: bo nie zawiera żad. kontrad. logicz. Zet. Bóg musi być. –

Argu: ontol: w wszystk. swoich form. jest ułomn: a co S. Tom. powie: o argum: Ansel: odnosi się także do Kart. Leib. Mendel:

Poję: najdosk: isto: zawie: w sobie także ten przym: że istnie: bo isto: najdos. jest zaraz: byt. najpełn: ale czyż wynika stąd, że taka istot: zewnąt. wszyst. nasze: istnieję? Bynaj: to jedno wynika, że jeżeli wyobraż: sob: istotę najdoskon: koniecz: musim: wyobraż: ją. sob. jako istnieję: tak jak koło wyobraż. sobie zaw: w ten spos: że każd: punkt jego peryf: jest również odległ: od środ. Ale jak z poj: koła nie wynik: wcale, że tak. koło istnie: zewn: nas, tylko w najwię: że istnie: może, tak i z poję: najdosk: istot: zawiera: w sob: (bez wzgl: na nas i na inne stwo: co najwię: wyni: że istnieć może, bo jej poję: nie zawie: w sob. żadn. niemożl. t. j. żadn. sprzecz. czyż z istnie: przymiot.

§3. O dowod. kosmol. czy: metaf.

Skoro dowodz. a priori nie doprowa: do żadn. rezult. należy obrać inną drog. a posteriori, która od rozważ: skutk. wznosi się do przyczy. Tny rodz: argumentów (~~dowo~~): Iut. za możeb: z któr. pierw. zowie się kosmol. lub metaf.

~~Argum.~~ Kosmo: rozpa: się na 5 dowod. – S. Tom. 1. qu. 2. a. 3. (z Arystot.)

I. Dowód: Omē q. movetur, ab alio movetur... Si ergo i. quo movetur, moveatur, oportet ē ipsū ab alio moveri, ē illud ab alio. Hic aute nō ē procedere in infinitu; quia sic nō esset aliq. primū movens, ē pr consequens nec aliq. alind movens; quia moventia secunda nō movent nisi pr h. q. sunt mota a primo movente; sicut baculq nō movet nisi pr h. q. ē motq a manu. Ergo necesse ē devenire ad aliq. primū movens q. a nullo movetur ē h. omes intelligunt Deū.–

To samo w I adv. Gent. c. 13.

Omē q. movetur, ab alio movetur. Patet aute sensu aliquid moveri, utputa sole; ergo, alio movente, movetur. Aut ergo illud movens movetur aut nō. Si nō movetur, ergo habemq propositū q. necesse ē ponere aliquid movens imobile ē h. dicimq Deū. Si aute movetur, ergo ab alio movente movetur. Aut ergo ē procedere in infinitu aut ē devenire ad aliq. movens imobile; sed nō ē procedere in infinitu; ergo necesse ē ponere aliq. primū movens imobile.–

Uwagi: Ruchem jest dla Św. Tom. actq potentiae albo potentia qua potentia in actu albo też actq imperfecti.
Należy także pamięt. że ruch w znacze: niewła: oznacz. każd. operac: w znaczeniu zaś właściw. każda przemia: każdy rozwój jakiejś władz.
Scholast. za przykła: Arystot. przyjmu: trzy rodz: ruch:
unq quidē qui ē sec. quantitate, qui vocatur augmentu ē diminutio; aliq aute qui ē sec. passibile qualitate, ē vocatur alteratio; tertiq aute, qui ē sec. locū ē vocatur loci mutatio; necesse ē q. iste sit primq inter oēs.
(S. Thom. in Phys. VIII Lect. 14

~~Łańcuch ruchów . jest niepodob.~~
Utrzymu. dal. S. Tom. że ruch każ. jest komuni: napRód od przyczy. drug: a tym znow. od Bog. Thom. qu. 3 de malo art. 2: Necesse ē eñ oēs motg secundaz causaz causari a primo movente, sicut oēs motg inferioz corpoz causantur a motu coeli. Deg aute ē principiū oīū motuū ē spiritualiū ē corporaliū, sicut corpg coeleste ē principiū oīū motuū inferioz corpoz.
Twierd. że każd. ruch w świec: wszys. ostatecz. od ciał nieb: (które natural. maja go znowu od Bo:) przyjmu. się coraz wię: w nowoczyt. fizy.
Powiad. n. p. Towarzy: fizyk. w Wrocła: (Natur 1878. p. 581) że każdy ruch pocho: jedyn: od zewnętr: ciśnię: (durch Druck von Aussen); że wszystk. ruchy mechan. nawe: zyte. stone: so wszyik: działa: inn. ciał nieb: wedłu: przez ciężk: ale nie przez atrakc: lecz przez ciśnie: (druck); że mylnie przypisu: się mater: jak: siłę atrakcyj. wnięj przelywa: skoro nigdy nie dowiedz: że jed. atom przyciąg: nieuzyw. drugi. Sam zresztą Newton powia: że atrak: przyjął: jako supozyc: do swoil matem. oblicz. ale że o sem. wewnętrz. isto: siły, któr. ciał. nieb. utrzy. w biegu po nieb. przestrz. nic ~~twierdz.~~ afirmo. nie chce. Doda: nawe. wspomocz. przeczu: że fizy: może kiedy: fenom. atrak: wytłum. za pomo: inne: rodz: działa: n. p. ciśnię: Nareści. wysta: teraz (Natur 1878) że wszys. ruchy się nieb: powst: (coelesten Ursprungs) pochod: od ciśnię. mas kosmicz. Następ: promieniowie ciał nieb. sprawi: wszystk. fenom. ruchu napRód ~~przedugi~~ ruchu każd. gwiaz: n. p. ziemi a potem: ruch molekul: w tejże czy: fenom. kohez: elektry. ciepła, magnetyz. i t. d.
Anderssohn w swojem dziele: Massendruck aus der Ferne (Breslau 1880) dowodzi obszer: tego twierdz. dawniej do tych sam. rezulta: dochodz: Dellinghausen i Tomson. Delingh. wyd. w r. 1851 Versuche einer spekulativen Physik" a powo. swo: twierdz. w drug. dzie: Das Räthsel der Gravitation Heidelberg 1880 –
Główne jego twierdz: Materja: nigdz. nie jest przerwana (die Materie ist kontinuirlich). Jedyną przyczy: zjaw: przyro: jest ruch. (Die alleinige Ursache der Naturerscheinungen ist die Bewegung)

Uwagi

Że każdy ruch kosmi. zdąża do końc. gdzie zamie. się w ciepło, przypomn. najznako. fizy. i mechan. P. De Saint-Robert w Revue scientifique z/22. czerw. 1875 (Le Mouvement) wykaza. że ruch nieustający jest niemożli: Nie moża. żadn. ruchu jednej. zmien. i stąd suma ruch. zosta. w świe. ta sama. ale nie zaprz. to, że formy ruch. są te same i że odnawia. się ~~ob~~rzym. koł. Przeciw. ~~jest~~ w świe. widoczn. zdążają: wszystk. form. ruch. do przeobraż. się w ciepł. który rozlew. się po całej przestrz. świe. Tak tedy świa. cały zbliża się do stanu końco. w któr. nie będz. żadn. różn. tempera: w czas. gdzie zat. żad. fenom. nie będz. możeb. gdy. wszystk. działa. przyrod. zatrzyma. się w spoczyn. wieczyst.

Podobn. wyraż. się matem. belg. Folie w rozpra. czyt. 15. grud. 1873 w Akad. nauk w Bruks: Du commencement et la fin du monde, d'après la théorie mécanique de la chaleur – Dowod. on, że w świec. wzrasta: się ciąg. ilość ciepł. ze szko. ilo: pracy a ciepł: zdą. ciąg. do równowa. Tym sposo: wszechświat fatal. zbliż. się do końcow. równow. w tempera. w któr. cząsteczki (molekuły) ciał dojdą do najwyż. oddale. się a któr. nie będz. mogły dal. się przeobraż. Wyszedł. z chaosu świa. znow. stan. się chaos. z tą różn. że pierw. chao: miał ruch początko. który wywoł. wszyst. następ. zjawis. a drug. chao. nie będz. miał żadn. ruch. jed. równo. temper: w któr. się zamien. ruch wszel. Wnosi stąd p. Folie, że świa. musiał takż. mieć począt. bo gdyby istnia. ~~od nie~~ bez począt. taki: cały już wieczn. to owa tender: do równow. i spoczyn. była by już dost. do koń. swe: przed wieka. Możn. zat. na podstaw. nauk. spółczes. twier. że świa. istnie. dopiero od czas ograni. A nie mog. go wyd. przyczy. w nim zawar. bo ~~x~~ taki. przycz: nie mogły być przed nim. Musia. więc przyczy. ta być zewn. niego i od niej zależ. –

Do podobn. wnio: że świa. musia. mieć począt: prowa: ~~zat~~

1° ~~Hypp~~ termechan: Laplace'a

2° począt. życ. na ziemi

II. Dowód (1. qu. 2. a. 3)

Secunda via ē ex ratione causæ efficientis. Invenimꝰ enī in istis sensibilibꝰ esse ordinē causaȝ efficientiū; nec tamē invenitur nec ē possibile q. aliquid sit causa efficiens sui ipsiꝰ; quia sic esset priꝰ se ipso q. ē impossibile. Nō autē ē possibile q. in causis efficientibꝰ procedatur in infinitū; quia in oībꝰ causis efficientibꝰ ordinatis primū ē causa medii ē mediū ē causa ultimi; sive media sint plura s. unū tantū. Remota autē causa, removetur effectꝰ. Ergo si nō fuerit primū in causis efficientibꝰ, nō erit ultimū nec mediū. Sed si procedatur in infinitū in causis efficientibꝰ, nō erit prima causa efficiens; ē sic nō erit nec effectꝰ ultimꝰ nec causæ efficientes mediæ; q. patet esse falsū. Ergo ē necesse ponere aliquā causā efficientē primā quā oēs Deū nominant.

Uwagi

1) O przyczyn. pierw. i drug.

2) przycz. drug: są zewsz. skutk. przycz. pierw.

3) szereg skutk. i przycz. nie może być nieskoń.

4) Ostatec: wytłumacz. przycz. drug. jest zew. w przycz. pierw.

5) Sceptyc. i pozytyw. nie przyjmu. pra. przyczynowości; mówią więc albo coś wieczn. albo jak. niewytłu. przypad. stawia na począt. świata.

6) Tyl. przyczyn. nieprzy. osta. ż. Bóg stanow. dostat. istnie. świa.

III. Dowód (tamże)

Tertia via ē sumpta ex possibili ē necessario: quae talis ē. Invenimus enī in rebq quaedā quae sunt possibilia esse ē nō esse; cū quaedā inveniantur generari ē corrumpi; ē per conseq. possibilia esse ē nō esse. Impossibile ē autē oīa quae sunt talia, semper esse: quia q. possibile ē nō esse, quandoq nō ē. Si igitur oīa sunt possibilia nō esse, aliquando nihil fuit in rebq. Sed si h. ē verū etiā nunc nihil esset: quia q. nō ē, nō incipit esse, nisi per aliquid q. ē. Si igitur nihil fuit ens, impossibile fuit q. aliquid inciperet esse; ē sic mō nihil esset q. patet esse falsū. Nō ergo oīa entia sunt possibilia, sed oportet aliquid esse necessariū in rebq. Oē autē necessariū v. habet causā suae necessitatis aliunde v. nō habet. Nō ē autē possibile q. procedatur in infinitū in necessariis quae habent causā suae necessitatis; sicut nec in causis efficientibq, ut probatū ē. Ergo necesse ē ponere aliquid q. sit per se necessariū, nō habens causā necessitatis aliunde, sed q. ē causa necessitatis aliis, q. oēs dicunt Deū.

Uwagi: Możeb. albo przypadk. (contingens) nazyw. się każd. istnoś., któ: może być lub nie być. Konieczn. zaś jest istno: któ: musi być cz. nie może nie być. Koniecz. może być podwój: warunk. i niewar: Widocz. że każd. istno: możeb. (zbędne) potrzeb: koniec: cz. niezbędn. aby istnia. Tak n.p. rośli: ma swoją rzecz byt. w sił. i mate: przyrod: przyczyn: do mater: i do sił kosm. one jest możeb: a te zaś koniecz. Jednak. to jest koniecz: odsyła: nas do inn. konieczn. bo chociaż one dla nas nie mają począt. a nawet dla nas nigd. przesta: nie mogą istnie. atoli to mają pew. cechy, właściw. jestest. przypadk. możebny: n.p. zmienia się, składa się z części i t.d. Wszyst. zaś, co się składa: z części może nie być. Zat. zewn. czł: choć warun. jest koniecz. mógłby nie być, potrzeb. wszystkiego istno. bezwarun. koniecz. aby powsta: i trwa w istnie: swoj.

Inna jest potrzeba logiki a inna rzeczy.

IV. Dowód: (Tamże)

Quarta via sumitur ex gradib9 qui in reb9 inveniuntur. Inveniuntur enim in reb9 aliquid magis ē min9 bonū ē verū ē nobile; ē sic de aliis huj9mi. Sed magis ē min9 dicuntur de diversis, sec. q. appropinquant diversimode ad aliquid q. maxime ē; sicut magis calidū ē q. magis appropinquat maxime calido. Ē igitur aliquid q. ē verissimū ē optimū ē nobilissimū; ē pr conseq. maxime ens. Nā quae sunt maxime vera, sunt maxime entia (ut dicitur 2. Met. c. 4.) Q. aute dicitur maxime tale in aliquo genere, ē causa oīū quae sunt illi9 generis; sicut ignis, qui ē maxime calid9, ē causa oīū calidor., ut in eodē libro dicitur. Ergo ē aliquid q. oīb9 entib9 ē causa esse ē bonitatis ē cuj9libet pfectionis ē h. dicim9 Deū.

V. Dowód (tamże)

Quinta viā sumitur ex gubernatione rer. Videmq enī q. aliqua quæ cognitione carent, sc. corpora naturalia, operantur propter finē; q. apparet ex h. q. semper aut frequentiq eodē m° operantur, ut consequantur i. q. ē optimū. Unde patet q. nō a casu, sed ex intentione perveniant ad finē. Eā aute quæ nō habent cognitionē, nō tendunt i finē nisi directa ab aliquo cognoscente ē intelligente; sicut sagitta a sagittante. Ergo ē aliquid intelligens a quo oēs res naturales ordinantur ad finē; ē h. dicimq Deū.

§4. Argument fizyko-teologiczny

który także nazywa się teleologicznym.

Co znaczą oba wyrazy?

Popular: form. tego argum. znajdz. się w Komed. Molièra: Dòn Juan ou le Festin de Pierre, w 1. scen. 3° akt. Lokaj Sganarelle tak się odzyw. do swe. pana, któ. uda. że w nic nie wie: Nie studyowa: jak wy, Boga dzię:, ani nikt pochwa. się nie może, że mnie czegoś nauczył. Ale z mał. moj. zmys: małym moj. rozsąd. lepie. widz. rzecz. od książ. i bar. dobr. pojmu. że ten świa. któ. widzi. to nie grzyb żed. któ. tak zrob. sam urosł w jedn. nocy. Chciałb. się Pana zapyt. kto zrob. te drze: te ska: tę zie: i to nieb. tam w górz. i czy wszy. to samo się zrob.... Czy moż. Pan przypatr. wszystk. inwencyi z któr. machi. człowie: złożo: jest a nie podziw: sposob: jakim jedno zespojo. jest z drug: te nerw. te kości, te żyły, te płuca, to serce, ta wątro: i wszy: inn. składn. któr. tam się obrac:... Moje rozum. takie, że jest coś w człow. co. obudz. podziw. a czeg. wszy: uczo: raz. nie potraf. wytłum.

W tej form. popul: wykła. Molière argum: któr: od cza: Sokr. i Cycer. aż do Kant. był uważ: za jedn. z głów. podpór wiary w Boga. Nadzw. liczn: form. tam argum: najpiękn. u Fenelona, Traité de l'existence et des attributs de Dieu. Première Partie Ch. II c. Zob. także cała druga księ: Cycer: De natura Deor.

—

W innej form. wytoi. ten argum. Kepler w rozmo. z swo. swo: Barberez. – Zob. Bertrand, Les Fondateurs de l'Astronomie moderne p. 137.

—

Nawet: warto wspom. tak. o dowcip. spos: któr. mądr. filoz. szkoc. Beattie zastos. ten argum. do przekon. swe: 5letn. syna. Zob. Paul Janet, Les causes finales. Paris 1882 p. 405. –

Nareście dyskus: ks. Galliani w salo: baro: Holbach z encyklop: gdzie użył obrazu fałszyw. kostek. –

Do tej sam. form. sprowadz. się dwa inn. argum. jeden użył. przez kaznod. angiel. Tillotson o 20000 ślep. który z rozm. punkt. Angl: Dawid. w własn. ręk. ber

obcej pomo: idą do mia: Salisbury. Jak: prawdopod: że znajd: się wszy: pod miast: wszystkow: w jed. czere: Drugi argum. używ. przez Cyce: Fenel: i wielu inn: o liter: alfab: rzucan. w powietr: Jak jest prawdopod: że upadł: utwo: się w jed. wier. Ilia:?

14

10. bis

~~§ 4. Argument fizyko-teologiczny~~
~~który także teleologicznym się nazywa.~~

Przedziw. świat. budowa - Κόσμος - dowodzi, że uczyniona: doskon: miała Założyc.

Greg. Nazia: or. 34 c. 11 - } Zob. San Severino, ~~T. III p. 3/7 większe~~ ~~Compend~~ Elementa Philos. Kanc T. III p. 3/67
Athan. or. con. Gent. c. 35 }

Minut. Felix - Octav. p. 126 tamże

—

Ten argu: powszech. był wiąża. u OO.

Ambros: Divino enim tā pulchra astra condidit, ut ex iis quantus ē quā admirabilis Creator eoꝝ ē, possit agnosci ē solus adorari (in ep. ad Rom. I.

Aug: Interroga pulchritudinē maris, interroga pulchritudinē dilatati ē diffusi aëris, interroga pulchritudinē coeli, interroga ordinē siderū, interroga solē fulgore suo diē clarificantem, interroga lunā splendore subsequentis noctis tenebras temperantē, interroga animalia quæ moventur in aquis, quæ morantur in terris, quæ volitant in aëre; latentes animas, perspicua corpora, visibilia regenda, invisibiles regentes; interroga ista: Respondent tibi oīa: Ecce vide, pulchra sumus. Pulchritudo eoꝝ confessio eoꝝ. Ista pulchra mutabilia quis fecit, nisi incommutabilis pulcher?

piękność świata

—

Basil: Exacta ē diligens tui ipsius contemplatio vīa tibi praestitit sufficienter prorsus ē idoneā ad Dei cognitionē. Si enim attenderis tibi ipsi, oīu quæ sunt, nullo apparatu opus fuerit, quo adjutus velut per vestigia agnoscas tuū Conditorē. In teipso etenim, tanquā mundo distincte adornato, licet exiguo, contemplari licebit eximiā Conditoris tui ē incomparabilē sapientiā. (Hom. Attende tibi ipsi)

Także dod. możn. Tertull. ad v. Marcio. I. 14 trafn. uwag. że można dowieść istn. Boż. choćby z tego, co sob. najmniej. zmieniają jak prz. mrów. pająk i jedwab.

-

Argum. teleolo. ~~wspad. się~~ jest konklu. z dwóch przesłanek, któr. wyraża: (praemissa major) wpie: że każd. Ład w. pona: każ. zestoś. częś. do cało. i do celu, jaka ma owa całość jest dzieł. intell: - przesłanka zaś ~~...~~ niższa (minor) tak brzmi: w natu: jest Ład, ~~x~~ każde rzecz ma swo. miej: każ. środ. zastosow. do jakie. celu. -

Jeśli: dwie te przesłanki (praemissae) są prawdz. to i konklu. musi być prawd.

Zastanów. się najprzód nad niższ:

Czy w świe. istnie. rzeczyw. Ład, czy każd. stwor. na swoj. miej. czy każd. część odpow: całoś. każd. rzecz. swoj. celo?

Ogran. się do kilk. uwag. a najpr: o układ. świe. całe. Zob. ~~Ulrici~~ Ulrici, Gott und die Natur, 2e Aufl. p. 420 i nast.

To samo prawo grawit: przewodni: wszystk. ~~...~~ obrot. planet do koła nasz. słoń.

Zastana: się jedn. bliż. nad tymi ~~...~~ obrot: znajdzie. się sam. praw. grawit. nie zdoła ich wytłum.

Możn. porówn: obrot ziemi dokoła słoń. z ruch. wirują: procy, któr. ktoś trzyma w ręku i dokoła głow: obra: Kamień wirują: w procy poleciał w dal, ale go zatrzym: ręka i procz. Dwie ~~...~~ siły trzyma. go w równow. W tym raz. Także nam jest wytłum. ruch kołują: bo znam: obie siły, któr się nań składa: ale przy obro: ziemi doko: słoń: znam: tyl: siłę któr: ją do słoń. przyciąg. nie znam: drug. siły, któ: ją rzuci: w przestrz: w kierunku stycznej (tangens) do swojej drogi.

Taka jedn. drug. siła istni. musi, bo skor. grawit: pcha wszystk. planet. ku słoń. a one na nie nie wpada: widocz. drug. siła temu przeszk. Biega wszys do koła słoń. Jedna: same nie obra. tego kiern: bo natu: jest obojęt. na ruch i jego kiern. Aby zaś te ruchy wywołała: dokoła słoń: odbyw. się jednostaj. i porządn. na to potrze:

1° aby siła odśrod. planet (lub księży.) była ~~zrównoważ~~ równoważną: sile dośrodk.

2° słoń: musi koniecz: być w jedn. z dwóch ognisk. elips. w któr. krąż. plan: lub koło: (to samo o słoń. plane. do księż.)

3° plane: (lub księż.) musza być w tak. odstęp: aby sob. nie przeszk.

15

10 ter

Wiado. że te nieb. wszyst. odbyw. się jednost. wedł: słynn. praw odkryt. przez Keple: Są jedn. pewn. nieporz: stąd pocho: że plane: wzaję: się przyci. w skut. czego planet. każd. raz wyb. raz wolń. się obra. doko: słoń. Jedna: Lagrange wyka: że te nieporząd. nie wpływ. na wielk. oś obiegu i że w pewn. peryo. znowu się kompensu.

Wychod. z nasze: syst: planet: w dalsz. przestwo. nieb. i tam zostaj: Tad zadziwia. Mædler dowió. obliczy. ruchy przeszło 800 gwiazd „stałych" że jak planet. doko. nasze. słoń. tak nasz syst. słone: wraz z gwiazd. niby stałe. obra: się około jakieg. ideal: punkt. ciężk. który. leży mniej więc: w śród. Plejadek Ten olbrzy. ruch już nie świat ~~naszego~~. nieb. lecz całych system. nieb: jak z jedn. stro: nie bez. sprzyja hypot. Laplace'a o powsta: nasze: syste: tak z drug. stro: nie da się pogo: bez nadziwy: Tadu, i bez praw w najmniej. szczegół. obliczy. który dysponu. tak potęż.: te olbrzym. ciał. i każe im wszys: Czy one same powsta: i same się tak ustawi: jak chcą rzeczniów. w nas materya? Może większ. racya ~~pra~~ psal. gdy. woła: Coeli enarrant gloria Dei.

Wraca: z przestwo: ~~nieb~~ wieśkon: zno: na ziem: skąd zaczerpli. nawo po nieb. wędrow. trudn. nie zachwy: się porząd. który przebij. w wszystk. jej ruch; i formac: jej powierzch. w zmian. chemicz. czy fizycz. który na niej ciągl. maj. miej.

Rózopisk

Oś ziem. twórz. z płaszczyz. jej drogi (czyli ekliptyki) kąt wynoszą. 23 ½° To nachyle: umożeb: zmia: pór rok: i takż rozdz: świat. i ciepł. na powierzch. ziem. który ~~umożeb~~: jak największ. rozmnoże. się życ. po niej.

Jednak. ten kąt nie ma w sob. nic koniecz. Mógłby być większ. lub mniej. w któr. to raz: nastąp. dla ziem. nieobliczalne skutki. (U Wenery = 53°, u Marsa = 30°, u Jowisza = 1°, u Saturn: 26°29', Uranus, 0, 46' kąt). Wystaw. sob. że oś ziem. stoi prostopad. na ~~powierzch~~ płaszczyz. swego obiegu – to większ. część jej powierzch. zamien. się w nieszczęsn. pustyn.

Wystaw. sob. że kąt = 0 to znacz że oś ziemi leży na płaszczyźnie swej. obiegu. Wtedy będą gorące następ: – Takim położe. jest Uranu. Stoi: stoi tam prostopad. naprzeciw albo nad jedn. albo drug. biegun. Z rozmait. pozyc: jak. mogłaby zająć oś ziem: ~~wszyst~~ wybrana zosta: ta któr. umożeb. największą rozmait. klimat. a skutk. tego najwięk. i najbar. urozmai. bogact. życ. zwierz. i roślin. Wszystko to byłoby niemożl: gdyb: kąt ów zmienia się powięk. lub zmniej: Obecn. wynosi on 23° 27' ale będz. się zmniej. aż do 21° pot. znow. zwolna będz. się zwięk: aż do 27° mniej. ale nie zejdzie za te grani. Dziś: powierzch. ziem. rozpada się na 5° stref klimat: gorą: dwie umiark. i dwie zimn. Liczb. ich propor: taka: pas gorąc: 3,7 milio. □ mil, dwie strefy umiarko = 4,8 milion. □ mil a dwa pasy zimn. = 0,8 milio. □ mil. – Mała tylko część lądu stale nie może być zamieszka.

Co powiedz. o nachyle: równi: do eklipt: także tyczy się odległo: ziem. od słoń. Ta odległ: mogłaby być zupeł. inn: w któr. to razie obecn. świat rośl. i zwierzę: istnieć by nie mógł. Kilka liczb wyżej: wyjaśni. położy. się:

Merkury jest w przecię: 6⅔ razy więc: oświeco (a może i ogrzewa:) niż ziem: Wenus: mniej więc. 2 razy, Mars tyl: 0,43 razy, Jowisz $\frac{1}{27}$ część tej ilości świat. i ciepł. Saturn $\frac{1}{91}$ część

Z tych liczb okazuj. się, jak. pozyc: ziem. dla życia: ~~organiz~~ w przestrze. jest jest stosown. Przypatrz. się powierzch. ziemi. I tut. widzi. nas pewi. rozkła: odpowie: międ: wodą: i ląd. Pierw. zajmuj: ~~pokryw~~ ~~koło~~ około 7/10, drugi: blisko 3/10 cał. powierzch. Każd. zmia: tej propor. wywoła im. organiz. albo ich zupeł. zgub. – Ale nie dosyć na tem. Nawet stosow. wobec słoń. położ. i korzystn. układ powierzch. ziemi. nie wystarcza. by do umożebnie. życ. na ziemi i gdyby nie była otoczo: broniąc. ją od wypromie. atmosfe. Ziem. traci: by więc: ciepła co otrzym. od słoń. gdyb. nie atmosf. któr. dla wypromie. w niej wystarcz. wodą. jak dowiódł. się Tyndall, przepuszcz: bardz. gorą. promie: a nie wypuszcz. promie: umiark.

A nawet te wszystk. warun: nie wystarcz. by gdyb: ziem. nie miał: wielko. i korzyst. któr. posia. Każd. wid. że nie ma żadn. konieczn. iż ziem. jest tak wielk. jaką jest, mogłaby większ. być albo mniej. Ale teraźn. życi. zostos. jest do jej wielko.

Wiado: że siła atrak: u powierzch. plan: rośn: ziem wielk: jeżel. gęsto. zosta. ta sam:
gdyb. ziem. przy teraz. swej gęsto. była tak wiel. jak Jow. t. j. jak. 1500 razy więk.
tak ciało. przyciąg: by pojedynczo: u powierzch. swoj. że ruch byłby prawie niepodob.
dla jest. żyjąc i Powietrz: byłoby zbyt ciężk. ~~gdyby odwrot.~~ ziemia była tak mała jak Merkur: to znc: 13 razy
mniej. lub jak Księż. nasz, byłaby jak. 50 razy mniej. byłyby rzeki tak ciepłe. że co
chwi: Każda istot: porusz: się upada: by - powietrz. byłob tak rzadk: że organiz. ziemsk.
nie mogł. by w niem istnie.

Nie mog. zbyt zabaw. się przy innych: Każdy widz. jak ziem. odpowia. wybornie potrzeb
istniej. żyjąc: i że pod tym względ. wszelk. panu: porząd: jeżel. przez porząd. rozumie. stoso.
do celu lub, kut. dyspoz. części w jakiej całość: mniej. o to, aby cało: nie cel nierozpr.
aby urządz.

Ten sam porząd: w więk: rozmia. i piękn. form. objaw: się w jestest. żyjących: I
tut. wypa. przyniest. nie kilk. innego. Zważ: wierz uwa: na istot. stosu: jaki zacho.
między królest. roślin i zwierz: gdyby tent. nie było, ani te istn. by nie mogł: Rośli.
nie tyl. dostarcz: pokar: alegra tak. retorty: w któr. wyrab. się święż. powie:
Podob. rolę mają w wodz. niemdział. ~~mor~~ roślin: tak zwane diatomee - jak dowi.
Castracane. -

Organi. zwierz. jeszcz: dziwniej. przedsta: harmon: w częś. swoich i środk: któr. zdąż. do swe.
celu. Wyższ. zwierz: rodz. się już zaopatrz. w przyrodz. organ. i z częś. niestych. sztucz. Płuc.
serce, oko, uszy uformow: się w łon. mat. bez żadn. wpływ. zewnę: Trendelenburg robi traf.
uwa: (Logische Untersuchungen Tom II. p. 26) że gdyb. się oko formow: pod wpływ. świat.
można by powie: ~~jak~~ z matery: że świat. drgnie. swoj. chemicz. i mechan. wyrob. sob. ten
organ. Tymcza. oko tworzy się w ciem.. a gdy młode przychodzi na świat - to oko najprzedziwn.
odpowia. warun. optyk: i jest niepor. ~~narzędz~~ do widze: Wprawdz. Büchner i w okn
dostrze: błędów i twierd. że mogło by dale: lepiej. być utworz. To samo utrzym. o ciele
ludzk: Nie powinn. te krytyk: ostudz. w nas zapał w podziwia: tak ~~[illegible]~~ misteru.
urządze. jakie: są oko i każd. organ. zwierz: ani zmniej. naszej wdzię. dla Stwór.
Natak. zaś krytyk. któr. cel. jest, dowodz. że Stwór. nie mógł zrob. nes. niedosk: należy
odpowiedz: że mechan. Stwór. jest ~~ogran~~ absolut. rozważ. jest nieogra. że wzgląd: do planu
stwor. jest ograniczon. kondycy: mate: i praw przyrod. Trafn. robi uwa: S. Tom:
1. q. 25. a. 6. ad 3: Universū, suppositis istis rebq, nō pō esse meliq propter
decentissimū ordinē his rebq attributū a Deo, in quo bonū universi cōsistit. Quorq
si unū aliq. esset meliq, corrūperetur proportio ordinis, sicut si una chorda plq
debito intenderetur, corrūperetur citharæ melodiā.

Każd. zwierz. przedziw. zastos. w budow. ciała: i członk. swo: do żywio. w któr. ma żyć, do pokarm. któr. się ma żywić i t. d.

Ptak. pod każd. stopn. szerok. żyje i w wszystk. możeb. warunk: a wszęd. mają odpowie. organ: Pod biegun. na lodow. w morzu, na gór. w żyzn. równi. i w bezwodn. pusz. w dziew. niedostęp. lasa: i w błot. na jezio. i po rzek. w ogrod. i na polu i w lasa: wszęd. są ptak., a każd. skrzyd. nogi, pióra, szpo: dziób i t. d. tak zawsze zbudow: że odpo: sposob. życi. do któr. przezna: jest rodz. ptaszy.

To samo da się powie. o ryb. i wszystk. inn. zwierzęt.

Każd. zwie: rodz. się tam, gdz. żyć. może i wted. kiedy pokar. dla niego gotów, a przyro. goto. już wszystk. rzecz. potrzeb. do utrzym. się przy życi.

Wątp. zresz.: aby kto zech. wątp. o porząd. w przyro. Materyi: go kiedy. ale nie przecz. że jest. Zosta. jedn.: przestanku wszy.: bez któ. nasz. rozum. nie ma żadn. celu: Że w świe. istn. wielk. mądrz. zamierzo. porząd. na to Tatu. zgadz. się wszy.: ale nie chcą wszy. że też ład jest dzie.: Nieskoń. mądr. Stwór.

Należ. więc dowie: że każd. ład jest dzie. istot. rozum.

II. Dla czeg. porząd. w dzieł. dowodz. intellig. działaj.?

Przema. za tem najprzó. analog: wzięt. z ludzk. czyn. Dla czeg. posą: ~~przy~~ przypisu. jakiś rzeźbia: a dom architek.? Nie tyl. dla ow. prost. rzecz: że każd. skut. ma swoj. przycz: lecz bard. dla tego, że dzie: objawia. siln. rozum. działa. przypisu. koniecz. rozum. przycz: Dla czego tak robi? bo rozum nam mówi, że kto chce części. układ. w całość: powin. już mieć wyobra. o całoś.: a tak. wyobra: ~~nie~~ może być ~~tylk.~~ w rozum. istoc. Materya. tymże sił. tego argu. odpow. że przypad. mógł to wszyst. zrob.

Przypa. według nich sprawi. że ciało: rozpro. po przestrze. zesz. się w nebul. przypad. że wydzieli. się słoń. z planet. przypad. że ziem. tak. znala. się odległ. że ma dos. ciep. i świa: dla jest. organ. przypa: że to jest. powsta. i t. d.

Darwin. któ. najwię: walcz. przeciw pojęc: celow. w przyro: takie. najwię: mogą przypad.

Przykł.:

Pomiędz. zasad. narz. myśl. jest tak. aksyom. że ~~kto~~ nic się nie dziej. bez przycz: czy. praw. przyczyno: Jakkolw. pozyty: przez. żeb. pra: to mia: objekt. wart. nie mniej i sami niem. się zgadz. w myśl: i działa. a rezult. ludz: nigd. o niem nie powątpie:

Pyta. ter. czy celowość jest tak: aksyom. powszech. przyjmow. Wielu temu przecz: nawet niejed. co przyjmuj: celow. w stworze: jak Paul Janet (Les causes finales p. 40) O ile zgadz. się wszys: ~~na~~ na formuł: jedn., gdy chodz. o prawo przyczyno: o tyl. rozchodz. się co do praw. celow: Jedni wyrażaj. tak: Natura nic nie robi na próż: (Arystot.) - inni: każd. jestest. ma jak. cel (Jouffroy), inni zaś: każd. ruch gdzieś idzie (Ravaisson). Paul Janet i te formuł. i całe praw. celow: uważ. nie za aksyo: lecz za prawd: pochodz. wynalez. za pomo: indukc:

Nie mog. wchodz. w dług. metafiz. wywo: powi. tyle, że jeśli: praw. przyczyno. jest aksyom. ~~rozum~~ myśle: niewątpli. cztery jego form. poszczeg: są taki. aksyom: ~~albo~~ Nie są bow. czemś inn. jak konkret: ~~form~~ postaci. jedn. i tej sam. abstrakcyj. formuł. Według Arystot. są cztery rodz. przycz: ἀρχὴ κινήσεως, ὕλη, εἶδος, τέλος, któr. w język. scholast. brzmią: causa efficiens, materialis, formalis, finalis,

W prakt. nigd. nie szuka: lub przypusz: najcz: ogóln. przycz: lecz jedn. z czter. przycz. konkret: któr. poda. Aryst.

Pytam. się: kto zrobił ~~skąd to~~? na co? co ~~to~~ zrobił? z czego?

~~Każd~~ Każd. z tych pytań poleg: na aksyom. przyczyno: Ale nie zaw: wszystk. stawia. pytan: gdyż na niektó. z nich albo z góry znamy odpow: albo odpowie. się nie interesu: Niesłusz. więc Paul Janet prawo celow: usuw. z liczb. aksyom: pod pretekst. że nie zaw. i w każd. położ. go używa: przeciw. w wiel. raz: rzecz lub wypad. ~~zdaje~~ wydaje się nie mieć żadn. celu. Nie stosuj. zawsz. wszystk. aksyom: zwłaszcz. gdy jed. aksyom. może przykryć. kilk. zastosow. odrębn.

Naw. przy wiel. czyn. ludzk. nie pyta: się o cel, choć przyzn: naw. przyjmu: celow. w czyn. ludz. —

Druga Uwaga. Trudniej spraw: gdy chodz. o formuł. przecelowo: Który skut. wyda: nam się zamierz: cz. celem? Gdy ktoś spostrz. części. na głow: może to być skut: bez zamier. ale może też być skut. umyśl. Czy są tak. skut: któ. nam wydaj. się koniecz: zamierzo. a tem sam. pozwal: wnosić o przyczy: któ. je wyda. umyśl:? ~~Próbo~~ Próbów. rozmai. formuł: ale żadn. nie okaz: się kompl: a wszyst: z nich grzeszą tautologią n. p. Reid'a: Widoczne ślady rozumu i zamiaru w skutku dowodzą że był zamiaru i rozumu w przyczyn: -

Tert. adv. Marc. I. 14, trafn. radzi się z tego, co tobie najmniejsz. 11.
stwor: n. p. żurawia, mrówki, pająki, jedwabniki mogą dowieść, że Bóg istnieje.

Organ: wspo. się na 2 twierdz.:
1° że w świecie panuje ład
Thom: Forma universi consistit in distinctione e ordine partium ejus.
(Cont. Gen. II - 39)
Aug: Civ. Dei XXI. 7.

D. Thom. 1. q. 25. a. 6. ad 3: Universum, suppositis istis rebus, non pot esse melius propter decentissimum ordinem his rebus attributum a Deo, in quo bonum universi consistit. Quorum si unum aliquid esset melius, corrumperetur proportio ordinis; sicut si una chorda plus debito intenderetur, corrumperetur citharæ melodia.

2° Ład ten może tylko pochodz. od Istot. uzdoln. rozum. i rozumn.
Lact. Div. Inst. II. 8. Gdyby natura nie miała rozumu, nieby nie potrafi. zrob. że sam rodzi i robi, widocz. nie rozum i dla tego jest Bogiem Twórcą nie może nazwać swej siły, w której jest Opatrz. wymysła i stwórcze i siła działa.
S. Tom. Cont. Gen. I. 13: Impossibile e aliquas contraria e dissonantia in unum ordinem concordare semper v. pluries, nisi alicujus gubernatione ex qua omnibus e singulis tribuitur, ut ad certum finem tendant. Sed in

~~mundo videmus res diversae naturae in uno ordine concordare, non ut raro, et a casu, sed ut semper vel in majori parte. Oportet ergo esse aliquid, cujus providentia mundus gubernetur et hunc dicimus Deum.~~

=

†† D. Thom. adv. Gent. II. 24: Ordinare sapientis est; ordinatio enim aliquorum fieri non pot., nisi per cognitionem habitudinis et proportionis ad invicem et ad aliquid altius q. est finis eorum; ordo enim aliquorum ad invicem est propter ordinem eorum ad finem. Cognoscere autem habitudines et proportiones aliquorum ad invicem est solius habentis intellectum; judicare autem de aliquibus per causam altissimam sapientiae est; et sic oportet q. omnis ordinatio per sapientiam alicujus intelligentis fiat; unde et in mechanicis ordinatores aedificiorum sapientes illius artificii dicuntur.

—

Daleko lepsz. Bossuet'a (Conneissance de Dieu et de soi-même Ch. IV § 1.)

Wszystk. co pokazu: porząd, propor: dobr. zachowa. i środ. zdoln. do wyda. pewn. skutk. pokazu. także cel wyraźny (une fin expresse) a zatem zamiar powzię: ~~umysł~~ rozumny porządku i ustan. dosko:

Ta formuł. nie jest zła ale za dłu:

Moży: taka posta: Każdy porząd. jest zamie: – Trzeb. wyjaś: wyr. porząd:

Porząd: to złoże: kilku rzeczy (lub sił) w jedn. całość: lub w jedn. działa. Ile razy to się dzie: mam. porząd. a każd. porząd. jest zamie: Czy twierdz. to da się dowieść?

Dowód taki: Zostaw: na bok: organiz: żyją: na ziem. jest orga: że niezmierny i siły natu: Łączą się wzaj. w całość lub w jedn. działa: One same z siebie tego orga. nie rob: bo są martw. i bezrozum: jeżeli kilka czynnik: mater. łączy się w jedn. całość, kilk. sił mechan. lub chemi: do wyd. jedn: efek: robią to zaw. na mocy dawniejsz. ruch. który je do tego zmusz: a ten ruch odbyw. się wedł. pewn. praw. Że zaś ten ruch aż nie może być bez porządk: jak okaza. wyżej: b) jego forma aż praw. za mu nada: bo on bez nich ~~jest~~ właściw. rzecz. nie jest, przeto nie: Kombin: chemicz. lub skut. mechani. w świe. są niewątpl. zamierzo:

Tu przypom. słów S. Tom. contr. Gent. I. 13. Impossibile ē aliqua contraria ē dissonantia in unū ordinē concordare semper v. pluries, nisi alicujus gubernatione, ex qua omnibus ē singulis tribuitur, ut ad certū finē tendant. Sed in mundo videmus res diversaz naturaz in unū ordinē concordare, nō ut raro ē a casu, sed ut semper v. in majori parte. Oportet ergo esse aliquid, cujus providentia mundus gubernetur ē h. dicimus Deū.–

Co o świe. matery. nieoży. powszech. w dale. wyż. stopn. tyczy się świa. orga: Zastano. się nad życ. rośli. zwierz. lub ludzi. widzi: że mają cel jeden w zob: utrzyma. się przy życ: a drugi w propagow. swe. rodza.

Przykła: z życia rośl:

z życ. zwierząt: budowz. gniaz.
siedz. na jajach
chowa. młod.

To samo u wszystk. owad: osy, pszczo: jelonki, gąsienice i t. d.

Patrz: na tak. zgodn. działa: wielu sił do wyda: jedn: skut. powsze. że jest zamierzo: Ale zamiar może być bezpośred. pochodz: w jakieś intell: i z niej wypływ. się czyn: – jak w ludz: albo pośredn. objaw. się czy instynkt: czy roślin: rozwój: albo w siłe: fizyk. chemicz. przez ruch mechan: Który. tak jest zamierz. ale pośre. Pierw. zam. w Bogu ale pośred. dział. wiedzą ślep:

~~Uwaga~~ Zob. S. Toma: ††

Trzecia Uwaga O zbytk. zarzut.

Pocho: stąd że wszyst. czy niewszyst. ludz: o celow. mają jednostr. własne poję: Złem tłumacz: stało się, że celow. w przyrod. poszła w zapom. ponieważ Chcie: aby na każd: pyta: odpowi: a pyta: się: na co Bóg stwor. lub dla czego stwor: Potrzeb. kwest. będz:

§5. Argument historyczno-moralny:

Są pewne prawdy powszechnie przyjęte, na które zawsze tym sam. spos. odpowia: ludzie, mówi filoz. Salustyusz (de Diis et mundo c. 1). Wśród tych prawd ~~mieszczą~~ znajduje się ~~zawsze~~ wiara w ~~istnie~~: Najwyż. Isto:

Że wszyst. narody zaw: miały tę wiar: nie trud. dowieść: Już starożyt: byli uderzeni tym fakt. zadziwia:

Cic. de leg. I. 8: Nulla est gens tam immansueta tamque fera, quae non, etiamsi ignoret, qualem Deum habere debeat, tamen habendum esse sciat.

Id. Tusc. I. 13. Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur Deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava sentiunt, id enim vitioso more effici solet; omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur.

Id. Nat. Deo. I. 17 Nemo omnium est tam immanis, cujus mente non imbuerit Deorum opinio ... Ipsisque in hominibus nulla est gens tam immansueta tamque fera, quae non, etiamsi ignoret, qualem habere Deum deceat, tamen habendum esse sciat. –

Sen. epist. 117 Omnibus de Diis opinio insita est nec ulla gens usquam est adeo extra legesque moresque projecta, ut non aliquos Deos credat.

Plut. adv. Colotem Epicur.: Opp. T. II. p. 1125 ed. Francof. 1620:
Si terram obeas, invenire possis urbes muris, litteris, regibus, domibus, opibus, numismate carentes, gymnasiorum et theatrorum nescias: urbem vero templis Diisque carentem, quae precibus, jurejurando, oraculo non utatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris avertere nitatur, nemo unquam vidit. Sed facilius urbem condi sine solo posse puto, quam opinione de Diis penitus sublata, civitatem coire aut conservare. –

Sext. Empir. adv. Phys. lib. IX. Opp. T. II. p. 566. Lips. 1841: Deorum autem notio et semper fuit ab hominum memoria et in aevum permanet, ut cui res ipsae, sunt consentaneum est, ferant testimonium. –

To samo twier. dzymi ojcow. Kościo:

Clem. Alex. Strom. V. n. 260: Itaq populi oēs, s. Oriente colant s. litora Occidentis ultima teneant s. ad Septentrionē s. ad Meridiē habitent, unā ē eandē ējq a quo instituta h. impesiū ē, anticipatiōnē habent.

Lact. Div. Instit. I. 2. Nemo ē enī tā rudis, tā feris moribq, qui oculos suos in coelū tollens, tametsi nesciat cujq Dei providentia regatur h. oē q. cernitur, nō aliquā tamē esse intelligat ex ipsa rer magnitudine, motu dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione; nec posse fieri, quin id q. mirabili ratione cōstat, cōsilio majori aliquo sit instructū.

Tert. adv. Marc. I. 10: Animae a primordio conscientia Dei dos ē; eadē, nec alia, ē in Aegyptiis ē in Syris ē in Ponticis.

Euseb. Praep. evang. II. 9: Dei nomē essentiaq ... oēs populos communi quodā rationis sensu percipere.

Rezultat: (starożyt. pisarze) st. uważ.: tych, którzy nie wierzą w B.: za wyjątki, ze ludzi poduapadł.: za barbaryję:

Aug. in Joan. Tr. 106. n. 4: Exceptis paucis, in quibq natura nimiū depravata ē, universū genq humanū Deū hujq mundi fatetur auctorē.

Max. Tyr. Dissert. II.

Lact. Div. Inst. II. 1.

Ten argum. histor. z postęp. wiek. i nauk. zost. niezmiernie wzmocnion.
Pisar. starożyt. mieli mało tylko (gęgu) narodzając. ludz. i można było im zarzuc.
że z czasem odkryt. będą ludy, które mają: żadn. pojęc. o Bogu Rzeczyw: ateiś.
mieli często tę nadz: ale dotąd ta nadz. została zawiedz. W mier. jak
rozszerz. się nasza znajom. powierzch. ziem. i ludzi na niej zamieszka.
nabiera także coraz większ. siły argum. histor. za istnie. Istot. Najw.

—

Aloysius Brenna: De generis humani consensu in agnoscenda divinitate.
2 voll. Florentiae 1773

Aut. polemizu. z Baylem i rozpraw. o wielu narod. które w przesły. uchodz. za ateist.

Quatrefages (Unité de l'espèce humaine. Paris 1861) wśród cech charakt. które różn. człow. od zwierz. kładz. wiarę w Bóstwo i życie przyszłe.
Antrop. i podróżn. twierdz. że całe narody pozbawion. są tej wia. odpowia.
p. 24: Les faits démontrent chaque jour avec quelle légèreté ont été souvent emises et accueillies ces assertions si graves.
p. 26. Dowodz. że Kafrowie i hotent. choć wielu przeczyło, mają tę wia.
a p. 25 pokazu. jak trud. podróżn. lub kupc. przekon. się o tem
Campbell znal. tę wia. u Buszmenów w r. 1812 i 1820

Livingstone (tamże p. 27 o tubylcach Afr. połudn.:
Quelque dégradées que soient ces populations, il n'est pas besoin de les entretenir de l'existence de Dieu ni de leur parler de la vie future: ces deux vérités sont universellement reconnues en Afrique.

Tenże: L'absence d'idoles, de culte public, de sacrifice quelconque chez les Cafres et chez les Béchuanas fait croire tout d'abord que ces peuplades professent l'athéisme le plus absolu.

A. d'Orbigny (tamże p. 28): Quoique plusieurs auteurs aient refusé toute religion aux Américains, il est évident pour nous que toutes les nations, même les plus sauvages, en avaient une quelconque.

[Margin note, pencil: Przeciw niemu polemiz. bez powodz. Karl Vogt: Vorles. üb. d. Menschen II p. 290 i nast.]

Perty (Grundzüge der Ethnographie - Leipz. 1859) p. 369: Es giebt nur wenig wilde Völker, welche gar keine Ahnung über dem Menschen stehender geistiger Gewalten hätten; i. t. d.

Peschel (Völkerkunde p. 273) przeczy stanowczo, żeby były ludy bez religii

Moritz Wagner, za takie uważa niektór. plemio. połudn. Afry. Eskimos: niektór: plemio. dzik. w Amery. połudn. mieszkań: wysp ogniowych, wysp Salomona, Austra: i niektór. plemio: razn. w Azyi połudn.

Zob. ~~o tem~~ ~~Fritsch~~ jego Neueste Beiträge zu den Streitfragen der Entwickelungslehre: Beil. zur Allgm. Ztg. 1873. N. 92.

Oraz Fritsch, Die Eingebornen Südafrika's, ethnograph. u. anatom. beschrieben. Breslau 1872. p. 57. –

Friedr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürl. Entwickelg bis zur Gegenwart 2e aufl. Augsbg 1876. Bd. I. p. 72:

Im Allgemeinen glaubt man kaum einer Einwendg mit d. Satze zu begegnen, dass d. Religion eines d. wesentlichsten Merkmale sei, welches d. Menschen v. Thiere unterscheidet. Als einen d. schlagendsten Beweise führt man von Alters her an, dass man von keinem Volke wisse, dem jedwede religiösen Begriffe fehlen. Gegen d. Behauptungen v. Reisenden, dss ein Volk keine Religion habe, muss sich in d. That Jeder mit doppelter Vorsicht waffnen u. d. grosse Streit, ob es ein Volk „ohne Religion" gebe, muss als ein offener bezeichnet, noch wahrscheinlicher ab. in verneinenden Sinne beantwortet werden. –

Tenże tamże p. 42: D. Völkerkunde lehrt uns, dass d. Existenz religionsloser Völker fest mit positiver Gewissht zu verneinen sei

Takie są dotąd niewyraź. lub pomiesz. wyobraż. o tym przedmiocie i pokarze.

Darwin: Die Abstamg d. Menschen u. d. geschlechtliche Zuchtwahl. Stuttgart 1871.
Tom. I. p. 55 i s/:

Wir haben keine Beweise dafür, dss d. Menschen von seinem Ursprung an d. veredelnde Glaube an d. Existenz eines allmächtigen Gottes eigen war. Im Gegentheil sind reichliche Zeugnisse, nicht von flüchtigen Reisenden, sondern v. Männern, welche lange unter Wilden gelebt haben, beigebracht worden, dss zahlreiche Rassen existirt haben u. noch existiren, welche keine Idee eines Gottes od. mehrerer Götter u. keine Worte in ihren Sprachen haben, eine solche Idee auszudrücken. Natürlich ist diese Frage von der andern höheren völlig verschieden, ob ein Schöpfer u. Regierer d. Weltalls existirt u. diese ist von den grössten Geistern, welche je gelebt haben, bejahend beantwortet worden.

Verstehen wir indessen unter d. Ausdruck „Religion" den Glauben an unsichtbare od. geistige Kräfte, so stellt sich d. Fall völlig verschieden: denn dieser Glaube scheint bei den weniger civilisirten Rassen fast allgemein zu sein.

Tamże p. 57: D. Glaube an spirituelle Kräfte wird leicht in d. Glauben an d. Existenz eines Gottes od. mehrerer Götter übergehen. Denn Wilde werden naturgemäss Geistern dieselben Leidenschaften, dieselbe Lust zur Rache od. d. einfachste Form d. Gerechtigkt. u. dieselben Zuneigungen zuschreiben, welche sie selbst in sich erfahren. D. Feuerländer scheinen in dieser Beziehg sich in einem mittleren Zustande zu befinden; denn als d. Arzt an Bord d. Beagle einige junge Enten zum Aufbewahren als zoologische Exemplare schoss, erklärte York Minster in d. feierlichsten Weise: Oh! Mr. Bynoe, viel Regen,

viel Schnee, viel Blasen" u. dies war offenbar als zu befürchtende Strafe für d. Verwüsten menschlicher Nahrg verstanden. So erzählte er ferner, als sein Bruder einen wilden Mann getödtet habe, hätten lange Zt Stürme geherrscht u. es sei viel Regen u. Schnee gefallen. Und doch konten wir nie finden, dss d. Feuerländer an das glaubten, was wir einen Gott nennen würden, od. dss sie irgendwelche religiöse Gebräuche ausübten. Jemmy Button behauptete mit gerechtfertigtem Stolze fest u. sicher, dss in seinem Lande kein Teufel sei, u. diese letztere Behauptg ist um so merkwürdiger als d. Glaube an böse Geister bei weitem gewöhnlicher als d. Glaube an gute herrscht.

25

I Selvaggi dell' Australia dinanzi alla scienza e al protestantismo pel P. Ottavio Barsanti Francescano M.O. Roma-Torino. Marietti 1868

Przeciw tym, którzy Austral. odmawz: pojęcia wielk: o Bogu, cyt: ks. Bisk. Salvado, który przewodnicz: misyj: benedykt. w Nuova Norcia & o relig. Austra. tak mówi:

non adorano nè vera nè falsa divinità; hanno però idea di un essere onnipotente, creatore de' cieli e della terra, cui chiamano Motogon. Questo Motogon da essi creduto un uomo molto forte alto, saggio e del loro stesso colore e paese, dicono che nella creazione del kangaroo, del sole e degli alberi usasse queste parole terra esci fuori e soffiò e la terra fu creata: acqua esci fuori e soffiò e l'acqua fu creata e così delle altre cose – (p. 169)

[Zob. Salvado: Memorie storiche dell' Australia particolarmente della Missione Benedettina di Nuova Norcia e degli usi e costumi degli Australiani. Roma – 1858 Marietti.]

Barsanti p. 169: Ma checchè sia di questo punto, in quasi tutte le tribù per quanto disperse e lontane le une dalle altre si trova prevalente l'idea di certi esseri immaginari, a cui danno vari attributi; e questi attributi sono in molti contradditori

—

Autor nast. wielo do rzeczy: z tubyl: który: mówią: i Europ: i uczeni jeż po angiel. Zadawa: im 4 pytan: (p. 170-171)

1° czy przypisu: Bóg: lub jakaś istota: wyż: uduchu: Odpow: nie

2° nie pyt: czy przypisu: Boga lub: tej: bez: czy wane: Bo: wiecie: Odpowie: Nie mam: zgoła żadn. Bo:

3° czy w chorob: lub smut: lub nieszczęś: modli: się do jakiejś Istot: i prosi: ją o pomoc: – Odpow. Nigdy –

4° Czy można sądzić: że zobaczymy: więcej: wsi: lub przyjść: w jakiejś (później.) nagiłów. kraju? — Może być — ale niepew: odpow.

Mimo to zaszcza: że boją się straszliwi: złego ducha Wondon — wszyst. swoje nieszcz: jemu przypisu:

Ogni grido, ogni movimento, ogni voce improvvisa, che giunga di nottetempo alle loro orecchie, è atta a spaventarli tutti e metterli in fuga. Sotto questo aspetto si può dire, che se hanno qualche religione, si riduce ad un feticismo» (p. 171.

—

Uwagi poprzedz. wystar: do wyjaśn. kwest. czy są lub były ludy bez relig. Uczon: niechętn. chrześc. antropol. aby fakt. wyzysk: spetr: nie mógł: ~~tak~~ ale gdyb. nawet: były się udał: to ich rezult. nie bez. pociesza: dla mater. Pokaza: by się, że co najw: zupełn: podlegać: ludy nie maj: tego pojęć: nie zna: tej potrz: że przeciw. im bardz. nawet jest rozumnej: im bardz. ośmiel: ten ideał. i doskon: ma ~~relig~~ pojęć: o Bog: ten wspaniał. relig. Gdyb. więc nawet znal: się jakiś lud. w puszcz. centrał. lub wśród lodów polarn: brzegu: który by zupełn. był pozba: owych uczuć: nie był. wcale nic dowo: przeciw: powszech. zgodz: ludz. czystoś. lecz owo. by go potwierd. Niektórzy. by mater. stąd wyprow. wnios. że relig. nie jest konieczn. Ale uczon. i (lub) konieczn. rezult. jego myśl: bo natur. ludzk. może się znal. wśród tak niekory: warun: że nawet: naj~~większe~~. potrz: zaspok: nie potrafi: Są nawet: który. żyją: bez chleb: i bez ogn: ale czego to dowo?

Argum. histor: nabie: jeszcze więk. moc z przeświadcz: wszystk. lud. nawet najmniej rozwinięt: o praw: moraln: zosta: pod straż: wrodzon. prawodaw. Nie masz człow: któr. by nie był przekon: że pewnych rzeczy nie godzi się rob. bez nadweręż: tego, co się uczy: porząd. moral. Każd: człow. ma sumie: a to mu mówi mu, że zbrod. żadn: nie wolno się pod żadn: dopuszcz: warun. Taki zaś głos sumie: takie przeświad: nie miałyby żadn: sensu, gdyb: im nie towarzy: wyraź. czy niewyraź: wiara, że ów zakon mora: jest dziełem jakie: prawod: który karze jego przestęp: Stąd konkl: że wszy: który: przyjm: zakon moral: przyjm: raz: z nim, nawet gdy tego nie chce lub nie umie: sob. z tego zdaw. sprawy: przyjm. prawod. najwyż: który zakon ów nadał.

~~Nie można wytłum: inacz: powsta: praw moral~~.

Argum. mora: był uważ: przez wiel. myśli: za jedyn: któr. kryt: nie potra. obal: Kant n.p. wszystk. dowo: metaf: i spekul: chcia: odrzu: jako pełne niby sprzeczn: i nie mają: siły przekonyw: ale argum. moral: uważ: za wyższ. nad wszystk. zarzut: niedowia:

Hamilton: jedy. waż. argum. za istn. Bog. i nieśmier. dusz. sprowadz: nie gran. moraln. natu. człow.

Schenkel sumie. uważ: organ. relig. dusz. i na niem zbudow. kompl. syst: przyrod. teol. Zob. I tom jego Christliche Dogmatik, rozd. 9.

Tego rodz: twier. lub wyłom. za niewątpl. przesadz: i ukrywa: w sob: więc błąd filoz: ale uzna: jedna: zasadn. praw.

Życ. relig: jest niepod. bez sumie: Metafizy: teoretyka: się nad porząd. świat lub estet. uwaga: się nad jego ład. i piękn: prowa: umys: do pozn. pierw. przycz: do ~~[illegible]~~ któr. jest sprawcą: wielk. praw: wielk. piękn: wielk. ład. ale w życi: prakt. czło: nie te kwest: do głęb. porusz. człow. nie te kwest: decyd: o jego uczyn. lub niecn: nie ~~[illegible]~~ rozjemcą: go czyn: ani przeraż: Mnóstwo ludz. żyje: nie zastan. się nad nie: nie myśl. o nich, nie przypusz: nawet: że można się nad tem zastan. ale nie masz człow. któr. by nie zastan. się nad swoj. sumie: któr. by z niem nie mia: czyn: do czyn: Człow. bez sumie jest w zupeł. pojęc: człow. nie do pojęc: żadn. rozkosz: człow. zdoln. co chwil. zapomi: o tem, że jest człow. i puszcza się przeciwn. tem. na najohydn. zbrodn.

Jakkol. sumie. nie jest w ist. znacz. organ: ducho: bez wyjątk. reflekx: nad jedn.
szczegól. wdra: nas. ogn: tak zwa: argu. moral. to nie mniej może uchodz: za
wład: zbliża: się do Bog: Ani pojęć: pierw. przycz. ani pojęć: rząd: i pan. świa:
nie wyczerp: Isto: Bosk. nie daj. pełn. o niej wyobra: Tyl. sumie. nas pouc: co jest
dobr. i złe, tylk. ono nam wyjaw: co to jest isto: święta: dobr. a nienaw: dobr.
Poniew. w sum: ~~ktora~~ którą nieb. sam: wgląd: ałło moral. dobr: ałło moral. zła osob:
(osąd: w znacz. wzglę:) zdol: jest tak: Bog: pozna: jak. Istot. moral: t. j.
szczegol. dobr. i świę: a jak. najbar. oddal: od wszystk. co jest złe. W ten
znacz. powiedz. można. że sumie. najw. nas zbliż. do Bo: najwyż. nam odsła.
jego wewnętr. istot.

Zastos. prakt. z in ostow. delik. i czyst. ma sumie: ten najtr. i wzniosł. poję-
na o Bog: ten więc. Bog. jest zaś: w tęp: kto ma ~~poję~~ sumie: ten ma
poj: poję: o Bog: ten obojętn: na swoj storon. osobis. do Nie: Najobfit. źródł.
niewia. jest złe sumie.

Nie należ. jedn: przecedz: znacz: tego argum. Jeże: są filoz: ktorz. uważ. je
za najsiln. i jedy: To pokonn. zu przypom. że pomi. piękn. i siły swoj. argum. mor:
jest ciche: przypu: dawnej. argum. zwła. metafi: „Jeżeli nam. fakta nie zaprowa. nas
w tym co do pierw. przycz: to ani fakta moral. nie zawiod. nas do pierw. moral:
przycz. Jeżeli porząd. nie dowo: jasn. zamia: rozum. to ani porząd. moral. nie
mow. jasn. dowo: zamia. moraln." mow Flint w swo. znako. dziele: Theism.
London 1877. p. 213. [Zob. teraz całą wodz: (Lecture VII: Moral argument p. 210–233)
W istoc: argum. moral. i więc. i mniej dowo. od argum. dot. wyłoż. bo ukazu. nam
z jedn. stron. Bog: jako najdoskon. Isto: w porząd. moral. i zaraz. spraw.
praw moral. i moraln. rząd. ale z drug. stro. nie dowo. że ta Najw. moral.
przycz. jest Stworz. świa: i spraw. porząd. fizy. w świe. Odkryw. ten argu.
w Bo: isto. esencya. bez ktor. ide. Bo. byłaby niekompl., ale w Bo: są inn.
takie. esencye. przymio. bez ktor. jego ide. byłaby takż. niekompl. a ktor. należ. jedyn. mo-
żna za pomo. inn. argum. Nie przecedz. zat. ani obniżaj. warto. argum. moral.
wyłoży. go w najkrótsz. form. Argum. opie. się na sumie: a sumie. jest zdolna
~~wypowie~~ co dob. a co złe.

Argum. moral. sprowad. do najprost. swoj. form. jest to wnio: z najprost. ~~fakt.~~ objaw. naszego: sumię. na stojąc. po nad nami. prawoda: Nie potrze. wcale subt. anali. nasze. sumię. nie potrze: nam: wied: skąd się wzię. sumię. jak powsta: wystar. fakt że ktoś. ma sumię: czy: że w wnętrz. swo. wydaj. pewne sądy o moral. warto. lub nie warto. swo. czyn. Ktoś. ma przeświad. że istnie. praw. moral. że on ma obo: i że na nim ciąży. odpowiedzia. Sumię. mu powia. że jedn. czyn. są dobr. t.j. zgod. z praw. moral: inne niedobr. t.j. z niem niezgo. Sum. nas pochwa: jeże. dobrze robim. strofu. jeże. źle. Tego głos usłyt. natrę: ale ~~[illegible]~~ nikt nie mówi, że nie jest upraw: Stara: się zagłusz. sumię. ale nigd. nie mów. że ono się myl. Potę: zaś sumię stąd pocho: że ono nie nam: nam jakie: ~~[illegible]~~ własn. praw. swej: lecz jedy: przypom. pra: które sami uważ. za istnie:

Nie wola. twier: że sumię: to wyra. nasz. woli i że mniem. praw. moral. to wytwó ludzk. woli. Kto zastan. się nad istą: woli, zoba: że ona jest ślep. sił: któr. w połącz. z rozu: staj. się rozumn. w połącz. z sumię. moral. T.j. wola nas: albo nasz. jeż dziec. ocen. rozum. ocen: moral. ale jak wol: nie stwo: rob: praw logicz: wedł. któr. działa. nasz. się rozum. tak nie stwo. praw. moral: wedł. któr. dział. nasz: się moral. Wola i praw. czy logicz. czy moral: wedł. któr. postęp: nale. ściśl. odróżn.

Sumię. moje doma: się aby wola moja działa: wedł: pew: praw. któr. „nie może być wyraz: własn. moj. woli (byłaby to niedorzecz.) – zate. praw. to musi być wyraz. obcej wol., woli któr. wyst. moje. się sprzeciw. któr. zew. lepsz. jest od moj. któr. żąd. odem. niezmiern. pełn. posłuszeń." (Flint, Theism p. 219)

Sumię. ostrze: grozi, potęp. karz. mnie, wbrew moj. woli i z powa: niewzru: bo jest wystąp. jaki: nieskoń. dobr. i święt. woli, która ma absol. prawo rządz. mną, dozor: i wystąpa. każd. władz. moj. Któż zat. jest ta dosko: rozkazu: najwyż. wola, do któr. zwraca. i stosu. się wszystk. wole, nad którą władz.? ~~Ta wola~~ Jest to niezaprzecz. ~~jest~~ wola ~~Bożego~~ Boga. Siła zat. argum. nie jest w tem, że pewn. czyn: ~~uważ.~~ uważamy ~~naz.~~ za dobr. a inn. za złe i że z nich taż. pewne pojęc: o Bo: lecz że każd: czyn nieb. zależn. od pewn. praw moral: czyn: się odpowiedzia. wobec pewn. obowiąz: Świadom: tej odpowiedz. osobis: jest fakt. któr. nie można. zaprzecz. a fakt ten zgoła nie da się wytłum. ~~[illegible]~~ bez istnie. Boga święt. Prawod. morale.

<u>Sumienie musi mieć jakieś przeznaczenie, musiało nam być dane z jakimś zamiarem.</u> 19 lut.

Jeśli. pytam: się, do czego słu. sumie. odpow. łatwo: abyśmy działa. dobrz. Jeżeli zaś daw. sumie. dał je w takim celu, musi on sam być dobr: Isto: nierozum. lub niemor. nie mogła nas obdar. tak wznios. dar. Zat. doskona: daru dowodzi: że jego daw: jest doskon. a z wzn. przeznacz: tego daru wnos: że daw. jest święt. że nic. tak nie ~~prawy~~ kocha: jak cnot. nic. tak nienawi. jak grze:

Że sumie. ma jak. swoj. własn. przezna. któr. zmien. nie może. i stąd wido: że głos sumie: nie zaw. nam wsk.: a zat. głos jego, to nie nasz głos, lecz głos jakiejś: niezależn. od nas, nad nami stapują. pra:

Całe życ: duchow: w swej częś. moraln: któr. jest najważn. wprost: ~~się~~ ~~sumie~~ przypu: że sumie. ~~głosi~~ nam wolę jakie. prawodaw. i że nie tyl. z praw: moral. mamy do czynie. lecz także z prawod: Zapytaj: się ateist. czy ma czas: zgryzo. sumie:? a jeżeli ma, to czegoś one dowodzą? Co więc: nasz. niezmierna. człow: zgadz. się częst. na expiacyą, na karę dobrow: aby przywróci. równow: zachwia. porząd. moral. Czemuż jedn: zgryzo? czemuż ekspia: jeśli nie zwró. naszej osob: do osob: prawodaw.?

§ 6. Objekcye Materyalistów.

Büchner w dziele swojem „Kraft und Stoff" Leipzig 1869. 10e aufl. zestaw. w rozdz: „Die Gottes-Idee" wszystkie obje: które materyal: przeciw idei B. wojują. Opiera: się na 2 fakt: 1o że wiele naro: nie ma żadn. poję: o Bo: 2o że wiele ma zupeł: niegod: niedoskon. lub płask: dochod: do wnio: że idea Bo: nie jest ideą wrodzo: Z dwóch fakt: pierw: jest bardzo wątpliwy: jak widzie. wyżej: drugi jest prawdz: ale wcale: nie dowodz: przeciw istnie. Bo:

Büchner p. 198: Wäre wirklich die Idee eines höchsten persönl. Wesens d. menschl. Natur durch überirdische Weisheit u. in unverwischbarer Weise eingeprägt worden, so könnte es nicht möglich sein, dass dieser Begriff alsdann in so unklarer, unvollkommener, roher u. unnatürl. Weise, wie in diesen Thierreligionen zu Tage träte. —

Otóż nie twier: że idea Bo: jest wrodzo: przeciw: będzie. zbija: twierdz. tych to. Powie: tylk. że każdy człow: za pomo: rozum: wrodz: może dojść do pojęc. Boga. To poję: będzie wyż. albo niż. według stopn. oświat. i umysło. rozwo. Powt. dal: że na począ: rodza. ludz: Bóg ~~Bóg~~ objaw. się ludzio: ~~istnie~~ ale to objaw: było fakt. histor: które: trady: jak każd. innego fakt: z każd. wiek. będz. ~~powoli~~ (się ~~zatem~~ zaciera: zatemn: przy rozszerz: oddala: się rodz. ludz: od Bo: po upad:

—

Tłumac: zaś Büchn: powsta. idei Boga

a) ze strachu przed siłą: przyrod: lub nieznajo: jej praw:

p. 198 - Es drückt sich in solcher Verehrg. nicht d. Idee an ein üb. Natur u. Menschen herrschendes, allmächt: u. allweises Wesen, welches d. Weltregierung leitet, aus, sondern nur eine blinde Angst vor Naturmächten, welche d. ungebildeten Menschen furchtbar od. überirdisch scheinen, weil er nicht im Stande ist, den innern natürl. Zusamenhg d. Dinge zu erkennen. —

Przez strach tłumacz. już Lukr. (VI. 40) a po nim Petron: Primus in orbe Deos fecit timor - Jednak: strach jest raczej skutk. relig: aniż: jej źródł: Są zape. relig: w któr: strach i groza przeważ. odgryw. rolę, ale są inne w któr: strach podrzęd. miejsce zajmu: a wdzięczn: i radość pierw: Nie przeczy: że człow: w strach: robi więcej: reflek: nad sobą lub nad przyro: któr: by nie robił wtedy gdy jemu się dobrze wiedzie - i stąd przysło: kiedy trwo: to do Bog: Człow: postaw. w niebezp: życ: uczu: więc swoją zależn: niż wśród powodz: a to przeświadcz.

o wsen: zależ. przew: go do jaśniej. rozumie: nietylk. Isto: Najwyż: lecz i swego do Niej stosun.

To samo powie: o wiernajo. praw przyro: Mogą one wyro: zabobon, ale nigdy jasn. poj: o Bo: Niernajo. praw przyro: sprawi, że człow. fenome: przyro: wob. źle tłuma: i n. p. zaćmie. słońca lub księży. przypi: jakie: potwor. lub gniewo pomoc: jakie: Bo: ale nigd: go naprow: na istnie: Isto: Najw. Tę przecież i jest przypisu: kiedy jej przypisu. wiersze: to, co jest wynik. stał. praw. Zrent: na Isto: Najwyż: naprow: tak prost: fakt: że wszelk. znajo: praw przyro: nie potrze: do ich rozu: istnie: człow: istnie: inn: rozum. i t. d.

Gdyb. praw: było, że nie znajo: praw przyro: stwor: relig: lub Bog: musi: one z postę: nauk. i oświa. upad: Widzi: przeciw: że był: zabo: nie wspar: w przecie: przew: a relig: był: zyska i potęż:

Bacon, de dign. et augm. scient. lib. I. p. 5: certissimū ē atq. experientiae approbatū leves gustq in philosophia movere fortasse ad atheismū, sed pleniores haustq ad religionē reducere. –

Porów: Fetyszyzm z relig: Egipt. lub Merozyd: gdzie nauki przyro: kwitną.
Gdy chrz: nasta: kwitn: nauki inn. i przyro:
Pomn: że Koper: zmienny: relig: tym czas: najwię: uczeni po Koper: byli chrześ: wierzą:

<u>Zöckler</u>, prof uniw. w Gryfii: Gottes Zeugen im Reich d. Natur 2e Bde Gütersloh 1881.
2i Tom poda: biogr: uczo: przyrod. od r. 1781–1881, ale tylko umar: Rezult: swego przegla: zamyka w tych słow. Arago:
Au nombre des écrivains que l'histoire littéraire a distingués à raison de leur ardeur constante et indéfatigable, nous trouverions des hommes profondément pieux, des indifférents et des incrédules (Oeuvres II. p. 79). –
Dodaje sam. p. 338: Nicht weil das fortschreitende Naturwissen etwa dazu zwänge, sondern weil Geist u. Art d. Zeitalters es einmal so mit sich bringen, giebt es neben Konservativen u. dezidiert ungläubigen Naturforschern gegenwärtig ziemlich viele von einer mittleren, bald mehr rationalistisch, bald mehr pantheisirend, bald mehr völlig indifferent gearteten Haltg auf religiös. Gebiete.

Tamże p. 339:

Ein Kunft. Zeitalter kan es sehr wohl wieder ganz anders werden lassen. Nicht d. Materialismus gehört d. Zukunft, sondern jenem allein wahren Empirismus, der es versteht, im Bereiche d. Sichtbarkt gleicherweise Erfahrungen zu sameln u. exact zu verarbeiten, wie in dem d. inern Lebens: d. rechten Naturforscher werden imer wieder aus beiden Texten nebeneinander zu lesen wissen: aus d. Buche d. Natur u. aus dem d. Offenbarg, werden imer wieder zurückkehren zur Religion der Kepler u. Galilei, der Haller u. Euler, der Cuvier u. Agassiz. –

–

Leiony zastęp wro: który ze wszyst. wr: wypuc: Boga, dowodzi: że ani strach przed zjawis. przyro: ani brak umiejęt. przyr: nie są źródł: idei Bo: że przeciw: z uzdastający: czyst. i rozjon. przyrod: wszy. i doskon. się idea Boga. –

—

b) Drugi zarzut przeciw istn. Bo: Büch. bierze z tak. zwan: antropomorf. Zestaw: liczne wyobraż: ludów o Bo: i nieb: dow: Büch: (p. 204–205) że te pojęci: są wszyst. ludz: że ułoż: różne: wyjęt. od nieb. isto: wyobraż: sob. Isto. Najwyż. wedle. nieb. sam. Że Bóg jest tylk. idealizo. człow: Grecy mieli inn. wyobr: o Bog: niż Żydz: a ci znowu inne, niż chrześ: lub mahomett: Grenlan: mieni, że w jego nieb: będz: podost: fok. a Indya: spodzie: się tam znaleźć bez liku. Germ: pili w nieb: miód z czasz: zabit. nieprzyj: Ludzk. ponad: anełk. poję: o Bog: wyrażi. się tak. w kul. Grek. sztu: mięs. i wino Bog. w ofier: mniej: żyj. potrze: a potem je wypłu: na swoj. koszt: Ostjaki smar: pyszn: bog: krwią i tłuszcz: a w nozdrza wtłacza im tab: Nereu. chrześ. i murzyn. starz. się modlit przebłag. Bog: Wszystk. relig: umienie: zakon. ludz. wśród Bog: lub świę: w oczu Büch-a: upatr: ein auffallender Beweis für das menschl. Wesen d. göttl. Idee.

Zanu: tei pojęc: Büchn: od Feuerb: któr: pojąć. Bo: upatr:
w antropomorf: oni: w ludzk. wyobra: któr. w swój ludz: osobist: tworz
osob. boż. u D. ausser- u. übermenschl. Gott ist nichts Anderes, als
d. ausser- u. übernatürl. Selbst, d. seiner Schranken entrückte
üb. sein objectiv. Wesen gestellte subject. Wesen des Menschen.
A raczej tego antropomorf. upatr. Feuer. in dem Abhängigkeits-
gefühl u. sklavischen Sinn, welcher d. menschlichen Natur
innewohnt."

O teor. Feuerb. zrobi: kilk. uwag:

1° Pierw: wśród greck. filoz: postaw. ją w 6. wie: Xenof:
„Śmiertelnicy mniema: że bogow. się rodz. jak oni, że maj: ich ubranie
głos i posta: (fr. 5) Wistor: gdyb: ręce mia: woły lub lwy ~~tub~~ malow.
ręką: umia: i to sam. rzecz: rob. co ludz: toby koń ~~[illegible]~~ malo: form.
bog. podob: do koni a woły do wol: i dawały by im tak. ciał: i taki
kszta: jaki samo maj. (fr. 6 ed. Mull.). Stąd nie dziw: mówi ne im.
miej: filoz: że Etiop. robili swoi: bog: czarn. o spłaszczo. nos: a Trak.
o płow: włos: i modrych oczach (Clem. Alex. Strom. VII p. 711)
Ale Xenof: wyprowa: dale: wnio: wcią: ani Feuerb: Nie twier: że
Bóg nie istn: lecz że ludz: nie wykształc: u filoz: mają o Bo: ~~fał~~ niejas:
lub błędn: pojęc: ~~Kt~~ Ztąd też trudn. się wystrzega: im uczyć pojęc.
podob: błędn. o Bog: roznem. pojęc: Wszystk: przypisy: bog: Homer
i Hezyod, co u ludz: jest hańb: i przyga: (~~fr. 7~~ ~~niektór~~) bardz.
wiele głosi: o bog: niegodz: ~~bezprawn~~: czyn. że kradn. cudzołoż. i nawzajem
się oszukuj: (fr. 7).

Że pojęc: o bog: (nie mówi: teraz o Bog: objaw:) są czysto ludzk.
pochodz: nikt ten: nie przecz: i wiedzie: trud rob. zadan: Feuer: ~~do~~
tego dowodz: Kiedy: to samo utrzym: co przed kiedy: starzi filoz:
że ciałow: za pomo: rozu: może wyrob. sob: pojęc: o Bo: Tak:
pojęc: będz. czyst. ludzk: i będz. ~~[illegible]~~: albo nie: w miar: wykształ.
osob: Tak. pojęc: będz. dalej zaprzecz. antropom: bo to przymio. Koście.

ludzk. natu: że wszystk. rzeczy, ~~martwe~~ żywe: a nawet mart: wyobra: sob: wedłu. sieb: Nie powie: że to defe: jest to konie: organiz: nasze: ludzk: bo któr: nie zgot: sob. wyobraz. nie mozy:

Mówi: że zwierzęt. kocha: ma: się i t.d.

że przyrod: wydaje ze sieb: zmien: receptiv: (nawet Darwin. tak mówi –

że dzień wesoły, smutn:

Zapewn: dzień nie jest ani weso: ani smut: ale nie umie: się ina: wyraz: personif: jest konie: prow. nasze: myśle: Ale nie wyni: stąd i że dzień wcale nie jest lub że nie jest obda: jakimi: przymio:

To samo powie: o Bog: lub bogach. Personif: wszto: ludz: oczem: do zamie: przedmio: lub sił przyro: w bogi, wszam: zostane: się prowa: do jedn: i osob: Bog: ale jak w pierw. tak i drug. razie zawsz: przypisze: antropom: t.j. że rzecz lub osob: będz. sob. wyobraz: wedłu: nasze: osoby. Nie potrafi. inacz:

Powie: więc że pojęc: o Bog. lub bog: jakie sobie: sob. ludzy lub nawet filoz: były zawsz. ludzk. pochodz. ~~lub~~ i pełn: błęd: Prawd. pojęc: o Bog: zosta: objaw: pierw. ludz. potem patryar: i narod. żyd. nareszc. chrześ: Ale pierw. pojęc: się zatar: drug: było zaw: przekręca: zwyjąt: mało: lic: wszyst. wybran: treści jest czyst: ale w ogóln: także dużo błęd: domiesz: Jedn: nawet najczyst. i najnajwyższ. pojęc: o Bogu wśród chrze: zjaw. się pod kształt: antropom. Mówi: Bóg słuch: gniew. się, żałuje, kocha nas – a wyobra: to sob. po ludz.

Czyż powie: że i pojęc: o Bog. chrze: jest ludzk. pocho: Gdyby się to dowieść dało, nie byłoby objaw. Ale mimo wszto: to się nie udało: idee Troj: jest objaw! ~~nie~~ da się wyprowa: z dawniej. spekul: filoz:

—

S. Bonav: Intellectus noster deficit in cogitatione divinae Veritatis quantū ad cognitionē quid ē, tamē nō deficit quantū ad cognitionē, si ē. Quia ergo intellectus noster nūquā deficit in cognitione Dei si ē, ideo nec pō ignorare ipsū esse, similiter nō cogitare nō esse. Quia vero deficit in cognitione quid ē, ideo frequenter cogitat Deū esse q. nō ē, scilicet dolū; v. nō esse quod ē, scilicet Deū nō justū; ē quia qui cogitat Deū nō esse q. ē, ut nō justū, p. conseq. cogitat

ipsū nō esse; ideo ratione defectꝰ intellectꝰ, Deꝰ pō cogitari nō esse ... nō tamē simpliciter, i. generaliter, sed ex consequenti, sunt qui negāt beatitudinē esse in Deo, negāt eū esse ... (in I Sent. Dist. VIII. p. 1. a. 1. q. 2. resol.)

33

24

c) Trzeci rodzaj zarzutów bierze Büchner z mniem. defekt. w przyrodz.
które z wiel. lubośc. wylicz. widz. w nich niepoprzepar. sił. i broń niezwyciężon.
przeciw mniem. teleolo. i istnie. Boga na niej opart. Spisał cały akt oskarż.
przec. P. Bo. aby dowieść, że ~~[illegible]~~ wszystkie dzieł. rąk jego ~~[illegible]~~ świad. przeciw
istnie. Boga, bo są ułomne, nie odpowiad. swe celowi. ~~[illegible]~~ i niezu-
pełna: Coeli enarrant gloriam Dei. Büch. nas powia (zob. jego wzpra.
Der Gottesbegriff und dessen Bedeutung in d. Gegenwart. Leipzig 1874 p. 21 i nast.)
że „mechan. jest tak dziwa. i przeciw bezrozu. ułożo, że jego przypad. bez
celo. i niezgrabne konstruk. zabra. ~~[illegible]~~ nam myśl. o jak. bosk. interw. albo
za sens. powia: w tem jest, że słońce środ. ~~planet~~ nasze. syste. przewyż. masą
wszystk. plan. przeszł. ~~tysiąc~~ razy lub że gw. kolos. masa ciepł. świat.
i ciepł. któr. słoń. wypromie. na wszyst. stro. w przestrz. i to bez żadn.
pożyt. dla nasz. syst. bo plan. odbier. tyl. najmniej. cząst. tych prom.
niew. wyn. i 2miliard. części. Dla cze. pyt. dal. Büch. twór. wiel. jako
wszyst. plan. pozbaw. są wielk. symetr. wielk. porząd. wiel. pra. wielk.
piękn.? Dla cze. Stwór. nie ustaw. syst. kosmicz. w sposób taki, że Jego ~~[illegible]~~
ziemi. a z nim i ~~[illegible]~~ Jego istnie. od razu były widoczn.? Dla czeg. nie wypis.
na nieb. nazwi. swe. płomienn. litera.? Dla cze. księży. nie ~~[illegible]~~
do wydaw. życi. organi.? Dla czeg. inne plane. tak urządz., że nie mogą
być zamieszk. przez ludz. isto.? Taki cel maj. owe próżn. ~~[illegible]~~ próżni
przestworz. nieb. gdy tyl. tu i owdzie. rozło. nieb. przesy. olbrzy. pusty.
Dla cze. syst. nasz planet. tak urząd., że kied. będz. miał konie. swoj.
kon. a z nim przepad. wszystk. wiel. nasz. zdzia. przez ludz. na ziemi?
Büch. dod. że wszystko się pyt. w niesko. (p. 22) i nikt o tem nie wątp.
ale nie wiel. ich odważ. myśl. pyta. ~~któr. dotkn. jest [illegible]~~ zresztą o to chodzi pewn. autor. aby
~~[illegible] nie na nie odpow. goto.~~ nie odpowi. myśl. do zastan. się:

Dla objaśn: jak z pewn. kół wycho: nieustaj. propag: przeci: Bo: miłośc w
ümię nau: dod. że brosz: Der Gottesbegriff jest ekstrakt: z dzieł: dawniej: Kraft
und Stoff, i że aut. treść tej brosz. wzięta: ~~po~~ z publ. wykła: po róż. miast.
Ameryk: a w r. 1872/73 a następ. w r. 73/74 po Niem. A gdy pyta: ~~[illegible]~~
orygin. aut. do tak namiętn. wal: przeciw najwyższ. z pojęć, odpowie. nam
wprzódy (p. IV) że jego zda: żad: pojęc: tak nie przeszko. nowe. ducho.
społeczn. i polity. rozwoj: jak poję. Bo: że to poję: i wszystko. z nie: kon-
sekw: nie da się pogodz: z nowożytn. nauk. wykształc.; ~~[illegible]~~ że uberwład.
~~[illegible]~~ ser: i spraw. w zamierz. wszyst. i t. d.

Dobr. jest mieć pobud: dla któr. przeciw. pewni pisa:
Świętoch. – Prawda – Przegl. Tygodn.

~~Atakuj~~ się wyjś: poję: Bo: z czyst: toby się ona rozpa:
A teraz do zarzut. Nie zosta: one wymyśl. przez Büch., lecz pożyczon. z róż.
dawniej. auto: Odpowie. więc że nie w tej form. któr. im nada: on nie:
Ale czy odpow. jaka potrzeb.?

Właściw. nie jest potrzeb. bo ów/owe pyta: nie wywra: argum: za istn: jakieś
zasad. nieskończ. potężn. i rozum. intellig: Argum. nie twier. że Bóg
musi: stwor. wszystk. jak występ: powszech: tylk. że ~~to~~ istnieje jest tak zadziw. ~~[illegible]~~
że tyl. nieskończ. rozum. istot. mogła go stwor. Pyta: czy mogła stwor. coś doskon:
~~jest~~ nie ma nic wspól. z argum. któr. nic nie twi: co swej siły, gdy
nawet ktoś odpowie: na to ozn: pyt. przecząco.

b) owe pyta: nie mają żad. sensu bo opiera: się na
~~przypuszcz~~: że zna: dobr. wolnych mechani. i jego przy: i rozwoj. Zna: rozst.
mechani. nie wię: Pozwo: nam wymyśl. się przez: Flint (Theism p. 237)
zarzu. wyprowa. że ten lub ów szczegół, któr. nam się defekt. wyda: jest
bez względ: błęd. lub zły."

A teraz przypatrz. się kilk. ~~pytań~~.

Laplace i Comte nie znajdyw: ślad. intelli. twórcz. lub jakiegokol.
celu w nasz. syst. słone. bo ~~planet~~ nie zdawa. im się być wrostawio

jak. najlep: Jeżeli: Księż: n. p. miał nam stać. za lam. noc. to byłby powin:
Stwór. zamiar na porządku umieść go w opozy. do słoń. w płaszczy. ekliptyki, oddal. od ziemi
o jakąś 1/100 odległ: ziem. od słoń. (t. j. jak. 200,000 mil ~~[illegible]~~ w ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ a nad. ziem. i Księży. szybk:
równole. stosownie do ich odległ. od słoń. Wted. Księż. zaw. w opozy. do słoń. byłby.
do koła nie: rok rocz: odbyw: drog. eliptyk. podobn. do ziemn. Dzię czas. nieb.
następ. po sob. regul. za ziemsk. koryz. Księż. nie byłb. nigdy zaćmien. a jego
światł. byłoby zupeł. zastęp: świat. słoń. (Zob. Laplace, Système du
monde p. ~~231~~ 6e édit. 1835.)

Wielka astron. i matem. ~~[illegible]~~: twierdz. Laplace'a gruntown. krytyk. i dostr.
do następ: rezult: 1° że gdyb. Księż. był miał położ: wymyśl: naznacz: mu przez
Lapla: byłby on w krótk. cza. był utrac: dla znaczn. perturbac: 2° że ~~oświec~~ miałby
16 raz. słab. światł: 3° że trzecie prawo Keplera nie miałoby miejs: ani na
Księż. ani na ziemi, owszem co zysk. nowa planet. doznałby wielk. perturbac:
4° dalej: że gdy: w owej nowej Księż. świec. stworzy zmniejszo. blask: wiel: nowy
study. astron. musia. by być zaniecha. Nareszcie 5° rozum. Lapl. tem bar.
zadziw. że w ten sam. dzie: (Système du monde p. 71) był przec.
powiedz: „Szybki ruch Księży: jeden może służ. do oznacz: długo: geograf: na ziemi
i że nie może. zam: Księż. usyw. słoń: bo jego ruch jest 13 razy wolniej.
od Księż. zat. jed. Księż. jest stosow. do oblicza: długo: geograf. na
morz.“ Otóż gdy: P. Bóg był urzeczywistn. myśl Laplace'a, Księż. chodz.
by 13to razy woln: byłby zat. również niezdolny, jak słoń. do wielk.
zada: To też nie bez waż. racyi powiedz. Duch Św: (Gen. I. 14. Niech
się staną światła na sklepieniu niebios, i niechaj dzielą dzień od nocy,
i będą na znaki i czasy i dni i lata. (Zob. Caraffa, Panoris ex-
penditur clarissimi Laplace opinio de illorum sententia, qui Lunam
conditam dicunt, ut noctu Tellurem illuminet. Romae 1825.)
Zob. także rozpraw. p. Liouville w Additions à la connaissance des temps pour 1845.)
Konkl. Jeżeli: drzwi wielk. mate: jak Lapl. i Comte wyjdzi. tak
śmiał. krytyk: twor. nieb: dowied. tem był. że ich umysł. z matemat.

35

nie dowiem. matema. Stwór. ~~Flint~~: (Theism p. 238). Tego dowiód. że ich własn. 26.
matem. i mechan. umiejęt. o tyl. były wiern: od owej intell. która umieść. Księż.
tam, gdz. jest, że naw. nie zdoła. ocen: poprawn. Tę postęp: przez rozwój
stosun: prost. probl. astron.

Gdyb. jedn. astron. który. wyna: naw. lepsz: umieści: Księż: to nie
miałby jesz. pow: do twierdz: jako: dzisiej. mniem: Księży. było błędn:
bo musi: dowie: że jedyn. przeznacz. księż: jest przyśpiesz. ziemi;
a tego wtedy dowie: nie potrz: Wie: że stwór. takż. od podnosz: morza
ory. od wywoła. przypływ. i odpływ: a prawdop. stwór. w system: ...
od nie: inny. rzeczy, który. inny nie ma:

Podob: odpow: może. dać im. księży: plan: stworz: Nie wiem.
na co są burze gwałtow: trzęsie. się: walka: i t. d nie rozum: dla cze:
przez nie tyle giń. dobroby: ludz. i zgwod. ludzk. i zwierz: ale tego rodza:
fenom: nie należ: sądz: według: charakt: ich: jaka wyrządz. lecz
według: przeznacz: jaki mają dla istnie: czł. ziemi lub nawidła
całe. system. planetar: Że tego przeznacz. nie znać: nie jest rzecz:
rzeczą, żeby ich zaprzecz: Tak samo mówić by wyrzęsł. korzystn.
wolnie: ~~stały~~ lad. i wód za. powierzch. się: ale czy dla tego rodz:
ludz: byłoby mniej szczęś. lub byłoby lepie. i siła. się rozwój: Naukom.
materyi: że tyl: lad. jest dział: nierzemiesł.: dla złego. potrzeb.
geograf: a nie stara: się zaleźć. tych który. mają wszystk.
ku temu wzorn:

Aby móc sądz. czy niedost, tworze: jak. ma ~~...~~ defekt, nie należ: ~~...~~: jej rozwój: sposób: czy w stosun.
do całk. naszej i ten materie: by mieć pogląd: na całość. rzecz. A który z
śmiertel. powie o sobie że on ma ten pogląd?

Jeśli. więc. zamiast. podziw. przeć. organiz. jestest. Od kiedy to w ołowd. i zwierz.
mnóst. organ. ~~któr.~~ o niewzn. przeznacze. lub tak. nierozwin., że są raz. resztka
organ. a do niczego. służ. nie mog. A nawet w najwdosko. organ. odkrywa. błę.
O oku pow. Helmholtz, że nie jest doskład. optycz. instrum. Wymieniw.
~~[illegible]~~ inny ~~[illegible]~~: po kolei: wszystk. mniejsze: błęd: (~~[illegible]~~ chromatyczną
i sferyczną aberracyą, nieregular. wadza: niedoskład. przejrzyst., ~~ślepą~~ plamę
-blinder fleck i t. d.) dochodz. do wnio: „że oko ma wszystk. możeb. niedostat.
jak. znal. mogą w optycz. instrum." a w dodat. nie któ. swo: własn. wola
porządk. ~~po~~ przesady, że gdy: opty: odważ. mi się sprzed. instrum. ~~optycz~~
posiada. wszystk. te defekt. oznaczyłby się w praw: ganić jego niedbał:
w naj~~[illegible]~~ ostrzejsz. słow. i oddałb. mu napowrot. jego instrum." Doda: Helmh.
"Jego oczy: nie wiob. z moje. oczu: a naw. będą ~~[illegible]~~ naprzyc. zadowol., jeżeli zachowa. je jak najdłu: raz. z ich błęda." — Tedy Helmh: sam przyzna.
że ~~niedoskład.~~ błędy w budo. oka tak się zrównoważo. że niedoskład. obra: jaki
z nich wyni: przy zwykł: warunk. oświetle. bard. mało przekra: grani: w
których. zaczy. się delikatn. ~~[illegible]~~ wrażliwo.: optycz." ~~przez rozpiecz. opty~~: że oko jest ~~[illegible]~~
najdoskład. zastoso: do swoj. funk: i t. d. Owem oczy: stwarz. ~~[illegible]~~ fizjolog. niewo.
swoj. krytyk. —

Stąd też nie zna: przecie. jakie. organ: nie wyni. że ono jest niepotrzeb:
a jeśli w niektór. zwierz: wygląd: ~~szczat.~~ niewyrob. organ: lub szczat. organ. który.
może mieć dawniej w bard. rozwinięt: to można je wytłum. przez typowość Boże.
plan: który w jedn. jestestw. tylk. narzędzie, co w innym jest zupeł. rozwinięt.
Co zaś do oka: to wątp: żeby ktoś chciał: go się pozb: a mimo swo. defekt.
zostan. jedyn. przyrodz. instrum. optycz. wszystk. inn. są tyl: przypełn. jego.
Zrenic. ~~[illegible]~~ naszeno: oczą: wszyst. co inn. opty. instrum. doskon. instrum. byłyby
bez żadn. organ. i wątp. że by kto chciał oczy swoj. odd. za telesk. lub
mikrosk. To pewn. że zwierz: mają jak oczy tak inn. zmysł. niektórych
doskon. od nas, ale biorą nie org. jed. z osob. lecz całe ustrój. zwierzęt.
władz. to mniem. owe defekt. okaz. się drobnymi. Tędo: dowod. zupełn. doskon.
byłaby najmn. doskona:

Na tyt podob. zarod. jakoby ivrat byt mědorik. dobr. dat odpov. S. Augus. (in ps. 148. n. 12): Si intrares forte in officinam fabri ferrarii, non auderes reprehendere folles, incudes, malleos. Et da imperitū hoīe, nescientē quid quare sit, ē oīa reprehendit. Sed si nō habeat peritiā artificis ē habeat salte cōsideratione hoīs, quid sibi dicit? Nō sine causa h. loco folles positi sunt, artifex novit quare, etsi ego nō novi. In officina nō audet vituperare fabrū ē audet reprehendere in h. mundo Deū?

Porovn. tak. S. Tom. I. Sent. Dist 39. q. 11. a. 2. ad 5: Dicend. q. quidquid ē in mundo, totū ordinatū ē, quāvis ratio ordinis nobis nō appareat in quibꝯdā. Sed ratio ordinis hujꝯ scitur a Deo, sicut medicꝯ scit, quare quibꝯdā ægris quandoq det calida ē quandoq frigida, ē similiter sanis; q. tamē ignorans arte admiratur.

Nad ~~monstrami~~ potworami i kalek: któr. czyt. się rodz. wśród zwierz. i ludz. nie ma się co zastan. –

Gdyby nawet ukaz. się przedsi. niedo~~kon~~skonałe w stwórz: pamięt: że świat ten nie ma być i nie może być najdoskonal. Wyraz. to dobr. Dante w XIX pieś. Raju:

„Ten kto cyrklem swoim
Mierzył kończyny świata i w nim zamknął
Tyle rz. jawnych i ukrytych rzeczy,
Nie mógł tak swojej wypiętnować Mocy
W całym wszechświecie, aby Słowo Jego
Nie było zawsze nieskończenie wyższem
I to jest pewna; bo pierwszy pyszałek,
Który wszelkiego stworzenia był szczytem,
Padł niedojrzały, że światła nie czekał.
A stąd rzecz jasna, że mniej doskonała
Istota szczupłem naczyniem być musi,
Dla tego Dobra, które granic nie ma,
I samo tylko mierzyć siebie może."

c) Inna rodz. objek: są cierpie: i złe moral. i fizy: któr. podleg: ludz. i zwierz. na ziem. Zda. się że Bóg dobr. kochający nie mógł stworz: jest: czując: do bytu a pot. wskaz. je na niezliczone cierpie: Pyta: skąd wzię: się złe na świe. zaw. zapytuj: ludz. myśla: a nigd. nie zosta: rozwiąza: stanow. Chrześć. tłum. istn: złe: przez grzech pierworo: Jednak to jest tyl: część probl: który odnosi się do cierpień ludzk: Nie pojmuje: chrześc. bow. probl. w całości: gran.: pyta: dla czego istn. ~~zło~~ cierpie: przed stwor. człowie? Bo jeśli cierp. człow. tłuma. ~~?~~ ~~przez~~ grzechem pierwor: to on nie tłuma: cierp. zwierząt. A jedn. od pierw. chwi. kiedy zjawi. się pierw. zwierz. na ziem. zaczęło się takie cierp. Rzeczy: cierp. zwierz. są wielk. tajem. Człow. może się pocieszać: że cierp. za swo: grzech. lub że w życiu przysz: odbie. nagrodę: za doczes: niepowo. lub cierp. Ale zwie: tej pocie: nie ma. ~~Bo~~ dla niego (nam) ~~nie~~ ~~ma~~ życia przyszłe. a grzech. także nie ma. Za co więc cierpi?

Że nie masz zwierz: którby nie cierpia: tego nie potrz. obszern. dowodz. Od pierw. chwi: istn. swe: każd. zwierz. małe i duże, zwyta: na głód, zim. upał i t. d. a prze. ciw chron. się przed temi niepogodami: towarzy. swoj. egzyst.: prze. ciwe zaspok. głód lub schro. się przed zim. to znowu musi znos. niezliczo. trud. a wreszc. śmierć. uzyl. na nie. pod tak rozmait. form. że nie może. nie okrzyczeń powszech!

Wiele zwierz: żyje z inny: pożera: je okrut: a naw: łagodn. zwierz: żyw. się roślin. i pija. wod. gub. krocie tysię. zwierz: naw. stap: z wol: mimo ich olbrzy. zastęp. Są to tajemn. na któr. się nie odpow. filoz: dotką: Może tyl. domyśl. się metafi. cierp: Moży. powie. że cierp: jest koniecz. warunk. życ: Wprzw. ci, któ. przez: nad. Opatrzn: lub skazą je na każd. kro: napro: n. p. Beyle, rozmai. przypo: spoo: aby unadz. życ. zwie: bez cierp: Jedn. te pojęc: tyl. war. tco naprz: księży. lub oka ludz. w wspomnieć. dawn.

To bow. pewn. że w nasz. świe. organ. zwierz: może tyl. istn. mając: zdoln. do cierp. i cierp. Żąd. żeb. zwierz. nie cierp: jest to samo, co żąd. aby zgo. nie było. Cierp. bow. jest nayzdiel. ochro: organiz. Prof. Le Conte: Boles. wraże. są jako. ostrz. forpoczt. (na straże) nasz. organ. aby nas ostrz: o niebezpie. niebezpie. Bez nich czted: nasze: życ: zostało aby zwięks. nagiedz. i zgin."
(Rob. Flint, Theism p. 247) Jeże. to prze: wte. cierp. nie jest złe. lecz dobr. tak. jak lekar: dla chor. cam. jest dobr.

Cierp. jest tak. bodz. do rozwo wiedz. Wiedz. tyl. wte. jest organ. jeże. w niej powsta. pragn. a pragn. powsta. gdy brak czegoś w nas: Otóż powstawanie brak jest już cierp.

Cierp. jest wielko. dosko. dla zwie. i ludz. Idea Stwór. któr. przeb: w stwo. jest nietyl. ta, aby każ. isto. była uszcz: lecz także dosko: org. co na jed. wych. orygin. Bóg jest dzieł: a każda isto: tem wsz. podob. do Bo: im wsz: ona działa. To pewn. że wtedy któr. rozwój uczynię. nam sprawi cierp: są tak. źródł. najwyżs. wiedz.
N. p. chodze. konn. jaz: polow. wojna i t. d.
To samo o wiedz. umysło.
Wszyst. wielk. czyn. są wynik. cierp. są okupio. poświęc.
To samo da się powie. o śmierć.
Epik. stawia: taki dylem: Albo Bóstwo: chce usun. złe, ale nie może, a wtedy nie jest wszechmo: albo nie chce może a wted. nie jest dobr.:

~~albo nocei może i dwie, a jedn. ubr. złe."~~ Na ten dzień nie dm. szumie.
Trzęsien. zie: w Lizbonie 1. listop. 1755.

 1

§ 7. Teologia Kanta

Że poświę. Kant. osob. §, nie powin. nikło. zadziw. bo i w dzisiej. filoz. zajmu. znacz. wyjątk. stano. i w nowsz. czas. znowu liczy wielk. zastęp. zwolenn. zwłaszcza wśród natura: idealn. Dodam, że wydan. pols. dzieła Langego, Geschichte des Materyalismus — Historya filoz. materyalistycznej — przez Świętochowskiego i — jest także ważn. powod. aby obzer. zaj. się Kan. bo Lange w grun: jest wyznaw. kryty cz. teor. Kanta, a ci wszy: u nas, któ. mają wstręt do grub. materya- wolos idealizty- realizm (Lang. lub Krytycyzm) nęptyw. Kanta. Ci zaś który nie lub. idei Bo: a sami nie potw: nie wymyśl. przec. niej, powiere. się tem, że Kant wszystk. dowo. ze istnie. Bo: zmiaździł — nazyw. go w Niem. czas. „Der Alleszermalmer", Oczyw: materya: i natura: któ. powołu. się na Kan: zapomina. lub niech. dod. że Kant bynaj. nie był niedowiar: że jego Kritik der reinen Vernunft jest protest. olbrzy: przeci. niedowier. i materya: a jeśli usiłow. wyzuć: dowod. za istnie. Bo: to na to tylk. aby w Kritik der prakt. Vernunft i w Kritik der Urtheilskraft, oprzeć je na inn: twaldz. jak innie z grun: Powoływ. przez materya. lub niedowiar. na Kan. dowod. że alb. go nie rozum. albo rozum. nie Aurie:

Nie może. rozum. ani oceń. kryt. jaka wymię. Ka. przec. argum. ze istnie. Bo. nie poznaw. wprzó. choć po krót. jego syst. Nary: się Ka. przypom. się do Kopern: — dla czego?

Rozróżn. w poznaw. treść cz. mater. i kształt. cz. formę. Pierw. mam z doświad. cz. a posteriori, drug: a priori a już gotow: w naszym umyśle. Że zaś ~~umysł~~ umysł: = trzy władz: intuicya (Anschauungsvermögen)
rozsądek (Verstand)
rozum (Vernunft)

mając trzy rodza: form

a) intuicya ma 2 formy: przestr: dla zmysłów. zewn: czas dla wewn. (aeussere und innere Sinn). Nie są to abstr: oddziel. od rzecz. zewn. lecz wrodz. nam form. intui.

b) rozsądek (Verstand) ma swo: katego: czy: regu: wedł. któr. układa swo: sądy. Cztery główn. katego: Quantität, Qualität, Relation Modalität. Każdy sąd ma te cztery: przymio: Ale każ. z owy. 4 kateg: mieści pod sobą 3 pomniej:

Quantität	Qualität	Relation	Modalität
1) Einheit (singulär)	1) Realität (bejahend)	1) Substantialität (kategor.) u. Inhærenz	1) Möglichkeit (problem.)
2) Vielheit (particulär)	2) Negation (verneig.)	2) Causalität u. Dependenz (hypoth.)	2) Wirklichkeit (assertor.)
3) Allheit (allgem)	3) Limitation (limitiv.)	3) Gemeinschaft od. Wechselwirkung (disjunct.)	3) Nothwendigkeit apodikt.

c) Nareszc. rozum (um) (die Vernunft ma trzy idee, któ: są form. w któ. zjaw. się myśle. rozum.: Idee, psycho: cz. duszy, kosmol. czy: świa. teolog. cz. Bóg:

Te idee wydo: K. z treści rodz. sylog: tak jak owe 12 kate: rozsąd wydob. z 4 kształt: w któr. występu. sądy. Sąd katego: prowad. nas przez kategor. substantyalności i inherencyi do idei absolutn. subj. któr. nie jest już predy: inn. subj:—to j. idea duszy

Podobn. rząd hypote: prowa. nas przez kategor. przyczynowości i depen-
dencyi do idei absolutn. zależno: i warunków: przyczy. w całości - t.j.
idea świata.

Sylogi: dysjunkty: prowa: nas przez kategor. wzajem: do idei
absolutn. jedno. wszystk. możebn. rzeczywistości. t.j. idea Boga.

Otóż przyrodzo. nam form. wszystko. nam: w których. i według. których.
umyśl. radzi. myśli. Wszystko. raz. z temi formami: bez treści pocho.
z świa. zewnętrz: oto d. reine Vernunft.

Wraże: wszystko: mieści. w przestrz. i czas: i tak powsta. intui:
(Anschauung)

Z intuicyi wszystkich: rozsąd: tworz. sob. pojęci: według wyjnić:
Kateg: i ukła: je w rzędy

Nareszcie rozum o. nim bierz. pojęc: goto: z rozsąd: i według. idei przy-
układa: je w wyż. całość:

Wynika: stąd że pozna: nasz: zewn: się od wraż: psycho: z zewną.
i że nigd. nie wznosi się po nad te wraż: bo do wszystko: intuicji
jest to wzór. Ale rozsąd: tak. nie wznosi się po nad owe wraż:
bo układa: je zwykł. pojęci: nie przekra: nigd. granic wszystkich. intui:
~~[illegible]~~ przestrze. lub cza: z i stąd jego katego: nie tyczą się rzeczy zewnę:
nas będą: lecz tyl: ow. obraz. zjawiają: się w subjektyw. formi
naszej (wszystkich i) wszystko: Że są rzeczy zewnętrz nas, nie uleg: wątpli:
inaczej nie odbierali. żadn. wraż. ale rzecz są w sob. (Ding an sich)
tego powiedz. nie umie. bo zna: tyl: ich zjawi: (phaenomenon
Erscheinungen)

Również nie mogą. przekroczy. granic doświad. nie mogą. niczego pozn.
co leży za grani: cza. lub przestrzeni (etwas reine Transcendentes).

Poza. duszy lub Bo. lub świa: (jako cało:) jest zgo. niemożeb. bo jakkol. mam. owe idee w nasz. rozu: to jedn. są to owe form: któr. mi nie odpowi: w rzeczywisto. są to reguły, służą. do uporządko. nasz. pojęć, a zat. odnosz: się do poję: nigd. zaś do rzeczy zewnę. nas. Moży. zat. tyl. porz. wedłu. Kan: tyl: przyr: lub racz. zjawis. przyro: Jest to rodz: empiry. naturaliz. przy któr. nie: ~~zo~~stać: zadowolnić. się pierw. Krytyk. K.

Że zaś owe trzy idee wspomnie: ciąg: wraz: w nasz. myśle: i zdaj. się którz zadaw: ~~tworz~~ wytwórcz K: aby nas zamkn: w grani. zmysłow. doświad. K. walczy przeciw owym ~~trzem~~ ideom niemięk. oraz temu co nazyw. transcendentaler Schein. Idee owe, owe i bez żadn. zważ. z jaką kol. rzeczywist: są na to dane, aby regulo. lub porządko. nasz. poję: przez wrodz. zaś i ~~daje~~ bardzo naturalną skłon bierzy: owe trzy idee jako rzeczywi: byty – Stąd powsta: niezli sofizma: któ. K. obaliał wspom: za pomo. swej Kryt:

Usiłu. wyka: że wszyst. co wiem. o isto: duszy, jest bezzasa. warto: reale. Pomi: te obszern. wywo: i przecho. do idei wszechświ. cz. kozmolog. idei. Tam tak. odkry. K. mnóst. paralogizmów, w któr. wszyst. wpad. zastanow. się nad świa. zewnę: jako cało: Ustaw: Kant cztery antynomie, w któr. teza tyle ma wało: co antyteza:

1) Pierw. Antyno:

<u>Teza</u>: Świat zacz: się w cza: i ma grani. w przestrze.

<u>Antyteza</u>: Świat nie ma początk. ani granic.

—

2) Dru: Antyn:

<u>Teza</u>: Każ. substan. złożo. w świe: składa się z części pojedyń.

<u>Antyt</u>: Nie istnie. subst. pojedyn.

3) Trzec. Antynom.

Teza Istnie: wolnu: transcendentaln: t.j. możn: stawa. się absolut. począt. szere: skutk.

Antyt: Wszyst. w świe. dzieje się wedł. praw przyro.

4) Czwar. Antynom:

Teza: Do istn: świa. potrz: jest istot: absolut. ~~ko~~ konieczne

Antyt. Żad. istot. absol. koniecz. nie istnie. ani w świe: ani zewn. niego. –

Pomij: rozsądnie. tych antynom: a przejdź. do idei teolo: K. pozna. że idea Bo. jest ideał. czyst. rozu: bo zamy. w sob. wszy. doskon: i byty, jak. pomyśl. możn. Przez ową transcend. iluzy: naszą wrodz: zamienia. tę ideę w coś rzeczyw: nawe w osob. za pomo: ow. znan: dowod: któr. są sofism: bez żad. warto:

a) Argu: ontolog: jest tautologią

b) Argum. kosmolog: jest 1° niewłaści: bo prz: przyczyno: nie sięg. po za fenom: po za doświad. 2° dalej zamie. tautol. w argu. ontol. któr. nie ma warto:

c) Argum. fizykot: zasług. na uwagę: dla tego że pozwal. użytkowa: ale nie ma warto. naukow: bo 1° opier. się na analog: ~~przyr~~ prod. ludzk. 2° co najw: dowod: budowniczo. świa. ale nie Stwór. 3° pojęc: zamiar. lub celu nie sięg: po za grani: doświad.

Nie może. zat. dowie: że Bóg istn. Tak jak dowie. nie może. że dusza istnie. Ale zdrug. stro: nikt tak. dowie. nie może przeciw. tezę, że Boga nie masz – o to może uczynić. chodzi Kant.

Uwagi nad Krytyką czyst. rozumu.

Pojęc: przestrz: i cza: u K. zupełn. błęd.

W żadn. rez. nie dowio. że przestr. może tylk. być form. objekt.

Błęd. jest przypuszcz. że zna: tyl. fenom. a więd. rzeczy samych.

Jakiem praw. przypuszcz: K. istnie. tych rzeczy?

Polemi. jego przeciw istn. duszy poleg. jedy. na owej błęd. hypot. że tyl. zna: fenom.

Antyn. przeciw istnie. świa. są bez podsta.

Polemi. przec. ontolog. dow: istn.

nie stwor: prze: kosmolog: i przeciw fizykoteleo:

Filoz. czyst. rozum. jest na wszystk. punkt. przeciw. chrześcijań. pogląd. na świa.

—

Obok roz: czyst: t. j. teoret. istni. roz. prakt. On tak. ma form. ogóln. wyraż. się jako pra: moral: Tak działaj, aby maksy: tw: woli mogłaby zaw. być zara: ogóln. prawida: Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Princip einer allgem. Gesetzgebung gelten könnte i t. d. (Kritik d. prakt. Vernunft p. 54) Człow: sam sob. to pra. nada: bo jego roz. jest źródł. tego pra: Jeże: człow. wypełn. pra: mora: któr: sam sob. nad. dla sam: pra: wtc: jest samodziel. (autonom) jeże: dla inn. pobu. wted. dzia: heteronomicznie (heteronomie) Na Heteronomii nie może oprze. ~~jest przeciw~~ moral. Praw. ~~moral~~: zna: przez roz. prakt. jeże: ma być uniwersal: musi się objaw. jako rozkaz: bo człow. jest isto: zmysło: a zmysło. nie podda: się objekt. praw. rozum. musi: zat. być do tego zmusz: a to objaw. się w form. imperatywu. Ten zaś imperatyw

musi być kategoryczny – gdyb. bow. ~~nie~~ chodzi. o uzyska: jakk. szczęśliw.
to rozk. hypote: byłby nie więcej: chcesz być szczęśl: albo dostać
się do nieb. – rób to a to. Takie jedn. heteronomicz. moral. nie
jest moraln. Autonomi. moraln. zasad. się na tem, że pra: moral.
wypeln. jest dla pra: a stąd rozk. kategory. K. jedn. nie za~~wy~~-
brania: zdąż. do najwyż. szczęśl. i najwyż. dob. owsze. twierdz. że
rozk. kategor. każe nam ubieg. się o najwyż. dobr. które jest mo.
i o cel ostat: który jest szczęśliw.

Jedn. nie na tem koń. K. twierd. i w tem nie zaszy. najkom.
że ktoś nie będz. słuch. rozk: kategor: ani zdąż: przez cnot.
do najwyż. szczęśliw. bez znajom. pewn. prawd i to właśn. tych,
które zawie. w rozum. prakt. Jakkolw. teoret. o tych prawd.
nic na pewn. wiedz. nie możę: w praktyc: jedn: powin. się uważ.
za istniej: i niewątpli. Są to następ. praw:

1) wolność woli 2) nieśmiert. duszy 3) Istn. Boga.

Że bez tych prawd nie może być życ. moral: jasno – nie potrzeb.
poszcze: wywod. K. Są to postulaty praktyc. rozum: które.
teoret. dowieść nie moż: ale które w prakt. obejmuj. wiarą
moralną lub rozumową (moralischer Glaube, Vernunftglaube)
Oczywi: autonomizm K. jest zburz. moral. ale ciekaw.
i pouczą: że K. nie. uważ. za niepodob. moral: bez Bo: bez
woln. woli, bez duszy nieśmiert. –

Rozd. II. O naturze i przymiotach Boga.

§1. O poznaniu Boga.

Z dowo: jakie podali na istnie. Bo: wid. że jedyn. dro: aby dowiedz. się owsz. pewn: o istnie. Bo: jest wniosk: ze skutk: stwor. o ich przyczy: stwórcz: czy. drogą przyczyno: in praesenti Deū cognoscere nō possumus, nisi pr materiales effectus (S. Tom. I. q. 86. a. 2 ad 1) - ale jest to zaraz: dro: najpewn. aby dowiedz. się owsz. o natu: Boż. Z natu: skut: możnać zoś powied. o natu. przyczy. Wszystko: stwor: ma tyle w sob. bytu, ile Stwór. w nie wkła: istnie: o tyle, o ile Bóg je do istnie. powoła: - creatura nō habet esse, nisi sec. q. a primo Ente descendit - (S. Thom. in I. Sent. prolo. q. I. a. 2 ad 2.)

Że jedn. Przyczy. Najwyż. Stwórca a rzeczy stwor. nie są tego sam. porządku ani tej sam. natu: przeto nie dość jest rozumo: wedłu: prawa przyczyn: dreb. tak: pamięt: że przymio. właściw. rzecz. stwor: albo nie znajd: się w ich Przyczy: Niestwor: albo znajdu: się niestych. doskon: sposob: Pocho. to stąd, że stwor. naśla: wypraw: byt Boży, jest zrobio. na podobień. a nawet, jeśli mowa o człow. na obraz jego, ale nie może nigdy dorówn. Może być podobn: ale nigdy równ. czy naw. ścisłe podobn. Mówiąc: nię z istnie: rzeczy stwor. i zależn. w jakiej zosta: wniosku. że Bóg jest, i że od niego zależn. są a naw: do Niego podobn. podobn: ale gdy chce: podsta: rzeczy stworzo. coś wypowie: o natu: ich Stwór: powinni: pamięta: że każd. przymio: rzeczy stwo: istnie: w Bog: niestych. doskonal. sposob: - oīu rez perfectiones praeexistere in Deo sec. eminentiorē mū (S. Thom. I. qu. 4. a. 2. corp.)

Po tych uwag. wstęp. Łatwo zrozum. słow. S. Tom: Deū cognoscimus ut causā ē pr excessū ē pr remotionē (I. q. 84. a. 7. ad 3.) Znaczy to że Bo: pozna: jako przyczy. rzeczy stwor: a przymiot: rzeczy stwor: należy przypisy: Bo: nieskoń. doskonal. sposob: narzeń. odmaw: mu wszelk. stron ujemn. wszelk. ograniczo: wśród których. istnie. rzeczy stwo. Pr effectus de Deo cognoscimus q. ē ē q. causa aliorū ē ē aliis supereminens ē ab aliis remotus (S. Thom. Contr. Gent. III. 49) T. j. przymio: mądro: sprawiedl. dobro. dostrzega. w stwor. jak najbar: powiększa: gdy o Bo. mowi. a zaraz, przestrz: ciele. i wszystk. zmia. z temi forma: doznawa. istnie. połącz. od Boż. natu. odsuwa. mówiąc, że ona jest niezmienn. wiecz: wszędzie obecn. i t. d.

Nic inne: nie znacz: sposob mówie. napotyka. u Dionyz. Areopag. i inn. Ojców że Bo. pozna: przez negacyą i afirmacyą, a naw. lepiej przez pierw. niż przez drugą

c) <u>Trzeci zwrot</u> przeciw istnie: Bo: lub sposób wytłum: pojęć. relig: był bezb:
tubie : w przeszły: wie: Wielkiéj encyklop: ~~ut~~utrzymywc : że kapłł : i prawod:
wymyśli: Bo: i relig : aby lepiéj móc gnęb : ludy .

S. Dionyz. Areop: Oportet in Ipsa (i.e. in natura divina) oēs rez affirmationes asseverare ac ponere tanquā oīū causa ē easdē magis proprie negare, tanquā quæ supra oīa sit (de myst. theol. c. 1). Tenże sam Areopa: (de divin. nom. 13) nazy. Bo: twierdz. wszystk. i zaprzecz. wszystk.: poniew: wszystk. co jest dodatn. w stworz. (πάντων θέσις καὶ πάντων ἀφαίρεσις τὸ ὑπὲρ πᾶσαν καὶ θέσιν καὶ ἀφαίρεσιν)
porią: doskonal. sposob: a zaraz: wyklucz: sposób. dorzeczn. Jest to sposób mówie. czysto negatyka. u misty(c. wszystk. czasó. a nawet u wielu ojców Kośc: At należy zatrzym. się mieo nad tym sposob. mówie. bo materya: nada: mu zupełn. niewła. znacz: Buchn. na popar. swe: ateiz. cytu: Anioła Szlązkiego (Angelus Silesius, poet. misty. z XVII wie:

Gott ist ein lauter Nichts, ihn rührt kein nun, noch hier;
Je mehr du nach ihm greifst, je mehr entwird er dir.

~~Jest~~ To samo ~~jak to~~ dawno przed szlązk. poet. twierd: Joan. Damasc: (Fid. orthod. I. 4): Deus nihil ē eoz quæ sunt (οὐδὲν τῶν ὄντων) – ale doda: nō quasi ipse nō sit, sed quia ē super oīa quæ sunt; si ergo nostræ cognitiones sunt entiū, q. ē supra cognitionē, ē etiā supra essentiā ē vice versa, q. ē supra ~~cognitionē~~ essentiā, erit etiā supra ~~essentiā~~ cognitionē" a w tem także znacz. nazyw: OO. esencya Boża niedająca się ująć ani objąć ow. pojąć: ἄληπτον καὶ ἀπερίληπτον (inapprehensibile ē incomprehensibile). Tak wyraż. się Greg. Nazian; Basil. Greg. Nyss. Chrysost. i t.d.

Wyraźnie. podobn. frazę: u S. August. (in Joan. tr. XIII. n. 5): Oīa possunt dici de Deo, nihil digne dicitur de Deo. Nihil latius hac inopia. Quæris congruū nomē, nō invenis; quæris quoquo m° dicere, oīa invenis.

I stwórc. Altow. ~~Wa ley~~ między Bo: a świat. ~~w~~widział. wszystko: jest różnic. otbrzym. przepaść niezmierny. To też woła, jak już wspom.: OO. o Bogu mówię: czem nie jest, aniż: czem właść. jest.

Joan. Cyparissiota: magis propriū ē philosophari de Deo per negationes quā per affirmationes... Theologia affirmans vī habet cōparandi ē figurandi āc cōjectandi ē h. tantū probat, sc. Deū esse, ex iis, quæ ab Ipso facta sunt. Theologia vero negans demonstrat Deū esse supra oīa ac veritate magis assequitur qui dicit nō esse Deū quidquā eoz quæ sunt, sed esse supra substantiā ē supra oīa. (De Theol. Symbol. Dec. XI. c. 9.)

Porown. S. Aug: Facilius dicimus quid Deus nō sit, quā quid sit. Terrā cogitas nō ē hoc Deus, mare cogitas, nō ē h. Deus; oīa quæ sunt in terra, nō ē h. Deus

oia quæ sunt in mari, quæ volant per aëre, nō ē h. Deus; quidquid lucet in coelo ipsū coelū, nō ē h. Deus. Angelos cogitas ... nō ē h. Deus. E quid ē ? Hoc solū potui dicere, quid nō sit (in ps. 85. n. 12)

Tą drog. negacyi lub remocyi usiln. poleca S. Tom. twierd. że tem więc. się wie o Bo: im więc: się dorzecz. przymiot. od Niego oddala: Divina substantia oēm formā, quā intellectus noster attingit, imensitate excedit, ē sic Ipsā apprehendere nō possumus, cognoscendo quid ē, sed aliqualē Ejus habemus notitiā, cognoscendo quid nō ē. Tanto enī Ejus notitiæ magis appropinquamus, quanto plura per intellectū nostrū ab Eo potesimus removere. (Cont. Gent. I. 14)

Często spotk. się moż. z zarzut. (n. p. u Jul. Simon'a, Hamilton'a lub inn.) że negowan. cz. wyklucze: z Bog: ograniczeń. i niedoskon: ~~[illegible]~~ nic nam nowe. nie wyjaw. o Bog. że wogó. o naturze Jego prawie nic nie wiemy. Bo owe negac: są tyl. pozorn. negacy: w grun: są one twierdz. dodatn. Mow. o Bo. n. p. że jest nieskończ. lub że jest wieczny: wypowie: wpraw: negacy: że nie jest zmien. lub że nie podpa. praw. czasu ale pod nie: ukryw. się dodatn. przymiot: twierd: jednostaj. ild. Nic moż. więc powie: że o Bo: nic nie wie: moż. tyl. powie: że wszys przymiot. mało wie: i to jest naukt. pewnoś. OO. Często oni przypomi: że wie: z pewno. że Bo. jest, ale nie wie: czem jest a stąd natu. Boż. nazyw. niewyst. i niepojęt. (ἀλήπτον καὶ ἀπερίληπτον). Nie znacz. to słow. że nic zgo: o Boż. natu. wiedz. nie moży: znacz. tylk. że nasze pojęcie. o niej umiemo: jest niedołężn: ułomn. bo opiera się na nasz. stwor: które niestych. wsz. od Stwór.

Nauke tą moż. streś. słowa: Grzego. z Nyssy: Humana intelligentia nec tā acuta ē, ut clare videat invisibilē, nec tamē ab oī accessu ita sejuncta, ut nulla ejus q. quæritur, informare possit obumbratū cōceptū (εἰκασίαν); sed parti quidē quid sit i. q. quæritur, per ratiocinationū tactū cōtulisit (διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπαφῆς ἐστοχάσατο) parti per h. ipsū q. perspici nō pō, aliquā cognitionē expressit... (con. Eunom. XII p. 327)

Nie tyl. zaś wiedz. nasze przyrodz. o Bo: jest ułom. i ciasn. ingliśt. ale naw: nasz. wiedz. nadprzyro: wiar. objawio: także wszy: upewn. nas, że Bóg jest ciężk. czem jest, bo umysł ludz: który w tem życi: tylk. wszystko. zmysł.

wszystk. pojmu: nie może Bo: niewidział. Stwór. świat. wszystko. dokła: objąć Nale. więc powié: że bendz. dokła: z nadzwyczaj. pewno. wie: że Bo. jest, mniej dokład. i tyl. analogicz. sposob. określ On jest w sob. jaka Jego natu. i przymio.

S. Paul. 1. Cor. XIII. 12. Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum.

Podobne ~~sposob~~: mówie. nachodz. się częsć. u S. Pew. i S. Jan.

Rozróżn. między pozna: Bo: quae e viatorum a drugą quae e visio beatifica.

Nasza: ~~studia~~ nasze dowes: o Bo: wszelk: nazwa; pozna: analogicz: ze pomo. analog:

Univoce, aequivoce, analogice

§2. Główne przymioty Boga.

Zastana. się nad Boż. natu. od razu odkryw. w Niej pewn. przymio. Któr. już to wyraż: doskonał: jakoś Boga, rozważa. w sob: (attributa absoluta) już to doskon: przez wzgląd na stworze (attrib. relativa). Do pierw. Katego: należ: n.p. mądr. dobr. pojedyń. wiecz. i t.d. do drug: Stwórczo: Opatrzno: i t.d. Pojęć: pierw: wyraż: esenc: Boż. drug. tylk. stosun. rzeczy stwo. do Bo. Jedn: co do pierw: może powst. pyt: czy wszystk. są równorzędn: dla nasz. pojmow: czy też jest któr. wśród nich fundam. któr. należy uważ. za źródło innych a jeśl: tak drug: wypadn: pyt: Co jaki przym. należ. uważ. za ten fundam. Boże. esenc:

Co do pierw. pyta: czy należ. jed. z przymio. Boż. uważ. za podstaw. inn. nie może być. żadn. trud. Wyobraż. sob. Boż. natu. jako jedn: a obdarzo. wiele przymiot. wol. zapyt. się, o powód ostatn. wszelkiej. dla któr. owa natur. Boż. ma te a nie inn. przymio: Ten powód bendz. tak. sam przymio. ale już kardynalny. nie dla Boga. bo w nim każ. przymio. identyfi. się z jego esencją pojedyńcz: ale dla nasz. sposob. pojmow.

Jedn. sprzecz. się teol. i filozof: który to przym. należ. uważ. za kardyn. Jedn. uważali za ~~przymio~~ takow. nieskończo: inni Mądro: inn. wreszcie. tak zwan. aseitas.

Dziś. przeważ. wśród katol. i niekatol. filoz. mniemą: że Boż. aseitas jest ow. przymiot: któr. najlep. wyraż. istotę Boż. natu. i do którc. jak z korzen. wszyst. wyprowad. wszystk. inn.

Aseitas = Niezależność.
Bóg jest niezależny.

Przymi. główn. i radykal: powin. być tego rodz: że daje najlepsz. defini: Isto: która go posia. Defin. każ. skła. się z dwóch pojęć: z pojęc. rodz: (genus ~~species~~) i z pojęc. różn. specyficz: (differentia) ~~specifica~~ któ. raz. z rodz: składa. się na gatu: (species) do któr. rzecz jaka należy. [Przykł: animal (t. j. genus) + rationalis (t. j. differentia) = homo (t. j. species)]. Widać stąd, że w każd. defin. musi być jedn. znamię wspól: a drug. znamię specyfi. różn. Bóg wspól. ma z inn. jestest: że jest; a główn. i specyfi: od wszystk. tem się różn. że jest od sieb: (a se). Być od sieb. = ~~b~~ nie mieć przyczy: czy. być niezależ.

~~Rzeczyw~~: więc. tak się nie różn. rzeczy stwor. od Isto. niestwo. jak tem, że pierw. sa zależn. bo mają rację bytu swego zewn. sieb: a druga ~~nie~~ jest pod każd. wzgl. niezależ. bo ma pełn. rację bytu w sob. Najbardz. więc różn. się obie kateg. Byt. w tym własn. punk. Chcąc więc dobr. je zdefinio. trzeb. wziąć tego przymio. którym jedna kateg. najbard. różni się od drug. Jeżel. zaś powiedz. że obie katego: byt. w tem są do sieb. podob. że są, wygl. że dadz. się podciąg. pod wspóln. przymio. bytu, nie należ. jedn. tego pojęc. bytu brać za pojęc. rodz: w zwykł. znacz: jakoby byt ~~wspól.~~ byt oznacz. wyżs: od byt. niestwo. i stwor. razem, podobn. jak Isto: organicz: jest wyżs. pojęc: zawieraj. w sob. dwa niż. pojęc: rośli. i zwierz. Każd. pojęc: rodz: mieści pod sob: niż. rodza: lub gatun. któr. różn. się od niego przez ową differencyą specyficzn: która się w nim nie mieści: ale byt ~~obejmu~~ zamk: w sob. wszystk. możeb. pojęc: nie tylk. rodza. lecz i differen: a stąd Byt stworzon. n. p. nie różn. się od Byt. niestworz. przymio: tym że jest stwor: bo stworzony jest tak: byt. Należ. więc powie. że Byt jest pojęc: abstrak. wyżs: nad wszystk. rodza. i differen: Może jedn. posłuż. do defin. bo wyraż. przymiot wspól: rzecz: najmniej do sieb. podobn: byleby pamiętać. że ten ~~przymiot~~ wspóln. bierze się w znacz. analog.

Byt niezal. jest byt. prawdz: byt doskon. byt. istot: do któr. nic nie może być dodan: bo wszystk. co jest, on w sob. samym: Stąd S. Tom: ex h. ipso esse Dei ab omnib. aliis distinguitur, quia nihil Ei addi pō (Contr. Gent. I. 26) Dla tego, powi. S. Hila: nic tak nie jest właśc. Bog: jak być: nō aliud propriū magis Deo, quā esse, intelligitur (de Trin. I. 5). Dod. że ~~niezaprz.~~ Bóg, chcąc sieb. nazw: niezaprzecz. wyraz. tem pojęciem: któr. ~~Bóg~~ ludz. mógł dać najdokład. wyobraż. o Swej natu: Otóż Bóg na pytan. Mojż: (Exod. III. 14) Jakie jest imię Jego - odpow: Jam jest Którym jest - a pot. raz jesz. to Swo. Imię powta: Tak powiesz synom Izraelowym: Który jest posłał mnie do was. — Ob. Końcu: zastan. się nad tem mię: Exodu, podno: właściw: Jego nazwi: któr. wyraż. samą esency. boż: Zdan. ich dojrzeli: streszcz: w tych słow. Augu: Nō dixit: Dominus Deus ille omnipotens, misericors, justus, quæ si diceret, utiq vera diceret. Sublatis de medio omnib, quibus appellari posset ē dici Deus, ipsū esse se vocari respondit ē tamquā h. esset Ei nomē: H. dices eis inquit: Qui ē, misit me. (In psal. 134. n. 4) S. Tom. objaśn: Hoc nomē: Qui ē, ē dignius ē magis Deo propriū (In I Senten. Dist. VIII. q. 1. a. 1. ad 3.)

Powinn. teraz okaz. że wszystk. inne pojęcia. Boż. wypływ. z Jego niezale. i w niej znajdują swoj. uzupełn. A najprzód powie, że

Bóg jest wieczny. Zwykle nazyw. wiecz: to co nie ma począt. ani końca mieć nie będz. Że w tem znacz. B. jest wiecz. nie może być przedmio. dyskus: Mieć począt. = być skut. czeg: a zatem: zależn. od czeg. poprzedza. Że zaś Bog może być jedyn. niezależ: nie może mieć przed sobą (lub nad sobą) przyczy: którejby On był skutk. Nie może przeto mieć począt. Dla tej sam. racyi nie może mieć nigd. końc. Mając cały byt Swój w sob. nie może go nigd. postra: Tył. byt pożycz. udziel. się utra. W tem znacz: Origen: Sempiternū v. æternū proprie dicitur q. neq. initiū, ut esset habuit, neq. cessare unquā pō esse q. ē (De princ. I. 2. n. 11). Jednak. tak. pojęc. wieczno. absolu. popular. jest niedokła. i niefiloz.

51 7

Locke wyraw: (a ze jego przyst: wyjsc. sensualiści utrzymu: że pojęć. wieczn. posta: przez dodawa: chwil czasu, któr: moż. nadać dług: bez koń: jeżel. się myśl. o przyszło. a bez poczat. jeże. się myśl. o przeszło. (Zob: Essai philosophique etc. Liv. II. chap. XIV. § 27) Tak. pojęc. wiecz: jest całk. błędn. a przynajm. jedno stronn. Co inn. nieskoncz. szereg chwil, t. j. szereg czasow: a co inn. wieczno: Stwier. robi Ryszard a S. Victore mow: że aliud videtur sonare æternū, aliud aute sempiternū. Sempiternū nāq esse videtur q. caret initio ē fine. Æternū q. caret utroq ē oī mutabilitate ē quavis forsitā neutrū sine altero invenitur, recte tamē inter nominū significationē distinguitur. Quid itaq aliud ē æternitas, quā diuturnitas sine initio ē fine ē carens oī mutabilitate?" (De Trin. II. c. 4)

~~Wistonie~~ brak ruchu i następstw. i zmienn: głów. odróżn. czas który najsłuś od wieczno.

Tempꝰ nihil aliud ē quā numerꝰ prioris ē posterioris in motu; in eo aute, q. caret motu ē semper eodē mº se habet, nō ē accipere priꝰ ē posteriꝰ. Sicut igitur ratio temporis consistit in numeratione prioris ē posterioris in motu: ita in apprehensione uniformitatis ejꝰ, q. ē oīo extra motu, consistit ratio æternitatis (S. Thom. I. q. 10. a. 1. corp.)

Jest zat. zasadnicz. różni. międzу czas. a wieczn. w tem, że czas jest ruch. a wiecz: nieruch: Już dawn. S. Aug: Spatia temporis præteritis ē futuris motibꝰ constant; nihil aute præterit in æterno, ē nihil futurū ē (De vera relig. c. 49)

Należy przeto inn. podać defini. wieczn: Poda. bar. piękn. i bar. głębo: Boecyusz: Interminabilis vitæ tota simul ē perfecta possessio (de Trin. V. 16 u. 17) Tę defin. przyjś. wszyscy chrześc. myśli: Niekończącego się żywota całe raz. i doskon. posiada.

W tej defin. dwa wyraże: zasług: szczegól. uwag:

1) interminabilis

2) tota simul

ale także rozst. wyraz. jest dziwn. głębo: i stosow.

Jeśli: wieczn: wykla. wielk. podobień. z czas: Któ: ciąg: przemij. to chyb. przez analog. powie. moż. że wiecz. to ciąg. teraźniej: Tak można: choć niedokładn. sposob. wyobraż. sob. wiecz. – niedokład. bo prawdz. teraźniej. nie masz

S. Aug. mówi o wieczno: że one „ipsa Dei substantia ē, quae nihil habet mutabile; ibi nihil ē praeteritū, quasi jā nō sit; nihil ē futurū, quasi nōdū sit. Nō ē ibi nisi Est. Nō ē ibi fuit e erit, quia ē q. fuit, jā nō ē, ē q. erit, nondū ē; sed quidquid ibi ē, nō nisi ē. (in psal. 101. serm. 2. n. 10)
W tem także znacz. należy brać defin. S. Tom: „nunc, q. invariatu adē ōibq partibq temporis (in I. Sent. Dist. 37. q. 2. a. 1 ad 4)
Chcąc dać krótk. defin. wieczno. a zaraz. powiąz. ją z przymiot. niezależ. powie. że wieczn: jest to niezależn. od czasu. W tem poję: zawarty: się brak wszelk. następ: Od wieczno. przechodz. do inn. przymio. Boż.

Bóg jest nieskończony, niezmierzony, wszechobecny. Jak czas, tak przestrzeń nie przypa: do Boż. natu. Jak Bóg nie podlega warunk. czasu, tak nie jest objęty w granic: przestrz: Ten przymio. na pozór objawia: zawsze: tak samo, jak wieczno: trzeb dodatn. o czem zaraz przekona. się.

Przez nieskończo. Bo: rozumie. zwykle niemożn: określe: Bog: w przestrze: jakąkolw. być: przestrz: jakiekol: wielk. materyi: zawsz. Bo. będz. większ. od niej.
S. Athan: „Ne quaeratis loci magnitudinē tanta, ut quae possit Dei magnitudinē capere. Nō enī q. immensū ē, in menso ē. (Contr. Sabelii gregales n. 10)
Jedn: z ow. zwykł: i gmb. poję: nieskończ. a. niezmierzono. łączy się drug: wyraż. stosun. Bo. do świa. Bo i cóż chce. powie. naryw. Bog. nieskończo? Czy tyl: że nie ~~pot~~ może być wymierzono: że nie da się pomieści. nawe. w najwię. przestrze. Bynajmn: Twierdz. tak. dodatn. że Bo. wszystk. ~~te~~ przestrz: ziemi i nieb; a ~~...~~ każd. najmniejsz. i każ. najmniej: przestr. wypełn. swo. istno. Inn. słow: że Bóg jest wszechobecny. Dwa poję: nieskoń. i wszechob: zastosow. do przestrz. łącz. się w jedn. wspóln. poję: wyraża. dwojak: raz ujem. raz dodat. spos. Owszem jeśli Bo. wszędz. jest, musi być nieskoń. bo świat w wszyst. może jest

nieskoń. a przyczyn. niezmien. Ten zaś któr. w każd. punk. tak niezmien.
istn. jest obec: musi go (nietylko wszędz. przenik. i zewnątrz. obejm: ale być koniecz. większ. od nie.
Że zaś Bo: jest wszędz. czyli wszechobecny, tak można dowieść:
Bóg jest w każd. rzecz. stwor. bo daje jej istnie. siły różnorod. i moc. dział.
Każd. tych sił jest tak. rzeczą, że wypełnia przestrz. (virtus locativa). Nie mogła by
zaś wypełn. przestrz. czyli być przestrzenną, gdy. Bóg swo. działa. nie był
jej obecn. Że zaś Bóg musi być obecn. całą essencyą Swo: (per essentiam suam)
jest widocz: Każ. przyczy. działa: na przedmio. jakiś, musi być w nim obecn.
przez działa. swoj. jeśli ma wyd. skut. Co Arystot. tak wyraż: movens et
motum debent esse simul. Ta tyl. zacho. różn. że przy nasz. matery: da
się działa. jakieś przyczy: od niej odłącz. a wtedy dość, aby działa. było
obecn: przy skut. W Bog. jedn. działa: Jego jest identycz. z Jego essen-
cyą, ~~tedy~~ nie daje się od niej odłącz: a zat. Bóg musi przy każd. działa. swo.
być obecn. przez essen: Swoj. Otóż gdy Bóg nasz jakaś stwar: wyprow.
z nicości jej byt a pot. byt ten ciąg. utrzymu. Byt zaś w każd. rzecz.
jest czem. lub czem. najwewnętrzniej. a że ten skut. nie jest wydaw: przez
jaki. oderwa: od Bo. działa. lecz przez Bo. essen: samą, przeto należ. przyz.
że Boż. essen: jest w każd. rzecz. obecn. Powi. więc z S. Tom: Deus est in
omnibus per essentiam in quantum adest omnibus ut causa essendi (P. I. q. 8. a. 3. corp.)
cz: jak gdzieś mówi Hugo a S. Victore: Si ante Dei virtus ubique est,
cum alia non sit Dei virtus, quam Deus, certum quod nusquam Deus deest!
Na tem więc dod. że wedłu. nauki S. Tom. i wszyst. częśc. scholast. jest
Bóg w każd. rzecz. stwor: potrój. sposob: per essentiam, praesentiam et
potentiam: per essentiam bo każd. rzecz ~~wszystk.~~ powoł: do istnie. per praesentiam, bo
każd. zna. per potentiam bo każda ma podle: Nadto czwart. sposob. Bóg
jest w rozum: istot. per gratiam, jako przedmiot ich wiedz: lub miłości.—

Jeżeli Bóg jest w każd. rzeczy stwor. owszem Bóg jest w każd. miejsc. czy wypełn. czy niewypełnia. Właściw. niewypełnia. miejsc. w naszem. rozum. słowie znaczy, bo całą przestrz. wypełnia. albo mater. kosmiczn. albo eteru. Tak. jedn. umieszcz. Bóg. w każd. miejsc: ~~jest~~ nie należy brać w znacz. materyi: bo inacz. ciało i inacz. Bóg miejsc. wypełn. Ciało wypełn. miejsc. swoję przestrzen. i ekskluzyw. sposo. tak iż drugie. ciało. w tem miejsc. być nie może. Bóg zaś obecn. Swoją nie mogą ciało z ich miejsc. przeciw. tem że On sam wszystk. miejsc. wypełn. daje On wszystk. ciał. istnie. przestrzen. i możn. wypełn. miejsc: Corpus dicitur replere locum, in quantum non compatitur secum aliud corpus, sed per hoc quod Deus est in aliquo loco non excluditur, quin alia sint ibi; immo per hoc replet omnia loca quod dat esse omnibus locatis, quae replent omnia loca. (P. I. q. 8. a. 2. in corp.)

Mógł przeto powie. Paw: do Ateńcz. (Act. XVII. 28), że Bóg nie jest daleko od każd. z nas, albow. w Nim żyjemy i ruszamy się i jesteśmy. Któr. to słow. apost. komentu. S. Tom: In ipso vivimus, movemur et sumus, quia etiam nostrum vivere et nostrum esse et nostrum moveri causantur a Deo (P. I. q. 18. a. 4. ad 1) Tak samo rozumie: słow. Pawł: ~~p~~ więk. cz. OO. Kośc. Zob. zwłaszcza: Gonetii Clypeus Theolo. Thomist. I. p. 175)

Mów. niektó. że Bóg nie może być w przestrz. tak jak nie może być w cza. że należ. raczej powie: że Bóg jest sam. ~~cza~~ przestrz. (Saisset, Théodicée § 2 ~~p 165~~) Wiel. różn. jest międ. czas: a przestrz: Tamten ciąg: przechod: ten tw. może zaw. Mówi. tedy, że B. wypełn. czas, wkliłby. Bóg: zmien. i przemija. ale wypełnia. przestrz. nie wprowa: do Boż. natu. żadn. granic. żadn. defekt. Byłob. defek. gdyb. Bóg materyi: sposob. ją wypełnia, ale że o tem nie mam mowy więc twierdz. to nie jest żadn: Właściw. uderzał. by powie: że każd. miejsc. każd. przestrz. jest w Bog: któryto spos. mowie: lepiej zga: się ze słowa. S. Paw. ale

że Bóg jest Probierzem Jestestw: zrozumieć jest gdy mówi że Bóg jest wszędz. a wszel. wszystko jest w Nim. –

Mów. że wszystk. jest w Bo. nieskończen. wypełn. w Panteiz. ~~Gdy~~ stąd: bow. Bóg jest w każd. rzecz. nie znacz. że Bo. jest częśc. składn. lub materyalny lub substan. rzeczy, jak mnie: n. p. Spinoza, lecz że jest intra rē quasi operans ē agens esse uniuscujusq rei (S. Thom. in I. Sent. Dist. 37. q. 1. a. 1. ad 1)

Nie ma Bayle racyę, gdy ~~twier~~: uważ. wszechobecn. Boga za niedającą się pogodz. z Jego pojedyńczo: Też przytocz. miejs. ze S. Tom. wyj. o sposob. jak. Bo. wypełn. wszystk. Tak samo S. August:

Sic ē Deus per oīa diffusus... nō tamē per spatia locor, quasi mole diffusa, ita ut in dimidio mundi corpore sit dimidius ē in alio dimidio dimidius, atq ita per totū totus; sed in solo coelo totus ē in sola terra totus ē in coelo ē in terra totus, ē in nullo contentus loco, sed in seipso ubiq totus (Epist. ad Dardan. 187. c. 4. n. 14.

O rzecz. powie. że one są w przestrzeni circumscriptive ē definitive. O Bo: że wszystk. ~~przestrz.~~ miejs. sobą obejm: ale żadn. miejs. nie jest objęt: –

Przestrz. zaczę: być z rzeczą: Zat. Bóg nie jest odwieczn. wszechobecn. jeżeli wszędz. oznac: miejsce: Zaczął być wszechobecn. gdy świa. stwor. Ale ta wszechobecn. w czas: która nie był. przed świat. nie wprowadz. do Bo. żadn. zmia. żadn. nowoś. Bóg ma w sob. pełn. bytu – tyl. dla stworzen. wszystk. coś now. przyby. w Bo.

Jeśli zaś kto zapyt. się, czy Bóg jest także zewn. czy po za świat. należy owszem odpowiedz. że jest, bo jest niezmierz: a zatem w niż. nie zależ. od przestrze: a zewn. przestrz. jest tym sam. sposob. jak. był przed stworz. świa.

S. Aug: Antequā Deus faceret coelū ē terrā, ubi habitabat? In se ē apud se habitabat. (In psal. 122. n. 4) Tenże: Ubiq ē, quia nusquā ē absens; in seipso autē, quia nō cōtinetur ab eis, quibus ē praesens, tanquā sine eis esse nō possit (Epist. 187. c. 6. n. 18)

Tak samo:

Tertull: Ante oīa Deus erat solus. Ipse sibi mundus ē locus ē oīa. (Contr. Prax. c. 5.)

Minut. Felix: Qui ante mundū fuerit sibi ipse pro mundo (Petav. p. 141)

Róż. istnie: defin. przestrze:

Newton uważ. za przym. Bóst. i nazy. sensoriū Dei

Leibn: coexistentia rer materialiū

Kant: forma zewnę: zmysłu

Epikur: vacuū.

Możn. za przykł. wielu dawniej. filoz: że przest: to rozmiary ciał i wzaj: ich odległ. od sieb.

Właściw. nie ma przestrz. tyl. są ciał: przestrzenne –

Należ. odróż. spatiū reale od spat. imaginariū

Trafn. S. Aug: inanes esse cogitationes hoīu, quibus infinita imaginantur loca, cū nullus locus sit praeter mundū (Civ. Dei XI. 5)

To samo spatiū imaginariū nazw. on spatiosū nihil (Confess. VII. 1. n. 1)

Rozwija: pojęć: niezależn. Boż. przekonał. się że one jest najzupełn. pod każd. wzgl: niezależn. od jakiejkol. przyczy; niezależn. od czasu i przestrze: i wykaz. się, że Bóg, jeśl. ma być prawdz: niezależ. musi być: wieczny, nieskończ; wszechobe: Także jedn. niezależ. jakk. ol. ujmuto: w Boż. natu: jest zar: ujemn: niż dodat. oznacz. wieobecn: ~~[illegible]~~ granic i wpływ. któr. podle: każd. stwórz. Mogą jedn. głęb. zapuszcza. się w Boż. Istnoś odkryw. tem inn: jeszcz. form. niezależno. któ: są więc: dodatn. natu. A na sam przód powie: że

<u>Bóg jest pojedynczy</u> <u>cz. niezłożony</u>.

Trzy rodza: złożo:

Compositio physica exsurgit ex partibus reipsa distinctis

" " metaphys: cōstat ex potentia ē actu v. substantia ē accidentibus v. essentia ē existentia; essentia ē attributa.

" " logica ē ser. genus ē differentia.

Żadn. z tych 3 Kompoz: nie może mieć miejs: w natu. Boż.
A naprzód widoczne to a) co do fizycz. złożon. Rzecz złożo. musi być później. od swo. składn.; potrzeb. narzędzie do powsta. swego organizato: składającz. W tak. raz. nie był Bóg ~~pierw. przyczy. ost~~: bez przycz: wyj. od sieb. – nie byłby Niezale:
Moim. tego tak. dowię: w ten spos:
Ma być Bo. zarządem. niezal. Isto: musi być przedewszyst. niezale. w działa. Swoj: Jestestw. zaś złożo. zew. iś ograniczo. w działa. swoj. właśn. tem, że są złożo. Bo będ. złożo. tyl. wted. dział. mogą, gdy wszyst. ich składn. są w zgodz. a ta zgoda nadko nie miejs.. – Przykł: ciało i dusz. w złoż.

Haeresya antropomorfitów

Tertull. (adv. Prax. c. 7) nazyw. Boga corpus – przez co rozumi. poprost. substancya omnium co nie. stad że zbij. herez. antropomorf. oraz z miejs. S. August: Timuit ne Deus nihil esset, si corpus non esset (De Gen. ad litt. X. 25, n. 41)

b) Ani metafizy. Kompozy. nie ma w Bo. miejs.
Dowo: 1° Bo: nie ~~jest złożo~~ składa się z actu et potentia.
Zadn. potentia nie może sama z sieb. przej: do aktu, wyj: urzeczywi. się.
Bo. przeciw: jest actus purus
S. Thom: Si aliqua res sit, quae sit suum esse, quod proprium Dei est, non est ibi potentia et actus, sed actus purus. (QQ. disp. De Poten. q. II. a. 1. corp.)

2° Nie rozróżn. się w Bo: essencya od existencyi
Wynik. to z 1°) a pod. z tej racy:
Jestest. w któr. essencya i exysten. nie są to sam: istnie: lub życ: pożycza: użyczo. exysten: Bóg zaś nie istn. byt. pożycz. lub udziela. Sob. bez Pełn. Byt.

3° Attrybu: Boże nie różn. się od sieb. ani od Jego essencyi
Gdyby odróżnia. się mogłyby od Nieg. być oddziela. lub do Nieg. dodaw.
S. Hilar: Non humano modo ex compositis Deus est, ut in eo aliud sit quod ab eo habetur et aliud sit Ipse, qui habeat; sed totum quod est, vita est, natura est,

58

perfecta ē absoluta ē infinita ē nō ex disparibꝰ cōstituta, sed vivens ipsa per totū (De Trin. VIII. n. 43) 14.

Ścis. attryb. Boż. nie róźn. się od Jego essenc: to ani od siebie wzaj.

S. Thom: In Deo ē sapientia, bonitas ē hujꝰmi, quor. quodlibet ē ipsa Divina Essentia, ē ita oīa sunt unū re (in I. Sent. Dist. 2. q. I. a. 2. sol.)

S. Aug. Nec aliud Illi ē vivere, aliud intelligere ... Nec aliud Illi ē intelligere, aliud beatū esse ... sed q. ē Illi vivere, intelligere, beatū esse, h. ē Illi esse. (Civ. Dei VIII. 6)

Jedn: międz. attryb. a essen. Boż. oraz jedn. attryb. a drug. zachodz. distinctio virtualis albo rationis ratiocinatae – czemu przeczyli Eunomianie

Uwa: Distinctio realis ē eor. quae nō sunt una ē eadē res ~~inter re ē rē~~
a) inter duas res quae separatī existunt
b) inter duas res quae separari possunt
c) inter duas ejꝰ rei quae relationes sibi opponuntur (in divinis)

" rationis ē eor. quae sunt re vera unū idē q. sed a mente distinguuntur
a) rationis ratiocinantis t. sine fundamento in re
b) rationis ratiocinatae t. cū fundamento in re

Ta ostatn. zachodz. międz. boży attryb. lub niemi a natu. boż.

S. Thom: Sic ergo dicend ē, q. in Deo ē sapientia, bonitas ē hujꝰmi, quor. quodlibet ē ipsa Div. Essentia ē ita sunt unū re. Et quia unumquodq. eor. ē in Deo, sec. sui verissimā rationē, relinquitur q. sunt diversā ratione nō tantū ex parte ipsiꝰ ratiocinantis sed ex proprietate ipsiꝰ rei (in I Sent. Dist. II. q. 1. a. 2. sol.)

Pochodz. to zaś stąd, że jedn. w sob. boż. essen: może wyda: różnorod. skut: któ: mogłyby pochodz: od przycz. różn. – stąd distinctio virtualis

S. Thom: Sicut si aliquis per unā qualitate posset efficere operationes oīu qualitatū, in illa una qualitate oēs qualitates habet, ita Deꝰ in ipso Esse suo oēs perfectiones habet (de ente ē esse c. 5.)

Wyraz. to krótk. S. Aug: In Deo unum aliquod est, quod omnia valet (De Trin. XV. 17. n. 28)

To co dot. powiedz. o złożon: metaf. tyczy się wszystk. jej rodz: n. p. subst. i akcydensów i t. d. Nie potrze. dłuż. nad tem się rozwod.

c) Nareście nie masz w Bo. kompo: logicz.

S. Cyrill. Alex: A recta ratione longe alienissimum est genus de Deo nominare (De Trin. dial. II.) W isto: gdyb. Bo. należał do jakieg. rodz. musia. także mieć swoj. essency. oraz specyf. różni. przez którą byłby Bo: W tak. jedn. razie byłby rodz. mają: materya nieukształt. a owa różni. kształtu. lub dosko. form: jak wid. z inn. rodza. Rodzaj ma się do różnic. specyfi: jak poten: actus, a że wyż. pokaza. się, że w Bo. nie masz żadn. poten: lecz sam. jest aktem i jest czystym: że Bo. nie może należ. do żadn. rodza: nie może mieć żadn. różni. specyfi. któr. by go wyróżnia. od jak. innego rodza.

S. Thom: In omni eo quod est in genere, oportet esse compositionem materiae et formae v. actus et potentiae; quod quidem in Deo esse non potest qui est actus purus, ut ostensum est. Unde relinquitur quod non potest esse in genere. (Qq. disp. De Poten. q. VII. a. 3. corp.)

Nie ma Bo: wspóln. z stworze. bytu. istnie Boże należy do inn. kat: niżeli istnie. rzeczy stwor. Tam to jest a se a to ab alio. Także mimo to i o Bo: się mówi że jest i o rzecz. że są, wyraz jest nie używ. się w obu raz. w tem sam. znacz. lecz w odnieśeniu: Bo: właściw. jest byt bezwzględ. a stworzen. byt wzglę.

Także: ens nie jest rodz: wyróżn. od Bo: to ani substancya. Wpraw. mówi się, że Bo. jest substan: ale w przenoś. a w inn. znacz. niż o rzecz. stworzo. Być substan: w rzecz. stwor: = być podmiot: wszystk. przymiot. i zjawi: któ: są przypisyw. substan: Bóg zaś nie jest podmio żadn. przymio. lub własno: S. Thom: Nomen substantiae imponitur a substando, Deus autem nulli substat (In I. Sent. Dist. 8. q. 4. a. 2. sol.)

Substan: wzięt: w wszystk. znacz: nie da się pomyśl. bez przypadło. lub przymiot. (accidentia) - Że w Bo: przecież: przymio: nie mas, zat. nie może być substan. w wszystk. znacz. Ogóln. znacz: substan: = nō esse in alio, może tyl. w przybliż. używ. o Bo: Dla tego lepiej mówi się o Bo: że jest nad wszelk. substan:

Boët: Nō convenit definitio substantiæ Deo, qui nō habet quidditate suā præter suū esse. Unde Deus nō ē in genere substantiæ, sed ē supra omē substantiā (De Trin. I.)

Także zaś w Bo: żad. złożo. mieć miejs. nie może, wyni. że nie możn. dać dokład. d. Bo: defin: Defin. musi się skła: z rodza: i różni. a że Bóg nie podpa: pod żad. rodz: przeto nie możn. go definio. w wszystk. znacz. S. Thom: Oīs definitio ex genere ē differentia cōstat.... ostensū ē aute q. Div. essentia nō cōcluditur sub aliquo genere.. Unde nō pōt esse (eius) aliqua definitio. (Compend. Theol. c. 26.)

<u>Bóg jest także niezmienny</u>. Wyni. to z wszystk. co dot. powiedz. o przymio. Boż. Zmienn. (mutabile) powia. S. Tom. nazy. to, co teraz ma się ina: niż przedt. aliquid aliter se habens nunc, quā prius - Że w Bo: żadn. zmie. nie może mieć miej. było zawsz. ogóln. mniem. ludzi rozumn. poczaw. od Parmenid. Sallusty: filoz. (De Diis ē mundo I) zalicza niezmienn. Bo: do poj. ogóln. przyjęt. Aryst. (De Coelo I. 9) zalicz. do powiedz: utart: ogólnik. w filoz: (ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις φιλοσοφήμασι) że Bóst: jest koniecz. bez zmia: τὸ θεῖον ἀμετάβλητον ἀναγκαῖον εἶναι -

S. Thom: quidā antiquoz, quasi ab ipsa veritate coacti, primū principiū īmobile esse posuerunt. (Pars I. q. 9. a. 1. corp.)

Niezmien. Boż. wynika a) z jego pojedyńczo: Wykazali: że żadn. rodzaj. złoż: nie wcho. do Boż. natu: ani fizy. ani metafi. ani logicz. Trafn. św. August: Semper manet, mutari nescit, nulla ex parte corrumpitur nec proficit, quia perfectū ē (In epist. Joan. c. III. Tr. 4 n. 5.)

b) z doskonało: Jego woli i rozum. W istot. stwor. i niedosko. wola się czę. zmie: pod wpły: afekt. lub namiętn: ale Boża. natu. jak mówi

Oryge: nie ma żadn. namiętn; nie jest wystawio. na żadn. premia. (in Num. homil. XXIII) a rozum boż. taki jest dosko: że on nigdy: zapom: nie moż. ani może: nie wry się now. - S. Iren: Deus cum sit totus mens, totus ratio, semper idē ē similiter existit (In hær. II. c. 38. n. 4) Zresztą: w Bog. nie może być żadn. ~~Każd. zmia.~~ ~~jest~~ niedoskon: bo zmia: zdan. zaw. jest objaw. niedosko: natu. Jeże: kto zmien. zda: zmien. na lepsze, to przedt. niewątpl. był złą usposob: a jeże. lepsze na złe, to po zmia: też będ: niedosko: a taka niedosko. Bo: imać się nie może. -

Bog się radu:

Wyraż. prot: w Pism. św: Bog się gnie: i t. d. są to przenośn. brac. z ludzk. stosun. i usposob: a nie są bynajmn. pozbaw: sensu, jak się niektó. Wyfy: wyda:

Jeże: mówi: Stoi. wschod: - wyraża. niedokład. sposob. praw: nazywa:

Owymi. gniew, obraza: i t. p. namiętn: w Bog. się nie znajdu. ale sprawie. wymierz: karę, która podobn. jest do kary lub zemst: ludz. zagniew.

Gniew wyra: w Bo: judiciū quo irrogatur poena peccato (Aug. Civ. Dei XV. c. 25)

Porów. Aug. Enchir. c. 33. n. 10.

Podobn. należy tłuma: Gen. VI. 5-7: A widząc Bóg, że wiele było złości ludzk. na ziemi ~~w one~~ dia a wszystka myśl serca była napięta ku złemu po wszystek czas, żal mu było, że uczynił człowieka na ziemi i mocą serdeczną boleścią wewnątrz rzekł: Wygładzę człowieka, któregom stworzył, z obliczności ziemi i t. d.

Podobnież po potopie, gdy Noe pierw. skła: całopale:

Gen. VIII. 21. I zawoniał Pan wonnością wdzięczności i rzekł: Żadną miarą więcej nie będę przeklinał ziemi dla ludzi i t. d.

Zarzut inn: że Bóg raz chce drugi raz nie chce tej sam. rzeczy: n. p. istnie: stwórz. któ. pot. zn. giną, nie przedstaw. poważn. trudn.

To samo o stosun: Bog: do człow: któ. się zmie: według dobr. lub złych uczyn. człow:

N. p. cyt. w psal: XVII. 26-27: Cū sancto sanctꝰ eris ē cū viro īnocente īnocens eris; ē cū electo electꝰ eris ē cū perverso perverteris

Objek. przeciw niezmienn. Boż. bran. ze stwórz. świa: daj. się rozróż. uwa: że co inn. czyn. boż. a co inn. skut. tegoż czyn.

Czyn. (actio) alb. dział. Boż. nie odbyw. się w czas. bo będ. jedno i to samo z Boż. substan: lub essen: nie moż. nic do niej. doda: nic od niej odj: Skut. przeto działan: ~~wyraża~~: ~~przez~~ Boż. w doczesn. nie jest rzeczywist: jakiejś zmiany. w Bo: przejś. jakiejś ~~siły~~ potencyi do actu - bez w Bo. nie mamy żadn. poten. jedn. sam. aktual. Działa. więc Jego jest wiecz: skutk. działa. są doczes.

S. Thom: Novitas autē divini effectꝰ nō demonstrat novitatē actionis in Deo, cū actio sua sit sua essentia. Unde neqꝫ novitas effectꝰ mutationē Dei agentis demonstrare pō. (Cont. Gent. II. 35)

Gdyb. zaś ktoś odpier. że przecie: co inn. jest być Bog. a co inn. być Bog. Stwór. lub Bog. Pan. wszech rzecz. lub Król. rodz. ludz. i t. p. który. to przyjmo: most. dopie: ~~rozpatr.~~ zaczy. się lub now. powst. po stwor. świa: a że zmian. coś rzeczywist. przeto coś now: wprowadz. do Bog: odpowie. owe dystynk: poniżej wyłożo: pomięd. relacy: rzeczywist. (realis) a logicz: (rationis)

Rzeczyw: relacy: jest ta, której przeczy: ~~jest tej sam. natu. i tego sam~~ ~~mieści się w tem sam~~ mieści się zarówn. w obu jestestw: lub kresach relacy: n.p. ojciec - syn, ciało - dusza, archit: - dom) porządk (Teraz zaś przyczy: dla któr: jedn. nań ma relacy. do drug: mieści się tyl. w jedn. z obu kres: ~~....~~ relacy. będ z jedn. punkt. z drug. rzeczyw. logicz: pieniądz - cena towa: obraz: - portret tegoż obraz; Taka relacya będ. z jedn. punkt. widz: rzeczyw: z drug. zaś logicz: Taka też relacy: zacho. międ. Bog. a stworze.

S. Thom: Cū creaturae realiter ordinentur ad Deū ē nō e converso, manifestū ē q. creaturae realiter referuntur ad ipsū Deū; sed in Deo nō ē aliqua realis relatio Ejꝰ ad creaturas, sed sec. rationē tantū in quantū creaturae referuntur ad ipsū (QQ. disp. De Pot. q. VII. a. 11. corp.)

Bóg jest jeden. Z przymio. dot. wyłoż: należ. wno: że tyl. jed. Bóg być może, nie więc.: Gdyby było więc. Bóg. żad. z nich nie byłby zupełn. i pod każd. wzgląd. doskon: Doskonał: Boża jest głów. w tem, że jest zgo. niezależn. Wiel. zaś Bog. niezależn. być nie może, bo tak. poję. jest kontradykt:

a) Wzajemn. ich do sieb. stosun. byłby wzajemn. ograniczą.

b) Tak samo stosun. ich do świat. stworzo.

Tekst. adv. Marcio. I. 3. Deus, si nō unus ē, nō ē.

Jedno. Boż. wyklu: Politeizm i wyklu: taki. Manicheizm.

§ 4. Wiedza i wola Boża.

Że Bo. wszyst. wie najdoskon. sposob. Który. każd. wie: ale jak. on spos. wszyst. wie i jakie. wodz. jest jego wiedz. i mądr. nie łatw. da się wytłum. S. Aug: Ne forte hoc a me, fratres, exspectetis, ut explicē vobis quomº cognoscat Deus. Hoc solū dico: nō sic cognoscit ut homo, nō sic cognoscit ut Angelus, ē quomº cognoscit dicere nō audeo, quoniā ē scire nō possū (in Psalm. 49. n. 18)

Że Bo: ma wiedz. świado. wszystk.

a) z Jego niezależno.

b) ze stworz. świa: nadawa. jemu praw i celu

Że wiedz. Boż. wielce się róż. od nasz. jest oczywist.

Objektem wiedzy Boż. ~~jest~~ przedewszyst. ~~sam~~ Bog sam —

pot. zna Bog w sob. wszyst. co jest, co było, i co będz. — zna to wszystk. co w Jego jest mocy, a w Jego mocy jest wszyst.

Cokolw. jest jak. bądź. sposo: znane jest Bo: bo (cū Deus sit ipsū esse, in tantū unūquodq. ē, in quantū participat de Dei similitudine (S. Tom. Par. I. q. 14. a. 9 corp.) — zat. i rzeczy, które są tyl. in potentia — a nawet to co stwor. robi lub robić może: quaecūq. possunt per creaturā fieri v. cogitari v. dici et etiā quaecūq. Ipse facere pō, oīa cognoscit Deus, etiāsi actu nō sint (ibidē)

Że Bóg ~~widzi~~ zna wszystk. co jest, nie trudn. dowieść – wszak on wszystk. stwo. co do tego zaś, co ma być – ma się rzecz tak. sama, skoro nic powst. nie może bez Jego Woli, nic utrzym. się w istnie. bez Jego pomo: Pewn. trudn. przedstaw. czyny ludzk: wolń. tak. Bóg naprzód widzi, skoro człow. jeszcze ich nie postanow: ale o tej trudn. pomówi. późn.

Co do sposob. jak. Bóg wszyst. pozna: lub raczej zna, ogranicz. się do uwag następ.

a) Bóg ~~widzi~~ zna wszyst. od wieczno: zaw. tym sam. i niezmien. sposob. Albo. wiedz. Boż. jest Jego istn: a że ta jest pojedyń. i niezmienn. musi i wied. Boż. być niezmienn. i pojedyń. Nie ma zat. wiedz. Boż. ludzk. wiedzy defekt. któ. zaś: przypomin. przeszło: nie zapom. się teraźn. a ta zaś: nie myśl. o przeszł: a zaw. teraźn. nie widz. na raz, lecz tyl. stopniow: jedn. rzecz. po drug. Tę wied: jeże: obejmu. rzecz. któ. są i dzieją się scientia visionis, jeże: odno: się do rzecz. możebn: – scientia simplicis intelligentiæ – jeże. do rzeczy przyszł: któr. mogą być w dan. warun: scientia media. –

b) Wiedz. Boż. jest bezpośre: międz: poznaw. Bog: a rzecz: nie mieści się żad. obraz czy wszyst. czy ideał: (species sensibilis – sp. intelligibilis) lecz pozn. wszyst. Bóg przez istn: swoj: bo Jego poznan. i istn: Jego jedno są. Należy przeto pozn. że istn: Boż. jest środk. za pomocą któr. Bóg wszystk. widzi, gdy tymczas. medium quo poznan. dla ludzk. wszyst. jest owa species intelligibilis lub sensibilis – Ale inn. jeszcz. zachodz: różni. międ. boż. a ludzk. poznaw: Człow. widz. lub pozn. rzecz: za pomo: obraz: wszystk. ale nie widzi ich w tych obraz: lecz rzecz: sieb. Ponieważ swe obraz: czy rzecz. czy wszyst: są dla nas poznan. medium quo, ale nie medium in quo i obrazy są w nas. wszyst. ale rzeczy są zewn. nas, dla tego odróżn. dosko: obra. od rzeczy. Ut Bo: ~~boż. istn.~~ ma się rzecz przeciwn. nie. U Niego boż. istn: nie tyl. jest medium quo ale takż. medium in quo Bóg wszyst. widzi;

S. Ambr: Licet oīa coelestia ē terrestria ac minima quæq(ue) perspiciat Deus nihil tamē extra se intelligere, sed singula in se intueri dicitur (in Symb. c. 1)

S. Iren: a semetipso exemplū ē figurationē rerum accipit (adv. hær. II. c. 16. n. 3)

Raz: tak: Gdyby B. widz. nie w Sobie Samym rzecz każd. lecz w niej i tam gdzie się znajdu. w przestrz. i czas: przybyw. mu jakaś ~~doskona.~~ ~~pełn~~ wzdoru. od tej rzeczy a zat. jak: doskon: w umyśl. Dla tego stanow. uwa. S. Tom: „Deus seipsum videt in se ipso, quia se ipsum videt per essentiam suam; alia autem a se videt non in ipsis, sed in se ipso, in quantum essentia sua continet similitudinem aliorum ab Ipso (P. I. q. 14. a. 5. cor.)

Tenże: id quod est extra se ipsum, non intuetur, nisi in se ipso (ibid. ad 1) a Św. Aug: z naciskiem: non enim Deus extra se quidquam positum intuebatur ... nam hoc opinari sacrilegum est (Quaest. octoginta tres, qu. 46)

Iren: gdyby B. nie widz. rzeczy wszystk. w Sob. sam: byłby podobn. do biednej budowni: lub do uczn: się dłutoporny: który z obcy: pożycz. wzor. (adv. haer. II. c. 7. n. 5)

Nie przeto tak. porówn: rzeczy, aby Bo. nie miał o nich doskład. pojęc. od nas:

1° Rzeczy wyobraże. Dale: lepiej w Boż. esencyi, niż w nas sam. Tak iż obra. rzeczy przez nas widzie. jest tylko decolor species — S. Aug. (de Gen. ad litter. IV. c. 26. n. 43)

S. Anselm: Omnis creata substantia tanto verius est in Verbo, i.e. in intelligentia Creatoris, quam in seipsa quanto verius existit creatrix quam creata essentia (Monol. c. 36.)

2° Choć Bóg nie widz. rzeczy zaś. w niej ~~to jest~~ lecz w Sob. sam. to jedn. widz. doskon. rzecz ona jest w sob. Bo co inn. widz. rzecz. in ipsis a co inn. prout sunt in se ipsis. Pierw. nie moż. być w Bo. bo rzeczy nie są przyczy: dla któr. Bóg ~~jest~~ je pozna. Aug: Koniecz: być musi własno. boże. ... : inacz: nie mógłby rzeczy rozróżn. odróżn. od rzeczy istniej. ... Niego. w Mocy. Boż. pozna: uważa. albo od stro: podmio: poznającego t. j. Bo: albo od stro. przedmi: któ. Bóg pozna: W pierw. raz: Deus non cognoscit res, nisi sec. quod sunt in Ipso, quia ex similitudine rei, quae est idem cum Ipso existens — w drug. zaś raz. Bóg, non cognoscit in rebus solum esse, quod habent in Ipso, sec. quod sunt unum cum Eo, sed etiam esse, quod habent extra Ipsum, sec. quod diversificantur ab Eo. (S. Thom. Qq. dispp. de Ver. q. 2. a. 3 ad 2.)

3° Skoro Bóg jest niepodz. i pojedyn. a każ. wyjaw. Jego jest jedn. i tą samą Boż. essencyą: mogłoby się zdaw. że umy. Boż. będz. miał jedn. tyl. ideę, t. j. ideę sieb. sam. Jedn.: tak. mniem. nioz. nie jest uspraw: Umysł Boż. ~~zna tego~~ widzi sieb. sam. najdoskon. sposob: a zat. nietyl. widzi sieb. jak. jest lecz tak. jakim i wielorak. sposob. może być naśladow: przez byt stwor. Że zaś każd. stwor. w swoj rodz. jest imita: boż. byt. przeto będz: tyle idei w Bo: ile jest lub było rodz. jest. i świat. a nawet: ile ich być może lub będz.

S. Thom. P. I. q. XV. a. 2. corp: Ipse essentiam suam perfecte cognoscit; unde cognoscit eam sec. omnem modum quo cognoscibilis est. Potest autem cognosci non solum sec. quod in se est, sed sec. quod est participabilis sec. aliquem modum similitudinis a creaturis. Unaquaeque autem creatura habet propriam speciem, sec. quod aliquo modo participat div. Essentiae similitudinem. Sic igitur in quantum Deus cognoscit suam essentiam ut sic imitabilem a tali creatura, cognoscit eam ut propriam rationem et ideam hujus creaturae, et similiter de aliis. Et sic patet quod Deus intelligit plures rationes proprias plurium rerum quae sunt plures ideae. —

Gdyby kto zarzu. że wielość idei sprzeciw. się pojedyńczo. boż. natu: należ. odpowi: z św. Tom: non est contra simplicitatem divini intellectus quod multa intelligat, sed contra simplicitatem ejus esset, si per plures species ejus intellectus formaretur (P. I q. 15. a. 2. cor.)

4° W jak. spos: przewidz. Bóg wyprzed. przysz. zdarz. te, któ. zależ. od woli. wybor. lub decy: ludz. jest tajemn: Któż usiłow. rozmait. teor. wystawi: Niektóre tych teor: należą do teol. dogmat: dla tego jest pominąć: zwłaszcza: że (~~bo~~) nie może. ich traktow: bez uprzedn: znajom: teoryi łask uczynkow. a to jest przedmiot wyłącz. teolo: nie przystęp. filozof. badan:

4° Bo nie dlatego wiedz. lub zna rzeczy, że są, lecz rzeczy są dlatego że Bóg je zna. Na to zgadz: się przedchrz: i dzisiej. filoz: Wiedz. boż. ma się do rzeczy stwor: jak wiedz: n. p. artysty: do dzieła, które on stwarza. Spraw. tej pos... S. Tom. 8ʸ arty: 14ᵉʲ kwest: (Pierw. części Summy teol:): Utrum scientia Dei sit causa rerum: Naprawia. uczy:

Scientia Dei se habet ad oēs res creatas, sicut scientia artificis se habet ad artificiata. Scientia aute artificis ē causa artificiator, eo q. artifex operatur per suu intellectu.

Wynika to zresztą z niezależn. boż.

Nie należy jedn. mniem: że gdy Bóg myśli lub wie o jak. rzecz. natychm. rzecz ta być musi w czas. i przestrz: Gdyby tak było, istniałby zewn. istot. od wiek: Musi do ~~myśli~~ wiedzy boż. przystąp. się wola boż. I dla tego wiedza boż. jest przyczy: rzeczy stwor: sec. q. habet voluntate conjunctam (S. Tom. tamże) Zarzut zaś, że gdy istn. przyczy: tak: istn. musi skut. a że Bóg zna rzeczy od wiek. przeto i od wiek. być one muszą, odpiera się tak łatwo: że wiedz. Boż. jest przycz. rzeczy w ten sposób w jaki Bóg rzeczy zna. Bóg zaś nie znał rzeczy stwor. jako mają. być od wiek. lecz jako mają. być ~~od~~ w czas: przeto wiedza Boż. o rzecz. stwor. jest wieczy. a rzeczy same powsta. w czas:

Non fuit in scientia Dei q. res essent ab æterno, unde quavis scientia Dei sit æterna, no seq. tamen q. creaturæ sint ab æterno (S. Thom. ibid. ad 2.)

Wyraż: stos: wiedzy boż. do rzecz stwor. dob. św. Aug. w tych słow: Universas creaturas ē spirituales ē corporales nō quia sunt, ideo novit Deus, sed ideo sunt, quia novit (de Trin. XV. c. 13)

Taka zaś wiedz. boż: któr. skutk. są rzeczy stwo; nazyw. się techni. wyra: scientia approbationis

S. Thom: scientia Dei sec. q. ē causa rer, consuevit nominari scientia approbationis (P. I. q. 14. a. 8 corp.)

6° Różni. mię. nasz. wied. a wied. Boż. jest w tem, że stwo. rzeczy są w środ. międ. wied. boż. a nasz: My wied. nasz. ma: od rzeczy stworz. któr. są dawniej: od nas i są miarą nasz. wied. przeciw: wied. boż. jest dawniej: od nich. i jest ich mia: i uwarunkowa:

S. Thom: res naturales sunt mediæ inter scientia Dei ē scientiā nostrā. Nos enī scientiā accipimq a rebq naturalibq quar Deq per suā scientiā causa ē; unde sicut scibilia naturalia sunt priora quā scientia nostra ē mensura ejq, ita scientia Dei ē prior quā res naturales ē mensura ipsar; sicut etiā aliqua domq ē media inter scientiā artificis qui eā facit ē scientiā illiq qui ejq cognitionē ex ipsa jā facta capit (P. I. q. 14. a. 8. ad 3.)

Nie zaraz, że wied. boż. powin. także być sprawcą złego lub grze: odpowia. się podwój. uwa:

a) Bóg wiele rzeczy nie chce, tyl: ga nie zerwa:

b) Wied. boż. nie wyklu. przycz: drugorzęd. lub pośred. Zacz. te przyczy: są obdarzo: wolą. wolą to wielk. rzeczą ich działa. do ich zale:

c) Przez wied. boż. rzecz. prawdziwa. a przypadk. nie sta: się konieczne. Boż. umy: przewid: czyn. wol: jako wol: rzecz przypad. jako przypad.

§ 5. Wola Boża

W duszy ludzk: odróżnia: rozum od woli. Pierw. ukazu: nam, to czego nie ma: druga prag: posiąść a gdy osięga, dąży: do spoczyn: do zachowa: owoc się ucieszy: Jest wola prawdzi. treścią rozumn. isto. przez którą ona † jest i dzia. i rząd. i kocha i nienawi. Wszystk. inn. władz. woli podda. być muszą, rzecz. więc chcą woli przysłuż: i ją prowa: jedn: przez nią niewolą: to robi

Św. Tom: wolą Bożą rozbie: w kwe: XIX – pierw. rzeczą. swoj. sumy teol.

Artyk: pierw: Utrū in Deo sit voluntas – odpowia: że każd: rozum. isto. ma wolę bo voluntas intellectu consequitur, przeto i Bóg wolę mieć musi. – że zaś w Bo: każdy

przyczio. jeden jest z Jego byt. przeto. jak intellig: boża, tak i wola boża jedno jest z Jego bytem: sicut suū intelligere ē suū esse, ita suū velle. Na zarzut zaś, że w Bo. nie może być żadn. woli, bo wola zdąża do przedmio: do jakie: bonū, który jenne nie ma, czyli do celu, które jest zewn. niej, odpow: że jakkol. Bóg sob. sam jest celem, nie mniej mów. można o celu, do któr. zmierza. wszystk. Jego czynn. a zarazem cel sam i wola, któr. do tego celu zmierz. Inni znowu podnosz: zarzut, że wola zaw. czegoś pragn: czego nie ma a taka niedoskona: być nie może w Bo. Odpow. S. Tom: że jakkol: wola ludz: jest apetytem, który pragn: czego nie ma, to przecież i w istot. wola jest czemś jenne więc. bo nie tyl. pragn. czego nie ma, ale także kocha to, co ma i w niem rozkosz: nā hunc solū actu habet, ut appetat quæ nō habet, sed etiā ut amet q. habet ē delectetur in illo. – Ta druga własciw. woli przyp: Bo: który zaw: ma przedmiot woli swoj: to j. sieb. i wszystkie swo: sob. obecn. Inn. słowy: w Bo: sama doskonałość woli bez wszelk. niedosko:

Artyk: 2: <u>Utrū Deus velit alia a se</u>. Z poprzed: defin. wda. się wyni: że Bóg nie może nicze. chcieć, oprócz sieb: bo jeżeli: przedmio: woli Boż. jest sam Bóg, to jakże może chcieć czegoś czem Bo nie jest.? Wszak wola Boża i essencya boża jedno są. Objaśn. S. Tom. że w istot. rozum. wola nie tyl: a) pragn: tego czego nie ma, nie tyl: b) posiadł: dobro upragnio: w niem rozkosz: lecz także c) dobro naby: inn. stara się udziel: według można. Każda istot: w miarę doskonał. i dział: swe: stara się stwor. druga do sieb. podob: Unde ē h. pertinet ad ratione voluntatis, ut bonū q. quis habet, aliis comunicet, secū q. possibile ē. Ta trzecia własciw: woli wyższ: przyp: do boż. natu, ut bonū suū aliis per similitudinē communicet, secū q. possibile ē. Należy więc twierdz: tak wszysc: że Bóg i sieb. chce i inn. rzeczy chce, siebie jako cel, inne rzeczy, jako do celu tego zmierza: Sic igitur vult ē se ē alia, sed se ut finē, alia vero ut ad finē in quantu condecet divinā bonitate, etiā alia ipsā participare. –

Uwagi: 1) ojcowstwo
2) asymilowanie sob:
3) wylew: się woli wszystk. nie jest niedosko.

Pomi. zatem ~~przedm~~ i pierwsz. i qtorz. przedmio: woli Boż. jest Bóg sam Boża natura, drugorzęd. neny stwor: cz. wszyst. co jest zewn: Bóg. Przedmio. zaś form. czyli motyw. Jego woli jest dobroć Jego. Rzeczy dla któr. Bóg czegoś chce zewn. sieb. jest Jego dobr. Wola boża nigdy nie jest pomna: przez motyw: pozbaw: od rzeczy stwo: Stąd wyni. że miłość Boga wszy. przewiz. dzia: niż miłość ludzi. Człow. kocha rzeczy lub osoby, bo w nich zastan. coś dobr: co go przyciąga: Bóg przeciw: w nie wlewa swoje dobr: Pomi: że nasza miłość jest amor affectivus, Boga miło: jest amor effectivus.

S. Thom. Quia voluntas nostra nō ē causa bonitatis rerum, sed ab ea movetur, sicut ab objecto, amor noster, quo bonū alicui volumus, nō ē causa bonitatis ipsius, sed e converso bonitas ejus v. vera v. aestimata, provocat amorē, quo ei volumus ē bonū conservari qd habet ē addi qd nō habet ē ad h. operamur. Sed amor Dei ē infundens ē creans bonitate in rebus (I. q. XX. a. 2. corp.)

Artykuł III°: Utrū quidquid Deus vult, ex necessitate vult.

Wola Boża ma na sob. cechy konieczno: jest warunna i niezmienna, ma za przedmio. swój miło: coś czego nie może nie mieć, t. j. Bo. sam. niezmie wszyst. co do natu. boż. należy, jest koniecz. bo natu. boż. sama ~~jest~~ koniecz. istn: (nie jest rzeczą przypadku: która może być lub nie być). W tekście jedn. zajść powsta. trud: jakoby Bóg konie. musiał chcieć, aby świat był a ze nim zwłaszcza ludzi. S. Tom. trudn. tę rozwiąz: podnosz: różni: jaka zacho. mię: bezwzględ: koniecznem: a warunkow. Że Bóg czegoś chce t. j. że ma obj: do któr. zwr. wola Jego, jest bezwzględ. koniecznem, bo nie może być woli bez objekt. Tym zaś obj: jest dobroć Jego. Bóg z konieczno: chce swoj: dobro: i swoj: szczęśli: tak jak stwor: koniecz: chce być szczęśl: Ale za inne przedmio: któr. Bo. chce tyl: warun: t. j: o ile mają związ. z Jego dobro: że zaś dobr: i szczęśliw. Bo: mogą istn. bez rzeczy stwo: Bóg ~~tam~~ rzeczy stwo: tyl: o tyle chce, o ile się odnosz: jako do celu swe: do Jego dobro: Ale gdy chce, aby były, musi konie. chcieć je w związ: z Swo: dobro: i Swo: szczęśliwo: Tak więc Bo. koniecz: chce aby Sam był dobr. i szczęśl: nō tamen ex necessitate vult ea, quæ vult propter bonitate sua. quia bonitas Ejus pō esse sine aliis

Artyk: IV: Utrū voluntas Dei sit causa rerū? Mogłoby zdaw. się, że ten artyk. nie bard. potrz: skoro już przedt. dowiódł S. Tom: że wied. Boż. jest przyczyn. wszech rzeczy, w połącz: z wolą Jego. Teraz jedn. nie o to cho: aby dowieść wprost, że B. co robi, zaw: robi przez wolę Swo: jak. rzecz o wyklucz: panteist. twierdz. że Bo. wszystk. robi z konieczn. podaptu natury Swo: Także bow. znacz. sposób. mówię: causa pr naturā, ℓ causa pr voluntate. Stoń ognewa ~~pali~~ ~~ię~~ oświe. ciem. pr natura to zna: natura stoń. taka, że nie może nie ognew: lub nie oświe. Pantei: twier. że B. z koniecz: świa. i wszyst. ne sin stwo: bo taka natu. Jego, że nie może nie stwo, i nie może nie napełn. nico: Swoj. świat, i wszyst. Mówi gdzieś Św. Aug: quia Deq bonq ē, sumq (doctr. christ. I. 32) — Słow. te, źle zrozum. mogłyby być użyt. jako argum. na korzy: owej panteist. teory. Bo z natury Swoj. Bóg jest dobr: On nie może nie być dobr: jeżeli więc dobroć Jego sprawuje wszystk: to odk: jest dobr. Jego, także musza być skut.

Św. Tom. w porząd. arty: nerz tak. wniosy: że B. ~~dział~~ stwa: nie z koniecz. lecz z woln. decy: Deū agere pr voluntate, nō pr necessitate. Poda. S. Tom. trzy dowo. z któr. na uwa. wszczół. zasłu. trzeci: Każd. skut: i t.d. Secundū h. enī effectq procedunt a causa agente, sec. qꝫ praeexistunt in ea, quia oē agens agit sibi simile. Praeexistunt autē effectq in causa sec. mᵘ causæ. Unde cū esse divinū sit ipsū ejq intelligere, praeexistunt in eo effectq ejq sec. mᵘ intelligibile ē pr mᵘ intelligibilē procedunt ab eo, ē sic pr consequens, pr mᵘ voluntatis. Nā inclinatio ejq ad agend qꝫ intellectu conceptū ē, ptinet ad voluntate. Voluntas igitur Dei ē causa rez.

Artyk. V: Utrū voluntatis divinæ sit assignare aliquā causā?

Czy wolno pyt: dla czego B. świat stwo? Wszak kaz. rozum. isto. ma pow. dla któr. ~~dzieć~~ coś robi. Także więc rzec: się i doskon: boż. rozum. że stwa: ma mającą zech. powo: A jeżeli: Bo. miał powód, to gdzieś on się mieści i jakże ostoi się niezależn. Bo.: Odpow. S. Tom: nullo mᵒ voluntas Dei causā habet, że jedn. dla tego wola Boża nie jest bezrozu. bo chce aby kaz. skut. był w należ. stosun. do swoj. przyczy.

Nie nale. więc powie: że B: vult unū propter aliud, lecz vult unū esse propter aliud. Aby lep. tę trudn. roz. wytłum. porówny. S. Tom. działa. rozum. z działa. woli. Tożè. kto dobrze rozumu. zasadę jakoż a pot. dobr. rozu. konklu. z niej płynącą: (jak n. p. w twierdz. matem.) to powie że rozum. zasady jest dla nie: przyczy. rozum. konklu. Intelligentia principii ē causa scientiæ conclusionis. Tożè. zaś dosko. umysł jaki od razu, jedn. intui. w zasa: widzi jej konklu: to w tak. raz. rozum: konkl. nie jest skut: rozum. zasa: bo dla niego przyczy. i skut. ~~jedn. za~~ jasne za to przez jed. wspól. akt myśl: a jedn. powie: że on rozu: iż zasada jest przyczy. konklu: Podobn. rzecz ma się z wolą. Tożè. kto chce jedn. akt. woli swoj: aby był jakiś cel osiągn. a drug. akt. woli, aby były goto. środ. wiodą. do celu, powie: że chce: celu jest w nim przycz. ~~chcen~~ dla któr. chce, aby były śrd. Ale wola dosko. niepodz. jeżeli jedn. akt. chce i ~~śr~~ cel i środk: to nie. potrzeb. do dla niej usta. różni. mię: ~~celem a środ~~ przyczy. i skutk: bo jest tyl. w niej jed. akt woli a idè nō ē causa sui ipsius. Wola taka nie chce środ. dla tego że chce aby był cel, lecz jedn. akt. chce jedno i drug. Jedn: wola ta chce, aby środ. były dla celu – a to zupełn. co inn. Deus sicut uno actu oīa in essentia sua intelligit, ita uno actu vult oīa in sua bonitate. Unde sicut in Deo intelligere causa nō ē causæ intelligendi effectus, sed ipse intelligit effectus in causa, ita velle finē nō ē ei causa volendi ea quæ sunt ad finē; sed tamē vult ea quæ sunt ad finē, ordinari in finē. Vult ergo h. esse propter h. sed nō propter h. vult h.

Artic. VI: Utrū voluntas Dei semper impleatur? Zda: się, że nie, bo B. chce n. p. żeby wszyscy ludz. byli zbaw: i ~~doch~~ przysz. do pozna. praw: (zob. 1 Tim. II. 4) a jedn. wiel. idą na zatra: wiel: pozost. w błę. B. chce tak: niewąt: aby się dzia: zaw: dobr: tym cza. dzie. się źle nares. B ludz. wz: nea. rob. któr. B. nie chce. S. Tom: necesse ē voluntate Dei semper impleri. Św. Tom. dowo: że skut. mogą niedopis. przyczyn. drugorzęd. ale nigd. przyczy. pierw: i najogól. tak. jak wszyst. co

co podpa. pod najogóln. poję: bytu, musi zaw. być ~~jakiemś~~ jestestw: chociaż nie potrzeba. być ostatecz. lub zawsze: Pochodz. to zaś stąd, że przycz. drugorzę: mogą w działa: swoj. być powstrzym. przez działa. inn. przycz. drugorzęd. ale że te wszystkie mieszczą się pod przycz. pierw. i powszech: przeto każd. skut: czy przez drugą: wstrzym., czy wbrew niej wywoła: zaw: zostaj: w ogóln. porząd: zakresi: przez przycz. pierw. Pō aliquid fieri extra ordinē alicujus causæ particularis agentis, nō autē extra ordinē alicujus causæ universalis, sub qua oēs causæ particulares cōprehenduntur. Q. si aliqua causa particularis deficiat a suo effectu, h. ē propter aliquā aliā causā particularē impediente, quæ continetur sub ordine causæ universalis. Unde effectus ordinē causæ universalis nullo m° pō exire.

Sto: zaś św. Paw: Deus vult oēs hoēs salvos fieri e ad agnitionē veritatis venire (1 Tim. II. 4), należy rozu: o ~~ścisłej~~ względnej woli Boż. (antecedens voluntas) a nie o bezwzględ: (consequens, simplex)

Aby tę różni. wyjaśnić należ: wspom. że każd. rzecz można rozważ. w dwojak: spos: raz ogóln. cz. bezwzgl: (in prima consideratione) a drugi raz konkret: (cu aliquo adjuncto) cz. względn. a to jest następ: cz. consequens consideratio. Na pierw. spos: (secu. absoluta consideratione) powie: że dobrze jest, aby człow. żył a źle aby człow: był zabi: ale gdy konkret. i względ: nie o człow. w ogó. chod. lecz o zabój. n.p. lub niebezp. człow. wted. dobr. jest aby był stracon: a źle aby żył. Sędz. przeto antecedenter (bezwzględ.) chce, aby każd. człow. żył, a consequenter t. j. wzgl: ~~jeśli~~ żeby zabój: był powieszono. Tak samo B. chce antecedenter t. j. ogóln: aby kaz. człow. był zbawio. a consequenter t. j. względn. aby niektórz. byli potęp: bo tak wyma. sprawiedl. Jego. Zatem z góry chcieć (antecedenter velle) nie jest to samo, co chcieć po prostu (simpliciter velle) bo ~~tamto~~ po prostu chce: coś konkret: rozważyw. ~~wszystk. jego~~ wszystk: jego szczegól. warunki (consideratis oībus circumstantiis particularibus) a to jest chcieć wolą następn: consequenter velle. Sędz. więc simpliciter t. j. bezwzględn: chce aby zbój: był powie: a wzgl: (secu. quid) chce aby żył: in quantum ē homo. To zaś drug: raczej jest zachcianką: velleitas niż absoluta voluntas, przet. wola E sic patet q. quidquid Deus simpliciter vult, fit, licet illud q. antecedenter ~~vult~~ vult, nō fiat.

Art. VII: Utrũ voluntas Dei sit mutabilis? Wspom. wyż. że niektó. sposo. mó-
wie. w Pis. św. zdaj. się przypisy. Bo. zmienn. woli i postano. Tak. dowiedz. wyż. że
B. nie dzia. z konieczn. lecz z woli. wolą, i przeciwstaw. zaś koniecz. wydz. się być zmienne
Św. Tom. odpow. że co inn. jest odmie. wolę a co inn. chcie: aby w rzecz. była
odmia: Będzie wola zmienn. jeże. kto teraz chce, czego nie chc. przedt. lub przest.
chcieć tego, czego chcia: przed chwi: a to albo dla zmia: w pozna: albo dla
zmia: w sam. woli wyda: się może. w Bo: zaś ani jedn. ani dru: zmia: nie
może mieć miejs. Też: zaś dwa przeciw. sob. przypad: zdarza. się w tej sam. osob.
lub rzecz, n. p. śmierć Łazar: i wskrzesze. jego, pocho: to stąd że B. dla
pono. morału: nie raz chce, aby *coś spełni. się jako skut. przycz. drugorzęd.
a nie spełni. się jako skut. przycz. najwyż. Utrumq hoc Deus vult, sci qd ali-
quid quandoq sit futurũ sec. causã inferiorẽ qd tamen futurũ nõ sit
sec. causã superiorẽ v. e converso.-

Art. VIII. Utrũ voluntas Dei necessitate rebus volitis imponat? Przedmiot
wyjaśnili. dodatek. wyż: S. Tom: divina voluntas quibusdã volitis necessi-
tate imponit, nõ aute omnibus. Nie: wszyst. się dzie: to, co B. chce aby się
dzia: lecz tak się dzieje, jak B. chce. Vult aute quaedã Deus necessario,
quaedã contingenter, ut sit ordo in rebus ad cõplementũ universi. Et
ideo quibusdã effectibus aptavit causas necessarias, quae deficere nõ possunt
ex quibus effectus de necessitate proveniunt, quibusdã autẽ aptavit cau-
sas contingentes defectibiles, ex quibus effectus contingenter proveniant.

Artic. IX: Utrũ voluntas Dei sit malorum? Żadn. sposo: nie może chcieć
rzeczy: złe: lecz tyl. per accidens. Należy stąd powie: że nigd. ~~ale~~ B. nie chce grze.
bo grzech jest przeciw. dobru: boż: a też zaw: i przedew: B. chce, ale
złe fizy: któ. jest kara grze: B. nie: chce bo ono wsta: w zwią: z boż.
sprawie: tak samo śmierć istot żyj. i t. d. Unde malũ culpae, qd pri-
vat ordinẽ ad bonũ divinũ, Deus nullo m°. vult, sed malũ naturalis defec-
tus. vel malũ poenae vult, volendo aliq. bonũ cui conjungitur tale malũ
sicut volendo justitiã vult poenã e volendo ordinẽ naturae servari, vult quae-
dã naturaliter corrumpi.

75

Art. X. Utrū Deus habeat liberū arbitriū? Zda się B. być pozbaw. woln. wyboru skoro nie może grzesz. lub nigd. nie chce grzesz. Odpow: liberū arbitriū habemus respectu eor quae nō necessario volumus v. naturali instinctu. Nō enī ad liberū arbitriū pertinet q. volumus esse felices, sed ad naturalē instinctu, unde ē alia animalia, quae naturali instinctu moventur ad aliquid, nō dicuntur libero arbitrio moveri. Cū igitur Deus ex necessitate suā bonitate velit, alia vero nō ex necessitate, respectu illor quae nō ex necessitate vult, liberū arbitriū habet. 31.

Różn. międ. libertas a coactione (spontaneitas) – a libert. a necessitate naturae

Dwa artyk. ostatn. XI i XII pomij: bo nie zajmu. się bezpośr. naszym przedmiot. Pomij. także inn. przymiot. Boż. nate. któ. jak te, któ. dotąd przechodzi, wypły. z Jego niezależn: B. nie byłby niezależn. gdy: postu: w jak. wyż. przym: gdy: podleg. praw. cza: i przestr. (czemu nie jedno wszech.) gdy: nie był pojedyńczy i wszechobecn. gdyb. nie był nabu. pojed. niezmienn: jedn. ostradn: gdyby nie był jeden (gdyby nie był) posiad: najdoskon. wiedz. i wolę. Tak wiedz. Boż. nie była by doskon: gdyby nie był wszechwiedz: tak wola Jego nie byłaby niezależn. gdyby nie wszechpot: i wszech mogąt: wszechwie a nie byłaby wszechwiedz. gdyb. nie najsprawiedl. i najlepsz. gdyby nie był wszechmiłośną. Deus charitas ē. Ten cały szereg dalszych przymiot: tak. przedst: kiedy. i szczeg. kwest. ale dla dobra. cz. je pomij: a zbier. wszystk. raz. powie: że B. jest Duchem niezal. Deus spiritus ē – powie. tak. że B. jest bezwzgl: Osobą.

Rozd. III. O religii

Relig: jest tak powszech. objaw. jak. wia: w B. Ona jest jedn. z cech, wyróżn. człow. od zwie: Człow: jak mówi Quatrefages, jest to isto: obdarzo. moraln. i relig. (un être organisé... doué de moralité et de religion) Przed nim to samo powie. Lakt: religio ē paene sola, quae (którą) discernit a brutis (Inst. VII. 9). Jedna: ten powszechn. fenom. w dzieg. rodz. ludzk. nie był: w najrozmait. spos. tłumacz. i rozum bywa, bez naw: ogłasza: za nienaprawio. chorobl. wynik. nasz. organizm: duchow. Należy więc zbad. ten objaw psychol. i (socjolog.) zarazę; należy zastano. się nad jego naszą bytu, nad jego rel. i znacze: w życ. ludzko. a przyjdz. nam to bad. tem

76

Tatw. że już pozna: główn. podstaw: na któr. opie: się podob. beda: istnie. Bo. Słwą. wolna wola i nieśmier. dusze w człow. Bez nich relig: być nie może, bądź. chyb. zabob. Jeże. ateist. któ. zarz: że on tak. pragn. aby była relig. to nie wie, co mówi, bo relig. wedł. powszech. przeświad. ludzk. odno. się do Bo. Znosząc zaś Bo. ateis. znosi zarazem. jakiejk. relig. Jeże. materya-twier. że on tak. ma relig. to żartu. z czytel. bo tyl. dusza nieśmier. może mieć relig. Jeże. zaś upiera. się ateis. i materyal. przy swoj. relig. wyobraża. rozum. przez nią coś inn. niż reszta ludzi. Należy przeto dać dokład. defin. wyra: 32v

§ 1. Defin. religii.

W nowsz. czas. szcz. u racyonal. tyle zjawi. się różnych defin. relig: że trud. o wszk. rozmaist. o wszk. sprawozd.

Kant: Alle Religion besteht darin, dass wir Gott für alle unsere Pflichten für den allgemein zu verehrenden Gesetzgeber ansehen. (D. Religion innerhalb der Grenzen d. reinen Vernunft 1794 p. 114)

Fichte: Die moralische Weltordnung ist das Göttliche, und der Glaube an sie ist der einzig wahre Glaube; er wird construirt durch das Rechtthun, und das einzig mögliche Glaubensbekenntniß ist: fröhlich und unbefangen vollbringen was jedes Mal die Pflicht gebeut" (Ueber den Grund unsers Glaubens an eine göttliche Weltordnung 1798)

Schelling: Das Bewusstsein des Menschen von Gott und dass er in Gott ist (Methode des akademischen Studiums 1803. p. 150)

Hegel: Gott, der im religiösen Menschen sich mit sich selbst Eins weiß. (Religionsphilosophie Tom I. p. 122)

Schleiermacher mówi o „heiligen, verstossenen Spinoza, der voller Religion war und voll heiligen Geistes (zweite Rede über Religion)

Pod wpływ. filoz. racyonalist. tak: protest. teolog. doszli do najdziwn. definicyj. —

Marheinecke: Ein Denken, wodurch sich der Mensch zu Gott erhebt, aber stets zugleich so erhoben wird, dass das menschliche Denken Gottes in das göttliche Denken Gottes eingerückt wird. (Die Grundlehren der christl. Dogmatik als Wissenschaft 2 Aufl. § 21)

Sack: „die sich im Herzen ankündigende eigenthümliche Thätigkeit Gottes zur Wiedervereinigung des Menschen mit ihm selbst (Apologetik 1. Aufl. p. 24)

De Wette: Eine Anlage, Vermögen, das Unsichtbare zu erkennen, zu ahnen, vorauszusetzen, zu glauben (Vorlesungen über die Religion 1827. p. 24)

Ullmann: persönliche Wesensgemeinschaft mit Gott (Wesen des Christenthums 4e Aufl. p. 80)

Martensen: Leben in Gott (Dogmatik p. 117)

—

U niem. katol. teol: nie mniej błędn. i dziwacz:

Berlage: das durchgängige, allseitige Bestimmt- und Angeregtsein des Menschen von dem Ewigen und Unvergänglichen von Gott. (Einleitung in die christl. Dogmatik p. 21)

von Drey: Sie ist das durchgängige und lebendige Bestimmtsein des Menschen durch das Gottesbewusstsein (Apologetik Mainz 1844 p. 110)

Klee: Gottes und der Creatur, näher des Menschen Wechselvereinigung (Kathol. Dogmatik Mainz 1844 3e Aufl. Bd I. p. 12)

Schmidt: Religion ist Wiederanknüpfung des durch die Sünde von Gott getrennten Menschen an Gott. Diese Wiedervereinigung kann nur durch gegenseitige Thätigkeit, Gottes einer

Seits und des Menschen anderer Seits zu Stande kommen.
(Die Construction des theol. Beweises 1834. p. 14)

Gengler: Religion ist die Bedingtheit der Dinge durch Gott.
(Encyklop. der Theol. 1834. Einleitg.)

Oberthür: Das Band, welches die Schöpfung unter sich und den Schöpfer mit dieser zu einem Universum verbindet, fand ich, dass die Religion sei (Methodologie der theol. Wissenschaft § 75)

O tych defin. katol. jak i poprzedz. przytocz. protest. lub filoz. można powie. z Cycer: Nihil tam absurde dici pot., quod non dicatur ab aliquo philosophorum (de divin. II. 58)

Etymol: wyra: albo od religere wyprow: się albo od religare, inne jak św. Augu: od reeligere lub Aul. Gelliusa od relinquere, pomij. jako nie podob. Prawdz. pochodz. jest pierw: wed. Cyce: Qui omnia quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent et tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes (De nat. Deor. II. 28)

Jakrekol. się mniema: stwierdz. o pochodz. tego wyraz: zgadz. się wyjaś. co do jego znacz:

Cice: Religionem eam quae in metu et veneratione deorum sit, appellant (De invent. II. 22) a dalej znowu: quae superioris cujusdam naturae quam divinam vocant, curam caerimoniamque affert (tamże II. 53)
Jest więc religia w pierwot. i ścisł. znacz: oddawa: czci Bo:
Ta defin. przesz. do filoz. Aneu.

S. Thom: Sive autem religio dicatur a frequenti relectione s. ex iterata electione ejus quod negligenter amissum est s. dicatur a religatione, religio proprie importat ordinem ad Deum. (2a II ae q. 81. a. 1)
a na inn. miej: religio est quae Deo debitum cultum affert … offertur autem Deo debitus cultus, in quantum actus quidam, quibus Deus colitur, in Dei reverentiam fiunt (2a II ae q. 81. a. 5)

Jest więc relig: przedewszystk: suma pewn. czyn: zewnętrz. które człow: ~~duch zalem~~
wyra: swoję cześć dla Stwór. Jedn. czyn każd ~~z~~zewnę: jest tylko ~~sam. czeme~~ materyą: objaw.
czyn. wewnę: ducho: a jak mate: z natu. swoj. oboję: na ćak. lub inn: istnieć: dopie:
prawdzi: być zaczy: gdy do nięj przyjdę. form: tak zewnę: czyn. myślą. człow:
dopie: wte: mają znacze: moral: gdy im towa: inten: a inten: sama jest
zno: wypły: proce: ducho: któ. jest prawdz. treść. i jądr: czyn. zewnę: Chcąc
więc zgłęb: isto: relig: pomin. od zewnę: jęj objaw: które wspóln. mian:
Kultu obejmu: podnie: się do czyn. wewnęt. do owęj czci wewnę: dla Stwór:
któr. zewnę: Kult jest powło. i wyra:

Cześć jest to miło: połącz: z bojaźń. Także cześć. może. tyl: mieć dla wyż:
lub dla tych, któr. się wyda. nam od nas wyż. Przykł. konkret. cześć jest
winn: dzie: dla rodzi. Stąd dekal: Czcij ojca twe. i mat. two:
Cześć tego rodz: ale w wyż. stopnie: powinn mieć dla Bo: (Porówn. Malach. I. 6: Si ego pater, ubi honor meus) Każd. in-
nn: będz. fałszy: bo będz: albo bojaźń. niewol. (fetyszyzm) albo sen-
tymen(t). miło: panteist: (Nie będzie to cześć ~~za~~ Bo: ~~jak~~ prawd): Jedy: winn: dla Bo:
jak. przyst: isto: woln. i myślą: jest bojaźń pełna szlachetności, przez miło.
Któr. gdy czynn. się manifest: zamie: się w cześć najwyż. To usposob.
jest rodzic: wszelk. Kult. ale jest i czemś więc: Kult jest pewną
zła: form. w któr. człow: objaw: cześć swą: dla Stwó: Każd. akt Kult.
będz: akt. religii. ale to jest relig. matery: która tyl. wte: ma
wart: jeśli. wypły: z ducha religii.

Co to jest religijność? Otóż cnota a każd. cnot. jest stałe
usposob: (habitus) ducha. To usposob: będz. się objaw: w dwoja: sposo:
raz w pewn. czyn: któr. narzu. Kult: cz. w relig. zewnę: – drugi raz
jako usposob. ducha nadają: ton wszystk. jęj czyn. nawet ~~tych~~ które nic
nie mają: wspól. z Kult: To jest peła. religii: I jasno, że nie może
być inacz: Człow. religii. nie może się przepołow: że tyl: podczas Kultu
będz. miał uczu: czci dla Stwór: (przeciwnie ~~tej~~) wiem przejd: przy każd. czyn. przy
prakty. każd. cnot. Wyraża to dobrze S. Tom:
Religio habet duplices actus: quosdam quidem proprios et immediatos, quos elicit

per quos homo ordinatur ad solum Deum, sunt sacrificare, adorare et alia hujusmodi, alios autem actus habet, quos producit mediantibus virtutibus quibus imperat, ordinans eos ad divinam reverentiam, quia scilicet virtus ad quam pertinet finis, imperat virtutibus, ad quas pertinent ea quae sunt ad finem. (2a IIae q. 81. a. 1 ad 1.)

Podział cnót ~~według~~ jest taki:

[t. j. sapientia, scientia, intellectus]

1) virtutes intellectuales - perficiunt partem intellectivam animae - ? 1a IIae qu. 57 -

2) virtutes morales - perficiunt partem appetitivam animae - 1a IIae qu. 58 - qu. 59.

N. p. temperantia, liberalitas, magnificentia, fortitudo - jest ich dziesięć - zob. 1a IIae qu. 60. a. 5.

Podział na dwie klasy polega na tem, że virtus hum. est quidam habitus perficiens hominem ad bene operandum. Principium autem humanorum actuum in homine non est nisi duplex, scilicet intellectus seu ratio et appetitus, haec enim sunt duo moventia in homine. Unde omnis virtus hum. oportet quod sit perfectiva alicujus istorum principiorum. Si quidem igitur sit perfectiva intellectus speculativi vel practici ad bonum hominis actum, erit virtus intellectualis, si autem sit perfectiva appetitivae partis, erit virtus moralis. Unde relinquitur quod omnis virtus hum. vel est intellectualis vel moralis. (1a IIae qu. 58. a. 3. corp.)

~~Religijność to samo co pobożność~~

Cnoty moralne dają się sprowadzić do czterech głównych, tzw. virtutes cardinales - t. j.: prudentia, justitia, temperantia, fortitudo - zob. 1a IIae a. 2. corp.

Następnie są

3) virtutes theologicae. Tak się nazywają: tum quia habent Deum pro objecto, in quantum per eas recte ordinamur in Deum; tum quia a solo Deo nobis infunduntur; tum quia sola divina ~~velatione~~ revelatione in s. Script. hujusmodi virtutes traduntur - (1a IIae qu. 62. a. 1. corp.)

Takich cnót mamy trzy: fides, spes, charitas - zob. tamże a. 3.

Różnią się zaś teologiczne od moralnych i umysłowych tem, że usposabiają do rzeczy nadprzyrodz.:

Per virtutem perficitur homo ad actus quibus in beatitudinem ordinatur, est autem duplex hominis beatitudo seu felicitas, una quidem proportionata hum. naturae, ad quam scilicet homo pervenire potest per principia suae naturae. Alia autem est beatitudo naturam hominis excedens, ad quam homo sola divina virtute pervenire potest secundum quandam divinitatis participationem, secundum quod dicitur 2. Petr. 1. quod per Christum facti sumus consortes divinae naturae - (1a IIae a. 1. corp.)

Religia może i powinna stać się duszą i sprężyną wszystk. inn. cnót, każąc je wykonyw: lub spełni. na cześć Najwyż. Z tej̨ą stron. widzia. relig. zajmu. miejsce przedn. w życ. moral. człow. bo im bliż. cnot. któr. zmierz. do Bo. tem ważniej. się sta: Relig: zaś wprost zajmu. się czcią Bo: najbliż. do Nie. docho. Religio aute magis de propinquo accedit ad Deū, quā aliæ virtutes morales, in quantu operatur ea, quæ directe e immediate ordinantur in honore divinū. E ideo religio præeminet inter alias virtutes morales (S. Thom. 2ª IIæ qu. 81. a. 6. corp.)

Stąd widocz. że religijność i świętość w grun. jedn. rzecz. Świętość może mieć podwój. znacz: materyal. i formal: Materyal. święta jest każd. rzecz należ. w sposób szczegól. do Bo: Chociaż radicaliter wszystk. do Bo. należ: bo od Nie: pocho: to jedn. specialiter tyl: te rzecz: narzyw. się Bog. poświę: które w szczegól. sposob. należą do Jego służb: — kościół, naczynia, szaty liturg. obrazy cmentarze i t. d. W tem znacz: takie osoby mogą być świę: poświę: pełn: służ. bożą lub w szczegól. sposób żyj. dla Jego chwały = kapłani, zakonnicy i zakonnice, służba kościel: — osoby panujące:

Także jest: materyal. święt: dla osób nie wydar: potrzeb: aby jednost: szczebu. wolą na nią zerwała: i już w oczy wprowa: czy: docho: do święt. formal: uważa: siebie za poświę: Bo: i odnosząc: wszystk: czyny swo: do Niego, jako do ostatnie. celu i najwyż. właściciel:

Sic ergo sanctitas dicitur per quā mens hōis seipsā e suos actus applicat Deo. Unde nō differt a religione sec. essentiā, sed solū ratione. Nā religio dicitur sec. q. exhibet Deo debitū famulatū in his quæ pertinent specialiter ad cultū divi: sicut in sacrificiis, oblationibus e aliis hujusmi; sanctitas aute dicitur sec. q. homo nō solū hæc sed aliarū virtutū opera refert in Deū v. sec. q. homo se disponit per bona quædā opera ad cultū divi: (2ª IIª qu. 81. a. 8. corp.)

Sanctitas ē quædā specialis virtus sec. essentiā e sec. h. ē quodāmō eadē religioni. Habet aute quandā generalitatē sec. q. oēs virtutū actus per imperiū ordinat ad bonū div. sicut e justitia legalis dicitur gnlis virtus, in quantū ordinet oēs virtutū actus in bonū comune (2ª IIª qu. 81. a. 8 ad 1ᵘᵐ)

Religia stanowi. człow. w osobn. stosun. do Bo. musi obejmo. i przenik. wszystk. jego władz.. ducho. i ciele: ~~w~~ władz. duszy: jest to widoczne: bo cało z wszystk. władza. swe: powin. być oddan: i niewolnicz. Ducha. Przypuszcz. jakoby ono: wewnę: któ. się nie występ: w dział. cieles: nigdy na zewn. oznaczać się nie objaw: jest nonsensem. Musi więc relig: w ścisłej. znacz: pewn: oznacz: wszystko. objaw: mogą. cześć dla Bo: a w szerszem. znacz: całe życie: zewnę: wszystko: poddawać: pod swą: władz.

Tak samo rzecz nie może być wątpliwą: co do władz ducho. Dusza ludz: jest niepodziel: substan: któr. różne. władz. i przymio: zespolon. z sobą jakob: przy ognisk. wspóln. przy samowiedz. osob: Nie może więc bez kontradyk. zacząć: jedna władz. duszy zwróco. być do Bo: druga od Nie: odwróco: Tego nie dopuszcza. ~~dusza~~ osoby ludzk. niepodziel: Władz. zaś dusz: sprowadz. się do dwóch przedn: do rozu. i woli. Będz. więc relig. zwróce: rozu. i woli do Bo: na oddaw. Mu czci i hono: Tak. jest znacz. defin: któr. dając. S. Aug: religio ē m? cognoscendi colendiq Deū. Ponieważ dwa są objekt: do któr: zdąż. duch kaź: prawda i dobro, dwie tak: głów. pozn: władz: któr. obejmu: i przyswa: owe obj: rozum i wolę.

Pierw. wła: w życ: ducho: jest i powinna: zaw. roz: Tak do inn. cnót, tak i do relig: on wcho: a tak. koniecz: miejsc. w niej wypełn. że bez rozu: i wie. z nie: płynąc: relig: zamie: się w sentymen: lub jaka: wszystko: zało: ekstaz jak. wszędz: u niektór. dzik. lud:

Joan. XVII. 3. Hæc ē vita æterna, ut cognoscant te, solū Deū verū ē quē misisti, J. Chr.

S. Paw. mówi o pogan. swe: czasu, że są inexcusabiles (Rom. I. 20), bo mog. pozn. Bo. nie chcie: a ~~ich~~ sped. ich moral: i wreszcz. bałwochw: stąd wyraz: że commutaverunt veritatē Dei in mendaciū (Rom. I. 25)

Nic tedy dziw. że każd. relig: pole: na wierz. w pewn. prawd: tak iż treść wszystko: każd. relig: wiara stano: - owa fides sperandar substantia rez, argumentū nō apparentiū (Hebr. XI. 1) sob. o tem wspania: rozdz. XI (tamże) któ. cały jest rozpraw. na tem: fide intelligimus.-

Nie może zaś być wia: bez prawd, w któ. wierz. ma; nie może być wia: bez nauczycie: który ją ogła:

Rom. X. 14. Quomº ergo invocabunt (sc. nomē Dñi), in quē nō crediderunt? Aut quomº credent ei, quē nō audierunt? Quomº aute audient sine praedicante?

Matth. XXVIII. 19. Euntes ergo docete oēs gentes ...
20 docentes eos servare oīa quaecunq mandavi vobis.

Matth. XXIII, 10: magister vester unus ē, Xs.

Joan. XIII. 13. Vos vocatis me, magister e dñē, ē bene dicitis, sū etenī.

Jednak: wiedza, jakkol: niezbędn. czyn. w relig. nie jest religią

Ten doskon: relig: ten doskon: będz. tak. jej wiedza, ale ta wiedz. zamkn. się w spekulac: czcza, jeżel. jej nie towarzy: prakty. religii obowiąz:

Defini: Szeller: Hegl. i tyle inn. panteist. niem. dla tego są fałszy: bo zamie: relig: w badac: w zejś. miejsce: zarazem ich. zburze: sam. relig: i którzo: kto: najreligijn: będz. najuczeń: a społeczn: wiara: ch[illegible]: zamie. się w assocya: uczo: Już w pierw. wie: chrześ. sekt. gnosty. i manich. doszły do tak: sparw: pojęć religii - wiele sekt nowszy: protest: tak: zachow. syst. naszy: nic więc:

Drugim składn.: relig. jest wola

Wola sprowa: przyjęcie to, co pozna: jako prawdz: jej najpełn. objaw: jest miłość Bo. i bliźn. i wypły. z miłoś. płyną. czyny. Tak religii nie może być bez wiary w praw. praw: tak nie może być bez miło: osób i czyn. To jest czyn: bo wola ma co najmniej uprzewidz: stano: obok wiedzy, ma swo: odrębn: pole dział: Duch ludz: być. wied: zajmuje. jest niekomple: do pók. nie przechod: do czyn: a czyn są niewątpl. ważn: od pomoc: prawd chwi bez takie. pomoc: ani czyn. dobr. nie będz.

Joan. XIII. 17. Si haec scitis, beati eritis, si feceritis ea

Matth. VII. 10. Qui facit voluntatē Patris mei, hic ē qui amat me

Jac. I. 26. Si quis aute putat se religiosū esse, nō refrenans linguā suā, sed seducens cor suū, hujus vana ē religio

Jac. I. 27. Religio munda e imaculata apud Deū ē Patre haec ē:
Visitare pupillos e viduas in tribulatione eor̄ e imaculatū
se custodire ab h. saeculo. —

Chociaż. kiedy. zaw. przyjęli za dobr. uczyn.: Jac. II. 17. Fides, si nō habeat opera, mortua ē in semetipsa. Jest to powszechn. nau.: ojców Kościo: Dopiero: gnosty: i manich: a za ich przykła. sekty protest: lekceważ: wszelko: uczyn. dobr: Protest. zaw. uważ. za kacerz. uczyn. Chrystu: jeże. słow. mnie: że przez dobr. uczyn. i mało może się z Tas. bo: przeci: nie swoj. zbaw: i ~~zasług.~~ ~~rob.~~ w ręce. kiem: Wola: Cóż wte. po ewan. cóż po Chr.: (Zob. Reformatorów Confessio Augustana (v. 1537) III. 29)

Agricola: Das Gesetz gehört auf's Rathhaus, nicht in die Kirche
Amsdorf (1559): Gute Werke sind schädlich zur Seligkeit —

Tę samą poger. dobr. uczyn.: wyzna. Kwietyzm (status perfectae contemplationis e. puri amoris) -wtcors. Molinosa, potęp. v. 1687. Z drug. stro: Religia nie jest to samo co moralno. lub dobr. działanie.

Był to dn: ostatecz: i nie mniej błęd.

Racyonal: zdan. o relig. tak wyra. woła: „d. Verehrg Gottes besteht am beste in thätig. Streben nach Tugend u. Rechtschaffenheit, durch eifrige Bekämpfg d. Triebe u. Leidenschaften unserer sinnl. zum Bösen geneigten Natur u. durch allseitige, dem erhabenen Beispiele Jesu angemessene Pflichterfüllung. (Röhr, Grund u. Glaubenssätze 1834. 2. Aufl.)

Relig. stają się wte. tyl: bodźcem do moraln.

W tę ostateczn. popadł tek. pietyzm protest.: —

W praktyce się: niektó. nad tak sami mówi: a może imają jedne wyobraż. o relig: Kapłan będ. dozórcą moralności ludu - Beamter der Volksmoral —

85

System moralny: ale nie religia za

1) Budyzm - Najnowsz. najgruntow. dzieło o nim za

Hermann Oldenberg: Buddha Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde.
Berlin 1881. (Hertz)

Heinrich Kern: Der Buddhismus und seine Geschichte in Indien.
Leipzig 1882 (Schulze) 2 Bde -

Budyzm nie zna ani dogmatyki ani Boga ani Zbawiciela - zbawia człow. przez pewn. prakty. ascetyczn. i moralne. Któremi może dostąpić nirwany t. j. unicestw. Nieśmiertelno. żadn. nie uznaje. Kult cały polega głown. na medyta. i modlitw. które jedn. nie zwracaj. się do żadn. przedmio. nadzmysł. Lud wprawdz. składa ofiar. z kwiat.: Budzie i Bogom, ale to niekonsekw.: której syst. Bud. nie zna. Maszynki do modlitw. Zob. także Pawlickiego, o początkach chrześcijaństwa p. 34-45.

2) Chińska religia państwo.

Platt: Religion u. Cultus der alten Chinesen 1863

Id. Confucius u. seiner Schüler Leben u. Lehre 1874.

Wuttke, Geschichte des Heidenthums. Tom II

Stuhr Religionsformen der heidn. Völker Tom I

Nie mówię o najdawn. relig. ~~pań~~ rządow: ani o ~~systemie~~ mistycz. metafizy: Laotse'go, które: księga Tao-te-King, Der Weg zur Tugend - übers. von Plaenkner Leipz. 1870 (Brockhaus) lecz o syst. ptaszkim a rządu. któr. Konfucyusz (Kong-fu-tse) uregulował. a który w trzecim wie: przed Chr. został: ogłoszony relig. narodową poddan. cesarz. państ. niebiesk. Jest to moralność utilitar.: w któr. o bog. i życ. przyszł.: mowy nie ma. „Bogów czcij z pokorą. umysł. - ale trzymaj się z daleka od nich" mówi: Konfu. O nieśmiert.: Czyń, jak gdybyś ~~m~~ umarłych miał świadk. swych czyn.: ale nie staraj się więc: o ten dowied.

3) Stoicy

86 4I bis.

Syst. moral: bez religii są

1) relig. Buddy

2) relig. ~~panstwo~~ niedopow. chin:

3) Stoicy:

Tu należy wspom: o różn. międz: grzech. filoz. a teol:

S. Tho: a theologis consideratur peccatum praecipue sec. q. e offensa contra Deu, a philosopho aute morali sec. q. contrariatur rationi.

Alex. VIII w r. 1690 potęp: propos: Peccatu philoso: s. morale e actq hum. disconveniens naturae rationali e rectae rationi; theolog. vero e mortale e transgressio libera div. legis. Philosophicu quantumvis grave in illo, qui Deu v. ignorat v. de Deo actu no cogitat, e grave peccatu, sed no e offensa Dei, neq peccatu mortale dissolvens amicitia Dei neq aeterna poena dignu. –

Stosunek religii do serca i do uczucia.

U nas jest dość rozpowszech. mniema: że relig. to rzecz serca, to satysfakc. dla nasz. uczuciow. Dziw. ten frazes ma oznacz. że relig. nie jest ani ~~wiedzą~~ system. naukow. ani syst. moral: lecz exaltow. lub bklew. (marzen: bo każda uczuciow: objaw: się marzen: i jakimś mniej lub więc. wzmożon. afekt. W Niem. głown. Szleiermacher i Jacobi szukali istot: relig. w ~~[illegible]~~ uczuciow: Pierw: zdawa: się, że relig: jest stan. subjekt: w któr. istot. czuje swą zależn. komplet: od Isto. Najwyż. Tak. pojmow. relig. jest błędn. bo jakieś uczuc: i świadom. o niem jest stan. biern: i subjekt. Gdyby relig. nie była czemś więc: toby najwyżs. władz. duszy ludz: t. j. rozum i wola samodziel: pozostawa. by po za wpływ. relig: jako niższe. się dzieje u niżyon. niem. W podobn. błąd popadli ci teol: i filoz. katol: którzy jak. Klee u. p. w sercu widzą głów. źródł. relig. A można tak. bez. powiedzn. że serce jest przewdz. podr: nier: ducho. istot: jest pomięk. konkret. zmysł. naszeg życ. świadomo:

Należy więc zastano. się nad pojęc. uczucia i serca.

verte

Nie masz praw. wyrazu w naszej filoz. niem. który był. nadużywa. w podobn. stopn. jak Gemüth lub Gefühl. Każd. miał o nim inn. pojęc. i daw. inn. defin. Psychol. znała i zna dwie władze cz~~duszy~~ cz[czystoduchowe] [w ścisł.], rozum i wolę, intellectus i voluntas – a ~~pół mięszan: pół zmysł. pół duchow. władz: odkiera. wraż: facultate sentiendi, która przez swoje percepcye dostar: materyi: myślący rozumowi.~~ jeżeli zaś rozważa. duszę nie w sob. lub odziel. od ciał: lecz w jej związku z ciałem do nie: to władz: ~~dus~~ jej, objawiaj: się w dysp. rodza: organo: dochodz. do pięciu: 1° facultas vegetativa

2° " sensitiva

3° " intellectiva

4° " appetitiva

5° " locomotiva

Z [jedn. z] tych pięci. rodza: mieści się każd. orga. duszy, ~~przez~~ ożywiają. ciało ludzk: Pomija: veget. i lokomocyj: o.: spełnia. wszystk. funk: nutry: i wszelk. ruch. ciele: bo obie te władz. zawsze się w dzied. ciałem. a dusza o nich, oświec. i wegeta. nie nie wie ci. spełn. jej bezpośred. powod: 2a 3a i 4a. Z tych 2a t.j. facult. sentiendi dostar: duszy wraż. zmysło: który jest materya: dla [myślen.] ~~zmysło~~: Jest to władz. mięszan: dopoło: ducho: dopoło: ciele. 3a władz. cz. intellectus jest czysto ducho. natury a ciału tyl: o tyle podl: o ile ona zawisła jest od wraż. zmysło: Powod: 4a cz. appetitiva: lub po prostu appetytem. Apetytem nazy: się każ. dąż~~en~~: [lub pragn.] duszy ku jakiem: przedmiot. cz. pod zmysł. podpada: cz tyl: w myśli istnieją: Że zaś contrariorum eadem est ratio, ta dąży: zamiec. się w unika: to pragn. w wstręt, jeżel. przedmio. nie jest miły lub naw. niebezpie: Będz. mieć apetyt zdążan. tego, co dusza poczyt. za dobr: a unika: tego, co uważ: za złe.

Że zaś władz. duszy ~~gatunk~~ [rozwijają] się wedłu. przedmio: do któr. się odnoszą, a przedmio: któr. apetyt się zajmu: albo mu się ukazuje. przez zmysły same,

albo przez reflekxę: przeto apetyt będz. podwój: a/ sensitivus, b/ intellectivus
sensitivus jest ten, gdzie dusza dzia: pod wraż. zmysłó: nie wiedz. dla czego
intellectivus, gdzie dusza oprócz tego ~~zdaje sob.~~ ~~także~~ ~~sprawę~~ wie, dla czego —
pierwszy mamy wspólnie z zwierzęt. drugi jest nam tyl. właściw.
Oba są jedn. w człow. a międ. nimi ~~często~~ najwyższ. walk: gdyż pierw.
t. j. appetitus sensibilis jest siedz. wszystk. namiętn: a drugi, który się
także voluntas zow: (voluntas est appetitus quidam rationalis — S. Thom.
1a IIae qu. VIII. a. 1. c) jest źródł. szlachet. dział: i cnot najwyższ:

Appetitus sensitivus od czas. Plat: dzieli się na niższy i wyższy: niższy (concupiscibilis, τὸ ἐπιθυμητικόν) cz. pożądliwość, wyższy (irascibilis, τὸ θυμοειδές) cz. animusz gniew. Wedłu. Plat. niż. popędy cz. pożądliw. mieszczą się w brzuchu i objawia. się jako dogadz: cielesne: wyższ. przebyw: w piersi: i dają poczuc. odwagi: i wszystk. szlachet. uniesień. Ten podział Plat. jest trafny: a nie od niego pochodzi. Cały rodz. ludz: przyjmo: go zawsze ~~i wyraż:~~ instynktown. czy nieświad. W każd. języ: i u każd. naro: brzuch uchodzi: za symbol instynkt. niższ: a piersi za siedz: zapału: i odwagi:

Jaka jest rola serca wobec tych instynkt? Nie ulega wątpliwo. że ludz: zawsz: narod: w czas: kiedy nie było filoz: uważa. serce za symbol poped. szlachet: za organ central. życia ~~duchow:~~ osobist: Bogata frazeol. która język naród utworz. sob: z wyraz: serca, nie jest nam tyl. właściw. napotyka. ją w język. wszystk. naro. najdawn. Frazeol. ta dzieli się na ~~trzy~~ 2 rodz. kategor. Pierw. obejmu. wyraże. w któr. ser. występ. jako siedzi. odwa: i zapału. Mówi: mieć serce, jak Fran: avoir du coeur t. j. mieć odwagę. Taka jest odwag. temu przypisuj. serce wielk. dziel. mężn. nieustraszon. Lwie serce = męstwo odwa: Kto nie ma odwa: = nie ma serca, ma serce zajęcze. Podobn. Rzymia: fortissima corda (Virg.) forti corde ferre mala (Ovid.) Choć w tem znacz: częś. mówio: animus — u nas takż. animusz.

Podobn. u Żyd. לב, ~~u Grek. καρδία~~ - Z niezliczon. miejsc. Star. Test. przytocz: Gen. XVIII. 5: Confortate cor vestrū Deuter. I. 28 Nuntii terruerunt cor nostrū. Josue II. 11. Et elanguit cor nostrū VII. 5. Pertimuit cor populi - I Par. XII. 38. Ad pugnandū corde perfecto venerunt i t. d.

Tak samo u Grek. καρδία (lub κραδίη lub ἦτορ) Il. XVI. 266: σφηκῶν κραδίην καὶ θυμὸν ἔχουσιν Il. I. 225: κραδίην ἐλάφοιο ἔχειν - Plat. resp. VI. p. 492 b. τίνα οἴει τὸν νέον καρδίαν ἴσχειν

Druga kategor. obejmu. wyrazy. w któr. serce jest symbol. uczucia: przywiąz. miło: Mówimy: serce drży z radości, rany serca, serce goryczy pełne i t. d. Mówi: mieć serce czułe, nie mieć serca, kochać kogo z całe. serca, dać komu swo. serce i t. d. Nie inacz. Rzym. Grecy, Żydzi n. p. Prov. XI, 12: Qui despicit amicū suū, indigens corde est Deut. XXX, 6: Diligas Dominū Deū tuū in toto corde tuo Exod. IV. 14. Vidensque te lætabitur corde -

Jest jeszcze trzecia kategor. (najważniej.) w któr. serce figuru. jako symb: mądrości, oczyw. nie oderwa: zimn. lecz działają: wpływająca się w czyn. sztanu. moralu.

Rzym. mów: excors, vecors, concors, homo cordatus (Cic. Tusc. I. § 18)
Hom: o Odyseu: Il. X. 244: οὗ περὶ μὲν πρόφρων κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ -
Il. XXI. 441: ὡς ἄνοον κραδίην ἔχες mówi Posejdon do Apollina
Il. I. 188 o Achillesie: ἐν δέ οἱ ἦτορ στήθεσσιν λασίοισι διάνδιχα μερμήριξεν -
U Żyd. w ten znacz. niezliczo. razy:
Gen. VIII: Sensus enim et cogitatio humani cordis in malū prona sunt -
2. Esdr. V. 7. Cogitavitque cor meū mecū. Job. IX. 4 - Sapiens corde. Psal. VII. 10. Scrutans corda et renes Deus - Tu należą takie ~~formuły~~: rectus corde, mundū cor, cor depravatū, insipiens corde Prov. XIV 33. In corde prudentis requiescit sapientia XVI. 21 Qui sapiens est corde, appellabitur prudens i t. d.

W polsk. mamy także wyraz. w któr. przewa: czyn. umysł: n. p. prawość serca, czystość serca, szlachetność serca, zepsucie serca -

Z tych wszystk. sposob. mówie. to widocz. że serce uchodzi. zawsz. za symb. i źródł. czyn. najszlach. mianow. najszczerszych: mądrości najwyższej. A zachodzi teraz pytan. ~~do~~ jakiej ~~stopie~~ (także) ~~te~~ sposob. mówie: mają warto. i w jakim stopn. zbliża. się do prawd. Na to odpow. Fatura.

Z Antropol. wiemy, że (dusza) substancy: połączona ~~duchy~~ jest z orzd. ~~prawie~~,

Połącz. to spraw. że nie może być porusz. w duszy, któremu by nie towarzy. porusz. w ciele a na odwrót ~~każ~~. zmiany cielesn. nie tylk. dochodz. do świadom. duszy, lecz nieraz ~~w sposób~~ gwałtow. nią wstrząsa: Najbardz. zaś ta wzajem. zależn. ciała i duszy uwidaczn. w wpływ. woli na ciało

S. Thom. de verit. qu. 26. a. 7: Nō pō esse in natura passibili, q. voluntas ad aliquid fortiter moveatur, quin sequatur aliqua passio in parte inferiori.

Każd. silni. wzrusz. duszy, każd. energicz. postanow. wpływa na mózg a przez na syst. nerwow: Serce zaś według: nowsz. nerw. odrąb: lecz także z główn. system. nerw. jest w połącz. stąd każd. drażnie. mózgu czy rdzeni. w kości pacierzo: a nawet nerw. brzusznych przyspiesz. lub zwalnia bicie serca. Stąd każde wzrusz: duszy musi się odbić na sercu a że serce jest między: organ. ~~cyr~~ centraln. życia cielesn. można w przenośn. powiedz. że serce jest siedzi: uczuć: religij. wszystk. wzruszeń wyższ. A nawet nie będz. to tylk. przenośn. lecz rzeczywist. dotyk. w tem rzecz. że nie może być w słow. prawdz. uczu. lub wzrusz. jej podobn. bez fizycz. wzrusz: ciał: objawia: się przez szyb. bicie serc: energicz. pulsacy. krwi i t. d. Gdzie tych objaw. nie ma, tam mówi z pewn: pewnością że nie ma ani wzrusz. im odpowiedn. tak jak na odwr. ~~przyspieszo~~ bicie serc energiczn. krążen. krwi po żyłach nie może ~~pos~~ nie wywoł: w duszy wzrusz. wzniosł. usposob. wesoło. i t. d.

Jednak. z tego ~~[illegible]~~ wzajem. stosunk. ciała i duszy nie należy wniosku.
1) że wzrusz: owe przebyw: w sercu; są fizycz. natur. przeciw.: rodzą się w duszy i przebyw: w woli
2) że owe wzrusz: są niczem bezrozumn: ~~lub~~ w tem rzecz. że serce jest antyteri. do głowy, że pierw. jest: instynkt: ślep. a druga świad. i rozum. działan ~~[illegible]~~

Widzieli. że wola jest władz. duszy rozumn. a zat. każd. czyn nasz. najwyższ. zaś religij. musi być istot: rozumn. Stąd w wszystk. język. słowi. i mow. przebyw. w sercu a mniema. antagon. między serc. a rozum nazbyt nie istnie.

~~Jest jakiś antagon~~ Stąd to trafu. a tak. często powtór. twierdz: Wielk. myśl. pochodz. z serca, les grandes pensées proviennent du coeur. Nie przecz. że jest coś prawd. w tem ciągł. mówie o antagon. serca i głow. ale ten antagon. nie istnie między miłość a mądr: między relig. a wiedz: lecz nie zupełn. inne rzecz:

a) Jest to wal: międ: instynkt. wiary. któr. często się niewłaściw. identyf. z serc: a rozum: któr. wszys. ich niemoraln. lub niegodn. lub nieużyte, przeczy im walory. Zepsut. serce jest tak. w któr. nie przeby. mądr. lecz chęć zmysło.

b) Może to być tak. wal: międ. wyż. uczu: a ~~przez nie~~ zimn. reflek. wted. jed. głow. nie wyraz. mądro: lecz oderwa: alistak: [często] egoist. myśle a serce wyra: mądr: część. żywota. Źle powie Rousseau: Quand on commence à penser, on cesse de sentir.

Konklu: Relig. nie jest ani sama wiedz: (t.j. syst. nauko.) ani sama wola (t.j. syst. moraln.) ani sam. uczuc: (t.j. część. chęć bezrozum. porząd. i jej towarzyszą. marzen.) lecz jest zwrócenie się cał. duszy ludz: z wszystk. jej władz. do Bóstw. aby je poznaw. przez rozum, koch. przez wolę, a cała osob: t.j. i czł. i duch: należ. do niego:

<u>Religia zewnętrzna</u>. Mówił. dotąd o relig: wewnętrzn. czy: przebywa: w duszy człow. Ale człow. jest istot: do połow. zmysło. i żyjąc w świe. zmysło: razem z inn. w jedn. społeczn. Należy więc zapyt. się, czy ów sentym. relig: owo zwrócenie się osob. ludzk. do Bo: nie będz. objawiać się na zewnątrz w pewn: form. zmysłow. czy miło. Bo. i oddan. na oczy nie będ. wyraża. się czyno? Histor: nas poucz. że nie było nigd. relig. bez pewn. form, ~~zewn~~ dokumen. na zewn. i wobec wszystk. wian. relig. człow.

Te form: są alb. prywat. albo publicz. natu. (cultus privatus et publicus) a w obu razach są one albo modlitwą albo ofiarą. Bez tych dwóch istotn. składn: nie

był nigd. kultu. A naprzód modlitw. jest akt. najpierwszy który spełn. może człow. bo jest świadc. i ~~bezpośredn.~~ oderwan. się duszy do Bo. bezpośredn. przemówie do Nie. Jakakol. jest treść modlitw. zawsz. człow. przez nią wypowiawa zależn. od Bo: a w tem wyzna. z Nim się łączy jako z Stwór. swoim ~~przez wia. przez nadzie. przez miło.~~ i ~~[illegible]~~ Ojce. i Pan. a tak Modlitw. staje się łączni. ~~może być stwora~~: między Stworzen. a Stwórcą, czas. a wieczn. ziem. a nieb. Dla tego modlitw. jest najpierw. aktem ~~Modlit może i powin być stwora~~ duchow. ve który. zdob. się może istot. doznes. Ona wyzna swoję doznes: swoję zależn. od daw. wszelk. dobr. S. Thom. 2 II ae qu. 83. a. 3. Per orationē homo Deo reverentiā exhibet in quantum ei se subjicit et profitetur orando se eo indigere sicut auctore suorum bonorum.

Modlit. jest i może być czwora.

a) adoracya co wystawia. do należ. dak. wszystk. hymni pochwały.

b) prosba

c) dziękczynie

d) expiac.

Każdy z tych czter. rodza. modli. jest niezbęd. i w kulc. prywatn. i publicz. Każdy z czter. rodzaj. jest obowiąz.

Człow. jest obowiązan. chwalić Boga: bo to stosun. natural. w który. człow. zosta. do Bo. Chociaż Bóg nie potrzeb. pochwał lub wielbie: to jedn. stworze. głosem istnie. we chwał. Boż. a modlitw. pochwał. daje wyraz temu stosun.

Także samo prosba jest obowiąz. bo chocia. Bo. zna nasz. prosb. pomimo to być a nawet dyct. obrzydz. Teraz. który go nie prosi: powinnis. wyznać że chcemy tych łask. - a odebraw. je, że nie zdołko.

Nareszcie expiac. jest przeprasz. za każd. obraz. wyrządzo Stwór. i wiąza naprawy: lub chęć: naprawi: naszy upadk.

Te cztery formy modlitw. napotyka. u wszystk. lud.

z modlit. Tutaj się najczęśc. symbol. Która nawet bez słów bardzo jest wymowna.
że ona jest koniecz. w relig. wynik. ~~[illegible]~~ stąd, że człow. do połow. jest isto-
zmysło: a stąd myśli swoj. i uczu. musi wyraż. zmysło. takim sposob. Nie
można pomyśl. że ktoś przy modli. zachow. się sam. postać: co przy wesoł. biesia.
lub że twarz jego będz. wygląd. tak samo. Zresztą sam wygląd nie innych ludzi
każe człow. myśl. swoj. kryma: nie tylk. słowa lecz i symbol. ~~[illegible]~~
~~w relig. wyraż. się przez pewn. znaki, obrz. i ceremon. z któr. najważn.~~
~~jest ofia~~: A co ważniej. człow. sam dla sieb. potrzeb. pewn.: bodź. zmysło.
pewn. pomo: dotyk. aby łatw. mógł wznos. umysł. swoj do Bo: i wytrw.
w uwadz. Stąd trafn. S. Tom. 2 II ae qu. 81. a. 7: Mens humana indiget
ad hoc, ut conjungatur Deo, sensibilium manuductione, quia invisibilia
Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur (Rom I. 20). Et ideo
in divin. cultu necesse est aliquibus corporalibus uti, ut eis quasi signis
quibusdam mens hum. excitetur ad spirituales actus, quibus Deo conjun-
gitur. Et ideo religio habet quidem interiores actus quasi principales
et per se ad religionem pertinentes; exteriores vero actus quasi secun-
darios et ad interiores actus ordinatos.—

Na objekc: zaś, że Bóg nie potrzeb: słyszeć nasz. słów lub widz. nasz. symbol.
bo zna doskon: nasz. myśli i uczu: należy odpowie: z Św. Tom: 2 II ae q. 91.
a. 1: ad Deum verbis utimur, non quidem ut ei nostros conceptus manifestemus,
sed ut nos ipsos et alios audientes ad ejus reverentiam inducamus.

Jedn. symbol. oprócz podnie: zmysłow. ma jeszcze głęb. znacze: Człow.
cały jest Bo. stwor. powin. przeto wyraż. się duszą i ciałem t. j. całą osob.
swoją relig. do Bo. a to jest cel i ~~wyraz~~ znacze: zewnętrz. kultu. S. Thom. 2 IIae
qu. 93. a. 2: Finis divin. cultus est, ut homo Deo det gloriam et ei se sub-
jiciat mente et corpore.—

Najważn. z wszystk. symbol. jest ofia: One jest wyobraż.: itow. jak jest modlitw: bo jak ona albo się składa na cześć Bo: albo na otrzym. łaski jakieś: albo w podziękow. za łaski otrzym. albo jako przebłag: za grzechy po nane przez obie. Tak z modlit: najważn. jest expiacyj: Tak z ofiar najważn. jest przebłagal: Są też modlitw. i ofia. tak związane: iż właściw. nie może być jedn. bez drugi: bo one wyraż. jedn. i tę sam. rzecz podwoj. sposob. raz słow. drug. raz czyn. Że ofia. nie może być bez modlitw. to jasne, bo u wszystk. ludo. sprawowa. ofiar. towarzyszy. pewne inwokac. liturg. Ofiar: bez modlit: czy słow. wypowiad. czy przynajm. myśl. nie miałaby żad. sensu. Ale z drug. stron. nie masz modlit. bez jak. ofiar. Bo i czemże ofiara?

Aby na to odpow. należy odróż. ofiar. wewnętr. od zewnętrz.

Ofiara wewnę: jest to oddan. się zupeł. Bo: uznan. się sługą i własn. Bo: ofiara zewnętrz. jest tegoż oddan. się więc albo mniej dokład. objaw.

Albert Stöckl: Das Opfer nach seinem Wesen u. nach seiner Geschichte Mainz 1861. –

Ażeby zgłęb. natur. ofiar. należy w niej ~~odróżn.~~ mater. od formy, czy przedmiot ofiarow: od czynu i sposob. jakim jest ofiarow:

Co do pierw: najpotyżs.: wymaga. przedsięwz.: od ludzi i zwierz: owoce i kwia: sposob: i przedmio: intell. rodza: od najrzecz. przedmio: aż do najwyż.

Co do drugie: jest zaw: form. jedna i ta sama: zmienn. przedmio.

Tak z mater jak z form. ofiar. to widocz. jest, że człow. chciał wyraz. swoją zależn. od Stwór. i przez zmienne czy nieb. sam. czy nawet do nieb. należą: wyraz: że ~~stwor.~~ on jak rzeczy do nie: należą mogą być albo nie być wedł. upodob. Boże:

Pierw. nadto ofiar. nieb. sam. zabij.: nieb. zem. w ofie.: więc rzeczy najbliż. n.p. dzieci, najwięcej zwierząt: które były symbol: życi. ludzk.

Widowi. t. j. ze star. Test.:

Jefte zabija cór.:

Abrah. zabija bara. zam. Izaaka –

Cała księg. Levit. przepełnio. przepisa. odnoszące się do ofiar

n. p. rozd. IV: 3. Jeśli kapłan zgrzeszy, i przywiedz. lud do grzechu, ma ofiaro. Panu cielca bez skazy –

tamże rozd. IX Aaron ofiaro. najprzód cielę za grzechy swoje, pot. kozła ze grzechy ludu i t. d.

Rozd. XII dziecko nowonarodz. ma być odkupion. barank. i gołęb. albo jeśli są ubog. rodzi.: dwoma gołąbk. lub synogarli.: z któr. jedna pójdzie na całopal. druga za grzechy i t. d.

Najlep. wyraził isto. ofiar. w tym przykaz. Pana

Exod. XIII. 2. Poświęć mi każd. pierworod. wśród synów Izrae.: tak z ludzi jak z bydląt, bo wszystko jest moje

tamże XIII. 12: Oddarujesz Panu ~~każde~~ wszystko, co otwiera żywot i co jest pierworod. w trzodach twoich; wszystko co będzie męsk. płci, poświę. Panu

13: Pierworod. ośl. odmien. owcą a jeśli nie odkupisz, zabijesz. A każdego pierworodn. z synów twoich, odkupisz zapłatą i.

–

Nie mniej wyraźn. jest u Grek. ~~prze~~ znacz. ofiary i przejś. od ofiar ludzk. do zwierz. U Grek. jak u Żyd. jak zresztą u wszystk. praw. narod. krew uchodzi ze siedzib. duszy i życia (Porówn. Levit. XVII. 14. Anima enim omnis carnis in sanguine ē) za nią następu. i najdoskon. w organiz. zwierz. za wybit. i najw. zwierz. życi. Kwalifikowa. się zat. krew zwierz. aby zastąp. krew ludzk.:

Z drug. stro.: krew uchodz. za siedzi. grzech. i uważan. było więc nawet że grzech wiel.: może: wylan. krwi usunąć: (Porówn. Levit. XVII. 11: Quia anima carnis in sanguine ē .... ē sanguis pro animae piaculo sit)

lub zakaz w Deuter. XII. 23. Hoc solū cave, ne sanguinē comedas, sanguis enim eorum pro anima est, et idcirco nō debes animā comedere cū carnib.—

Zwierzęcy dal że do zastęp. nięg. nie była jak. zwierz. lecz dana ~~przez ołtarz~~ lub zwłoki wychodzą. dla nię. wedo: Wylewa. krwi było głowna. akt ofiar. po któr. następow. zniszcze. ciał. zwierz. przez zjedze. lub spalen.

~~Ukoncincowizej~~ Grecy byli narod. cywiliz. i o tagodn. obyczaj. utrzymywał się u nich ofiar. ludzk. dość długo: a nic w tem dziwn: skoro ofia: być miała być przebłaga. bostw. Dopóki chodzi. o jedno. mogła było jej wyrósł. odkupywa. zwierz: ale gdy chodzi: o naród cały lub miast. zdawa się, że życie jedn. z ~~mała~~ obywat. i to dobrowol. ludz. dla sprawy publicz. wielk. który a dla bóstw. nawet pożąda. Myśl. leżą na spodzi. tych ofiar, jest niezaprzecz. wielk. i prawdz. że ołtarz. jest istot. najszlachetn. że zat. ofiarow. jego dla bog. jest nazaj najprzyjemn. że dobrowol. ofiarow. się na śmierć ofiarn. jest najwyższ. akt. jaki spełni. może ołtarz. w tem życ. bo najkomplet. zaprzan. że ołtarz. jest własn. Bog: i żyje lub umrz: wedle. jego woli i wted. kiedy Bost. się podob.

Prawd. że niezl. wszykt. takich ofiar zachowa się w m. dol ale jedn. w nas. histor. co rok. na cześć Apollin. ~~wypr~~ wyprow. w Aten. dwoch ludzi, obwieszonych figami za miast. gdzie musiè: odbier. rob. życie zwracaj. się z skały potem ich spalon. na popiół a popiół rzuco. do morza. W Aten. żywio. zwata biedak: aby w razie wielk. klęs: n. p. zaraz, mieć kogoś na zabic. Na wysp. Leukas co rok. na cześć Apoll. rzucz: ołtarz. do morz: za gwałtem ludzi chwiąc. stara. się wydob. go z morza i odstaw. do gran. Tocejny. na cześć Artemi. co rok palili ołtarz. Śladem wszych ofiar jest ~~wkoszta~~: chłop - sprzedaż. aż do krwi na cześć Artemidy, a w Alei chłost. kobiet na cześć Diowira

Później zam. obywat: brano zbrodnia: który na śmierć zasłużyli a jeżeli później zmienił: W niektór. miast. greck. postanowi: pewne dostar. czasy. w który, zamiast ludzi zarzynano zabij. zwierzęt

§ 2. Powstanie religii

Tłuma w najnormal. spos

Jak. idee Bo: bat. i relig. wywodzą.

a) z bojaźni W świd starożyt. Epikur. Lukre. Petron. – Wśród nowo. Hobbes, Hume, Vico, Dawid Strauss

Leviathan sive de materia forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis authore Thoma Hobbes Malmesburiensi. Londini 1676 p. 28: Metus potentiar. invisibiliu. s. fictae illae sint s. ab historiis acceptae sint, publice, religio est si publice acceptae nō sint, superstitio. Quando aute potentiae illae revera tales sunt, quales accepimus, vera religio. ++

Odpow: 1) Do relig. wchodz. mnóst. inn. uczuć, oprócz bojaźn., że ostatn. wier. w Bo: zatem Jego się boi, jest to rzecz natural. Że ostatn. dla tego wł. Boga wymyśl. że się bał. sił przyro. jest twierdz. bez podstaw.

Czy grzmot stwor. pierw. Bog? (Vico, Michelet)

W mitol. podan. lud. twor. bo się nie zado podstaw. Gdyby była prawd. musia. by bostw. te być najdawniej. i najpierw. które były personifikac. groźn. sił przyrod. Tymczas. w mitol. odgrywa. daleko większa rolę siły przyrod. dobroczy. Tagord. które się uchył. nie bał. – np. słońce, księż. i gwiazd.

Wiarda mitol. zaczyna od opowiad. o jedności raju i pierw. stosun. Stwór. do Stwórcy. Te stosunk. za regular[?] przedstawia jako ustępuj. złe duchy, siły niezgodne bodzio zostawia zew. na drug. plan

Heinr. Lücken: Die Traditionen des Menschengeschlechtes oder die Uroffenbarung Gottes unter den Heiden. Münster 1869.

Döllinger: Heidenthum und Judenthum. Vorhalle zur Geschichte des Christenthums. Regensburg 1857.–

2) Teor. ta supponuje, że ludz. żyli zrazu bez relig: i w stan. niecytych. barbaryi. Teraz ta suppozy. jest zupełn. dowolna: upa: sama teorya która na niej się opiera

++ Podolnicz p. 53: metus hic perpetuus, qui genus humanum in causarum ignorantia quasi in tenebris comitatur, objectum habet necessario aliquod. Quia ergo fortunarum suarum causam aliam homines non vident, nihil est quod accusare possunt, praeter potentiam aliquam et agentem invisibilem. Atque hinc fortasse fuit, quod veterum poëtarum aliquis, deos primos a timore factos esse dixerit. Id quod de diis (i. e. de multis ethnicorum diis) verum est; ~~Potem~~ [Potem dodaje jednakże, sam ze sobą w niezg.] agnitio vero unius, aeterni, infiniti, omnipotentis dei ab investigatione causarum virtutum operationumque, corporum naturalium, quam a sollicitudine futuri temporis, facilius derivari potuit.

David Hume w rozpra: the natural history of religion (zob. jego Essays and Treatises on several subjects. Edinburgh 1825. Vol. II p. 381–452) docho. do następu. konklu:

a) pierwot. relig. rodz. ludzk. był politeizm (p. 388)

b) że źródł. polit. nie było rozważa. dzieł przyrody, lecz ~~interesowne~~ [zajmowanie się] wypadka-zyc., owe nieustające nadzie. i bojaźnice, które wzruszą umysł. ludzk. (p. 390)

3) przyczyną: strach, nędzy w przyszłości. bojaźń śmierć. ~~[illegible]~~ chęć zemst. pożąda. pokar. i t. d. stąd nadzieje i obawy, a zwłaszcza te drug. które skłania. ich do bada. biegu przyczyn przyszły. z drżąc. ciekaw. (p. 391)

—

Der alte und der neue Glaube. Ein Bekenntniss von David Fried. Strauss. 3e Aufl. Leipzig 1872. p. 95 przyjmuj. twierdz. Hume'a. Gewiss hat Hume Recht mit d. Behauptung, dass nicht der uneigennützige Wissens- und Wahrheitstrieb, sondern der sehr interessirte Trieb nach Wohlbefinden, die Menschen ursprünglich zur Religion geführt und dass als religiöse Motive von jeher weit mehr die unangenehmen als die angenehmen gewirkt haben. Die epikureische Ableitung der Religion aus der Furcht hat etwas unbestreitbar Richtiges. —

3) Teor. ta jest owoc. materj. metod.: którą wyzna. filozof. w przed. wieku i dzisiaj: przy tłumacz. początk. ludz. społeczn. Ale ta metod. jest niestosow. dowol. w tłumacz. dziej.:

b) Inni tłumaczą relig. jako wymysł kapłana lub prawodaw.
Tak mniema: Condorcet, Volney, de Tracy, encyklop. i t.d. Diderot, Saint-Lambert –

c) <u>Darwiniści</u> znoszą różn. esencyal. międ. zwierz. i człow. ~~byt.~~ muszą albo człow. pierwotn. odmaw. relig. wielk. (albo jej zwierzę. także przyznaw. ~~powod.~~ Zwykł. wybier. drug.: za przykład sam Darwi.
<u>Darwin</u>: (Die Abstammung des Menschen u. die geschlecht. Zuchtwahl. Aus dem Engl. übers. von Vict. Carus. Stuttgart 1871. Bd. I, p: 53) powia. „że nie mamy dowod. na to, jakoby człow. od początk. posia. wiarę uszlachetniającą: w istnie. Bog. wszechmocn. że przeciw. były i są jeszcze liczne plemio. nie mają. żadn. idei czy Boga czy bogów ani słów w języ. swych aby ideę podobn. wyraz. Dodaj. aut.: że to pytan. wcale różne jest od drug. czy istnie. Stwór. i Rząd. Wszechśw. i że na to drug. pytan. najwięk. geniu.: które kiedykol. żyli, zaw. odpowia. twierdząc. Potem tak dalej ciągn.: „Jeżeli jedn. przez wyraz „religia" rozumie. wiarę w potęgi

niewidzialn. lub duchow. to sprawz ona się całk. odmienn. bo ta wiara zdaje się być praw. powszech. u ras mniej cywilizow."

Wspom. wyżej. że Darw. nie dostrz. kontrad.

Defin. zaś relig. jako wiar. w potęg. niewidzial. ducho: jest niedokład. i niejas. ale ta niedokładn. jest Darw. bardzo porąd. bo pozwa: na rozmnoż. relig. do zwierz.:

Anekdot: o jego psie z parasol: – Tom. I p. 56 –

Uczu: zaś religij. oddan. się (tamże p. 57) wyda: się Darw. nad miar. komplikow. bo wchodz. do niego miło: podporządk. sieb. pod coś wznio: i tajemni. wielk. poczu: własn. zależn. bojaźn, czcią, wdzięczn. nadzie: co do przyszło: a może jeszcze inn. składn. Jakkolw. tak sztucz. i zawikła. uczu: może nachodz. się tyl. w isto. o wiesz. rozwin. umysł. i moral. zda: się jedn. Darw. że pewn. analog. z uczu. relig. przedst: miło. psa ku swoj. panu który tworzy: zarówno zupełn. podporządk. niecobojaźn a może inn. jeszcze uczu. „Zachow. się psa, kie: po rozłące, jak wraca do swe. pana lub małp: gdy widzi dozór. ukocha. wiel. się różni od zachow. się tych zwierz: wobec swoich równ. w który. to ras. ich objaw. radość: wyda się być mniej. a uczu. równ. ~~wyższ.~~ przebij. w wyp. kied. Braubach, tak. darwini: ten ogród. wypowi: że pies ~~spogląda~~ patrzy na pana swe. jak na boga jakie: (Religion, Moral, u. s. w. der Darwinischen Artlehre. 1869 p. 53) a Houzeau wszystk. objaw. ufno i wdzięcz. w stosun. zwierz: dla który. uważ. za relig. a ~~nie~~ jest przekon. że niektó: ludzie, a nawet ludy są mniej relig. od psów (Études sur les facultés mentales des animaux p. 271–273)

Uwagi:

1) Uczu: wdzięczn. zaufa: bojaźn nie są uczu. religij. stworzy. w tworzy.
~~2) Uczu religij: musi być zwróc. do istot najwyższ. i niewidz.~~
2) Uczu: owe zaw. w który: jeś: ich przedmio. jest inn. istot

zwra. się sam. do Istot. nadzmysł. i niewidział.

3) Tem mniej one w zwierzęt. mogą wchodzić ze relig. bo ostat. dla zwierz. jest isto: widział. i dotyk.

4) Uczuc. relig. musi objaw. się koniecz. przez jakieś stałe znaki zmysłowe czy przez kult jakiś, a gdzie tych znak. ~~[illegible]~~ nie mamy. tam także nie mamy owe. uczu.

5) Objaw. przywiąz. wdzięczn. i t. d. dla ostat. napotyk. w zwierzę: w niż. się nie różn. od tych sam. uczuć dla zwierz. A gdyby nawet były cokol. silniej: lub mia: przymiesz. pewn. bojaźni lub rezp: to jeszcze nie jest to relig. chyba że ktoś: każde przywią: uczuciow. cześć lub bojaźń. takie nazyw.

6) Jeżeli plemię niektór. modli. się lub modl. jeszcze do rośl. zwierz. lub innych przedmiot. ~~[illegible]~~ zmysłow. to może tylko wykaz. że uważa je zaw. za symbo. Czyż kto rzeknie twierd. że pies modl. się do ostat. i uważa go za symbol: lub wiele jakieś istot. niewidzi.

~~Nawet~~ Co zaś do powsta: uczuć relig. w ostat. Darw. i uczn. jego nie postaw. teor. now. lecz przyjęli teor: dość dawną: wyłoż. po raz pierw. przez Tylor'a (Early History of Mankind 1865) i przez Lubbock'a (Origin of Civilisation 1870) a pot. obszern. ~~[illegible]~~ wyłożo. i now. argum. silnie popar. przez Spencer'a

d) Powsta: religii według Herbert'a Spencer'a:

~~Teor~~: Spen: teor. swoj ~~swoje: się na 2 częś. z któr. druga opiera się na pierw.~~

Wyłoży. ~~[illegible]~~ w artykuł: osobn: w Fortnightly Review (zeszyt maj. z r. 1870 pod tyt.: „Początek kultu zwierząt" – który ~~[illegible]~~ zost: powtórz. ~~w tomie~~ w (jego Essais de Morale de science et d'esthétique, traduits par Burdeau. Paris 1879 – Tom I. p. 81–109 – a obszern. tę sam. teor. rozwija w pierw. tom. jego Principles of Sociology – (Zob. Principes de Sociologie par

Herbert Spencer. Traduit de l'anglais par Cazelles. Paris 1878. 55.
Tom. I zwłaszcza rozd. XIII – XXV)

Teor. rozpa się na dwie części z któr. pierw. jest podstaw. nierozd. drug. tak iż drug. bez pierw. nie zdoła się ostać.

Człow. pierwo. miał pierwotnych pojęc. o wiśni ~~z braku~~ ~~odróżn~~. ~~mogą~~ jestestw. żyw. od nieżyw. ~~Zostana się~~ Wyrobił sob. naw. którem. do ~~życia~~ obdarz. życiem rzeczy nieży. a to sposob. tak. Zastan. się nad snami, zwłaszcza bard. żywe: nie mógł nie wier. w ~~ich~~ realno. obraz. podczas nich widzia. nieu doświadcza. Opowiz. je jako fakt. prawdz. wywiu towany: że ci jedn. rzeczy: mu, że on najspokoj. odpoczy w chwilę podczas onych mienna. przygód. człow: mimowo. uwierz. że on z dwóch istot się składa. z któr. jedn. zostaj. na miej. podczas snu, a drug. wychodz. z ciał i błąka się nieraz po dalek. stron. Jeżeli podczas snu spotyk. się z inn. ludz: czy żyw. czy dawn. umarł: musiał ona natural. też sama co sob. przypisy. rzeczywist. a że we śnie widzi. i nieb i ludz inn. w najniepodobn. do rzeczywisto. kształt. postaciach, ruchach, metamorf. musiał po woli utwor. sob. świat drugi, przeciw. do tego. który go otacz. na jawie. a co ważniej musiał dojść do niezbyt. konklus. że każd. rzecz jest złożo. z dwóch pierwia: przział. i niewidział. z któr. drug. niewidział. może powo: pierw: i więcej życie osobn.

To przekon. wzmacnia się w człow. pierw. w mia. jak zasten. się nad zjawis. psycho-somatycz. podobn. do snu: nad letarg. omdlen. apoplex. katalep. extaza i t. p. w któr. nieznacho. i niezrozu. czas: zdaw. się pochod. z drug. nieobecn. duszy. Nareszcie niejed. z tak. wypad. kończ. się śmierć. Ta już nieznacho: niezostaj. a nieobecn. duszy, ~~przedtwo~~ na czas nieograniczo. Wtedy nie mog. doczek. się powro. duszy, czy drugiej: ja, chowa ciało, ale staw. obok pokar. i sprzęt. różnorod. aby ~~tata~~ drug. gdy swój życ. mógł ich używ. odnawia. Te pokar. i napoj. a naw. wtyk. mu je w usta i zalew. napoj.

Ta praktyk. jest powtarza. Używa się wiary: od grob. z dara: przytem także 56
używa się umar: aby był lekki: nie szkodzi. krew. i znajd. a naw. wyprza. im
que. swoj. Z tego powst. ~~cała~~ syst. komplet. obserwancy. dban. o całość trupa
i jego wszyst. dostaw. na ognia. aby się ogrzew. a ciało jest staran: ubezpie.
od uszkodz. lub zguby w przeciw. że pomść. duszy do ciał: jest niemożeb.
gdy ciało zosta. zniszczo. (Na odwrót jeżeli się chce być bezpiecz. od powro
nieboszczy. niszczy się ciał: i szczątk.) Stąd chęć zabezpiecz. grob. od nieprzyja.
lub zwierz. dzik. prze usypa. nad nim kopc: lub układ. kupy kamie: stąd
balsama. lub suszen: trup. Z tem tąż się znowu przeciwn. zwycz. aby także
zachow. życzliw. zmarłe: ucina. się i włoż. części ciał: wymarza. krwi i t.d.
Wszystk. te zwycz. symbolicz. oznacza. szczątk. oddan. się nieboszczy. Z temi
ceremo. połączo jest wszelkie wiara dusz powrocie w zmartwychwstan.

Zaszedł. tak dale: w swojej ~~wiary~~ wiere, nie dziwn. że ludz. pierw
były przeko: że dusze umarł. od czasu do czasu wraca. że w różnorodn. spos.
pomag. lub szkodz. żywym. Ta wia. w powrac. nieboszczy. i część. z nimi stosun
uzasadni. się wierze: do zwierz. i roślin, a nawet do ~~przedmiot.~~ nieżyw.
Zwierz: oddycha, jak ludz: a jak oni mają cień swój – muszą więc one
mieć także dusze swoje – a podobn. rośli. i przedmio. martw. bo one także
~~mają~~ mają cień swój – nareszcie jeden cień może się zamienić w drugi.

Tak powsta. niezmier. życie dusz: coraz bardz. wyróżnia. się od życia
doczesn. a zacz. ~~życ. pozagrobo.~~ porato, że i większo. i w którym się ~~...~~ rzekom. życ. przyszł. odbywa:
oddala: się coraz bardz. od niego. w który trup był pochow: zwłaszcz. gdy
plem. także opuszcz: pierwotn. siedzi: a w wyobraź. swoj. identyfikow: ów
odległ: z kraj. dusz po śmierc. Gdy zaś dusze zmarł. zamienia. się w samo
dziel. istoty: które porząd. antropolog: coraz bardz. zaciera. się w pamięci: przypisywa.
im wszystk. szczęśl. i nieszczęśl. skutki. w przyrod. i w życ. człow. np. spr.
Śmierć. chorób: inspira. dzieciń: posiad: a ~~...~~ przeciw działa. ekonomicz. nareszcie
czary wielk. siła. Że tak niezwyk. skutk. dusze nie mogły wydziel. bez

nadzwyczaj. skutk. przeto dane zamien. się w wyobraż. lud. powoli w potężn. isto: nadprzyrodz. które jedn. życzliw. drug. nieżycz. dla istot. jedn. im pomaga. drug. im szkodz. wszystko zapełnia. Tu powst: się nowa faza w rozwoj. lud. pierwot. Okaza. się potrzeb. błag. i przeciągnięcia istot. Jak przedtem groby przodk. zamien. się w świątyn. któr. są potomkow. dom. zmarł. w któr. lub w gajach lub na wzgórz. miejsc. zam. zwyk. z ornament. pierwot. składa ofiar. a z czas: ustanowienia kult komplet. Powyż. wszyst. tego kult. n. p. prośby, hymn. pochwal. ofiar z ludzi i zwierz. które to ceremo. wszystk. dzien. spec: ~~jako wyraz. pierwot. pojęcie~~ ~~~~ ~~oddaw.~~ ~~~~ ~~~~ ~~zmarł~~.

Na szczegól. uwag. zasługu. kult przodk. bo każdy przod. staje się niemal. Stwór. i głów. bog. plemie. Równocześ. przechowy. po śmier. przodk: albo ich mumie lub trupy wysuszo: albo części szkielet. albo in. relikw. n. p. włos. lub paznokci: którym oddaw. cześ. bezpośre. Stąd Fetysze pierw. do bałwan: wyobraż: na podob. zmarły. a często zawier. ich relikw.

Uwagi nad teoryą Spencera.

1) Spen. najważn. objaw socyolog. stanu: za pomo. zwyczaj. i przesąd. panujący wśród plem. dzik. a do nich nawiąz. wszystk. form. relig. napotyk. u lud. oświeco. Jest to meto. wsob. niedokła: i jednostro: a tyle wart ile war. ~~polega na~~ hypotez: na któr. polega.

2) Hypot. zaś, dźwiga: gmach socyol. Spen. przypu: że rodz: ludz: z razu był rodz. zwierzę: bez mowy i myśli a pot. zwolna. jedn. i drug. sob. wyrob. Hypot. opie. się a) na chronol. olbrzym. rodz. ludzk:

b) na zabyt. przedhistor. dowodz: podob. wielk. podobień. między typ. a zwierzę: i ludzk: oraz sposob. życ. zwierz. i ludzi

c) na nisk. wykształ. i czaszk: niektór. plemio. dzik: pokazu. wielk. podob. z czaszk: małpy.

Kwestyą a) zob. na odrębn. stron. ~~będą Froktkor poźn. z osob.~~

" b) Jak się przedsta: Z nie wielk. ~~małej~~ liczb. bez sbor. czasz: znalez. w Europ: kilka jest mało rozwinięt: i ma cechę prognatyz: ale konkl. że one należa: do plemię: nad zwycz: upośled. w ciele i duchu, jest za śmiała: skoro wedł. Virchow'a najlepsze: nawet czasz: a niewątpliw. przyjaci: darwin: nie mogą ani jedn. wśród nich, któr. by nie mogła być na kar: któr. z żyją: dziś Europej: Zob. mowę już niesraz przytoczo: Virch: miew. na zgrom. naturalist. niem. w Monach. r. 1876.

Podobn. o tych czaszk. wyraż. się Huxley, Lyell

Zob. także Reusch: Bibel u. Natur Freiburg 1870 - 3e Aufl. p. 375. -

Kwestyą c) Ludów nisko wykształ: z czaszk: bardzo małe. jest nie dużo - w Austral: i Ocean: w niektór. stron. Ameryk: n.p. Greenland: w półn. Sybi. n.p. Samojedzi i t. d. O wszystk. tych lud. wiedz: że przybyły tam z cywiliz. wyższ: a poźn. dla niektórych warun: geogr: i klimatol. spadły do obecn. poziom: życia i duchow. kalectw.

a) O dawn. rodz. ludz: napotyk. dziś. coraz mniej śmie. afirma:
przyjmow: na podstaw. nekom. odkryć geolog: że rodzaj ludz. istn:
12000, lub 57,600 lat a naw. 200,000 lat. – Dziś. wiekn: geolog.
zgadz. się na to, że wszystk. chronol. obliczę: ~~nie mam~~ ~~żadn. podst.~~ dawno. rodza. ludzk. są
pozbaw: podstaw. naukow: a wszystk: najdaw: szkielet. lub nauczy.
nie sięgaj: ponad 7000 lat. Taka zaś liczb: nie bardz. się różni od
wszystkich: chronol. biblij. która według Septua: wynosi 5199 lat przed
Chr: a wedł: texte hebr. i Wulga: 4200

Güttler, Naturforschung und Bibel in ihrer Stellung zur Schöpfung
Freiburg 1877. Herder.

Z drugiej stro: nie mamy żadn. pomni: staroż: od r. 2158, ~~pierw~~ od które:
zaczy. się obserwa: zaćmień słoń. w Chinach.

zob. Klein, Entwickelungsgeschichte des Kosmos. Braunschweig 1870. p. 121 –

najdawniej: daty histor. asyryj: i babilor: nie sięga. poza
2200 lat przed Chr.

najstar. pirami. egips: są mniej więc. z tego same. czas.

A wszystk. te dane chronol: znajdu: się w połącz: z inn. wiadom.
które nam ukazu: społecz. chińs. egips: chaldej: ~~jak~~ w stanie: wysoko.
oświecen.

bo do Ocean. i Austral. nie ulega to żadn. wątpliwo.
bo do Ameryk. także nikt dziś. nie wątpi, że ludno. jej przyby. z trzech stron
roin: z Afry. Europ. i Azyi. —ry: że jest zmięszana: z trzech różn. typo. raso.

Quatrefages, l'unité de l'espèce humaine. Paris 1861..

3) Hypot. Spenc. sprzeciw. się lingwist.: Darwiń, gdy nie zna: język. dzik.
mniema: że one są mową niesorwnię: która jawn. ukazu. ślady przejś.
od głos. zwierz. do słów ludz. Nic dziwn. że a priori odmawia: tym
język. dzik.: intelekt. pojęć wyższy.: nadprzyrodz. skutk. czego pojęć podob.
uważa za wytwór ~~retro~~ cywiliz.: Dzicy nie mogli mieć relig. tak z góry
upewnia: bo nie mieli ani pojęć ani wyraz. odpowie. Mieli co najwię:
grub. materyalist. kult umarł. i żyw. osób, który to kult uszlachetn. się
później w system. teolog.: wschod. i zacho.: Jednak.: także i tym podob. twierdz.
nie mogą się w żadn. sposób ostać wobec badań lingwist. które Spenc.:
za zgoła nierna.

~~Tak samo Indow: przed tysią: lat mieli bardzo wznios. poj: o bogu: a dziś modlą się do krów i małp (Ursprung u. d. Entwickel. d. Relig. p. 72–75)~~

Naprzód Podnoszą ~~pot. Max~~ filolo: że ~~Mü:~~ ~~nieokreśl~~: znacze: wyraz. Menge lub dzik.: jest zupełnie nieokre. (Bo do pierw: zaraz: że Afry: jest zamieszk: przez pięć różn. grup narodowo: nie mają: nic ze sob. wspóln. a różnią się nadzwy: stopn. wykształ. Że tak samo wyr. dziki jest również ogóln i nic nie znacz: jak barbarzy. w starożyt. Teraz: zaś przypatrzmy się języ: niby dzik: to lingwist. wystarcz: że wiele z tych języków: są nie zmier: udoskonalo: że mają nawet gramat. ze sztuką: a słown. zbyt bogate: (Meyer, Ueber die Mafoor'sche u. andere Papuassprachen auf Neu Guinea)

Sąd filolo. o niekom. języ. dzik. można streść. w tych słow. ~~Posłuch. dalej~~ ~~uwag~~ (Maxa Müllera: So unvollkommen aber auch eine Sprache sein mag in einem oder dem andern Punkte, jede Sprache, selbst die der Papuas u. Veddas, ist solch ein Meisterwerk des Geistes, dass die Kunst aller Philosophen daran scheitern würde, etwas Aehnliches hervorzubringen. Es kommt auch vor, dass die Grammatik wilder Völker Zeugniss ablegt für eine höhere Stufe geistiger Entwickelung, auf welcher diese Völker früher gestanden haben müssen, um solche grammatische Unterschiede zu bezeichnen. Und schliesslich dürfen wir nicht vergessen, dass jede Sprache unendliche Möglichkeiten in sich trägt u. dass bis jetzt noch keine gefunden ist in die es unmöglich gewesen das Vaterunser zu übersetzen. (Vorlesungen über d. Ursprung u. d. Entwickelung ~~p. 79~~ d. Religion mit besonderer Rücksicht auf d. Religionen des alten Indiens. Strassburg 1881. p. 79)

Tak samo dowod: Max Mü: że rzekom. większość niezdoln. dzik: do liczen: po nad 3 lub 4 ~~jest~~ poleg: na grub. nieporozu. Że żad. uczon. tego nie konstatow. Że Jorubasy n. p.: o czterd. stopn. mów. nie umie powiedz 9×9 a jest. Abiponowie nie umie: licz. po nad 3 do czter: że czter wyraż: przez 3+1 że to nie jest wcale mniej upośledz. dziko: jak np. franc: mówią: quatre vingt dix zam. 90 lub rzym. undeviginti zam. 19. Tak samo dowo: autor (p. 82–88) że twierdz: o niemoralno: lub braku historycz. zmysł. i t. d. poleg: na nieporozu. a nie dowodz: niższ. stopn. umysł.

Zgod. się ~~ant~~ wzupełno. Max Müller: na twierdz. antropo: Tiele :

„Twierdz. że są lud. lub plemio: nie mają. relig. poleg. na obzerwa. niedokład. lub na pozór: wstr. Żad. plem. żad. naród nie zost. odkryt. któr. by nie miał wia: w isto. wyższ. a podobi: któr. coś podobn. utrzymy: zadały kłam fakt. późn: dokł. do powszech. wzdł. Woln. zatem relig. w znacz. najszerz: uwzi. za fenom. powszech. ludzk."

4) Narezc. Spen. ser wyzwa: hypot. swo: twier. z jedn. stro. że nie mamy nigd. na ziemi nasz pierwot. ludz. a z drug. stro. przypuszcz. moż. że wszystk. plemio. jakie dziś. istnie. naw. najdzik. mogły były mieć niegd. stop. wyższa. oświa. któr. unosł. jenne połyski. w teraźniej. ich barbaryi.

Teorya ~~Maxa Müllera~~ Fetyszyzmu.

1) Einleitung in d. vergleich. Religionswissenschaft. Strassburg 1874.

2) Vorlesungen über den Ursprung u. d. Entwickelg d. Religion mit besond: Rücksicht auf die Religionen d. alten Indiens. Strassburg 1880

a) ~~Trzy~~ [illegible] Twierdzenie, jakoby: Fetyszyzm ~~nie jest~~ był formą najdawniejsz: relig: ~~twierdz.~~ ~~które Max M. [illegible]~~, wypowiedział ~~się~~ pierw. De Brosses w dziele wydan. w r. 1760 bez podpisu: Du Culte des dieux Fétiches ou Parallèle de l'ancienne Religion de l'Egypte avec le Religion actuelle de Nigritie. (Tenże autor w dziele Histoire des navigations aux terres Australes 1756 stwor: dwa wyrazy: Australia i Polinezya, które utrzymał: się d.t. w jeogr.) De Brosses pomn: że wszelka relig. pogań: albo była Sabeismem t. j. adorac: ciał nieb: albo w dawniej. jeszcze czas: t. adora: rzeczy ziemsk: podpadał: pod wspól: ozn. fetyszyz: De Br: wyraz ten rozszerzył: do wszystk. lud. dzik: które modl. się do zwierz: lub też rzeczy nieżyw. W I-ej ~~dziele~~ części swej książ: De Br. zestaw: wszystk. wiadom. o zwycz. relig: jakie za czas: jego zebr: o lud. dzik. w drug. częś. porówny. te wyobr: z relig: lud. starożyt. W 3-ej częś: dowod: że mamy za jego czas: praktyk: te same zabob. któr. panow. wśród starożytn. Egip. Grek. i Rzym. Stąd doch. do wnios: że wszystk. lud. zaczę: od fetyszyz: a od niej: rozwi. wznosi. się do Polite: nareszcie doszły do monotei: Jednak. De Br. nie odrzu: objawie. pierwot. Przypuszcz był: że ono zatar: się w pamię: lud. z wyjątk. Żydów. Żyd. zaw. byli wyznaw. monoteiz: a nigdy nie upadł: w fetysz.

Mniema. De Br. stało się póź. prawie powszech. wśród antrop. i filoz. zostało jed. o tyle zmodyfi: że odrzuc. wszelk. objaw: a nawet: Żyd: przypisy. kult fetysz. w czas. najdawn.

Meiners: Allgem. krit. Geschichte d. Religionen 1806: Der Fetischismus ist unleugbar nicht nur d. älteste, sondern auch d. allgemeinste Götterdienst.

Jenne dziś. mniem. to jest dosyć rozpowszech. Wygłos. się n.p. szkoła pozytyw. idąc ~~tez~~ w ślad. swe: założyciel. Aug. Comte a zwłaszcza: teor. Spen: przekonan: się, że on każde fetyszy. uważa za form: jeszcze: nie najdawniej: form. relig: to w każd. razy. za nieodłączn. jej pierwsz:

feitiço portug. = factitius – chave feitiça = wytrych

Synod. pergam. a. 1311 apud Muratorium Tom. IX. col. 561: incantationes sacrilegia, auguria vel maleficia quae facturae s. praestigia vulgariter appellantur (Murzyni na zachodn. wybrzeż. Afry: nazyw: amulet: i podob. fetysze gri-gri lub gri-gri lub ju-ju i pewnie. tez sam wyr. w treśc. więc. form.)

feiticero handlarz amuletami, czarnoksiężnik:

De Br: Fetysz. jest wszystk. co ludz. wybier: sob: jako za przedm. kult. n.p. drzewo, góra, morze, kaw. drzewa, ogon lwa, kamyczek. muszla, sól, ryb. rośliny, kwiaty, więc. zwierz: jak krowy, kozy, stor. owce. Od bogo-murzy: oto jego świętość. i daliśmy: Murzy: otacz: je czcią wiel: modl. się do nich, składa. im ofia. obnosi. przy proces: pyta: o radę, przysięga. na nie i t. d. Niektó. fetysz: należą do całe: plemię: inn. do jedno. Fetysz. plemię. mają świąty. publi. fetysz. prywa: przechowyw. są po dom: w osob: miej: Jeżeli: murzyn ~~potrzeb.~~ denne, staw. naczy: przed fetyszem. Jeżeli: idą na wojn. składa. przed nim broń swoj. Jeżeli nie ma mięs. lub ryb: ~~[illegible]~~ składa. przed fetysz. kości lub ości a jeżeli. potrze: wina palmow: t zostaw: naczy: które sob. się napełnić w pełn. Jeżeli ich życz: są spełnio: wtedy. są przekon. że fetysz ma wiel. łask: a ~~jeżeli~~ w przeciwn. razie. mają go za zagniewa: i stara. się go przebłag.

1) Zbijać mniema ~~[illegible]~~ (twierdz. De Br: ~~[illegible]~~ uwaga, że według slynnej filol. w Max M. trafn: ~~że~~ nie ma żadn. dowo: jakoby ludy dzik: przedstaw: stan pierw: ludzko: że owe ludy z niektóre: są młod. od ~~[illegible]~~ ludz. cywilizo: że przeciw: mogły spaść do obecn: barbary: z stanu dawniej. w który. były daleko bardz. cywilizo.: że wyjąt. zwłaszcz. w relig: jest zjawis. bardz. częst: owy dowód. Abraham, przodk. żyje: Korinny: a najwięcej czystych. wyobr: pojęć: o Bogu od Salomo: otaczają się ~~[illegible]~~ cywilizo: wykwint. i wymuskan. a ~~[illegible]~~ spierają ~~[illegible]~~ po wzor: i gdy: Molocha i Chemosza

Tak samo podnosząd Indianie, którzy w hymn. najdawn. swoi. mają dosyć wzniosł. poję: o bóstw: a dziś modlą się do małp i krów

2) Druga uwaga. Im lepiej poznaję: ludy dzik. tem więc. staj. się wido. że oni o relig. i bóstw. mają pojęc. zupeł. inn. od przypisyw. im przez zwolen. teor. fetyszy. Gdy n. p. zapyta. się murzy. dla czego modli się przed drew. pewn. i stawia przed nim pokarm: ten odpowiada: Drewo nie jest fetyszem, fetysz jest duch: niewidz. a obraz wob. drewo to za mieszk. Nie może on przyjmow. nasz. pokar.: lecz bierze to co w nich jest ducho: a zostaw. to, co jest cielesn. a co my widzi:

Halleur, Das Leben der Neger Westafrika's p. 40

Tylor, Primitive Culture Vol. II p. 197.

Pojęc. murzyn. tez rozum. przez fetysz zupeł. co inn. niż de Brosses lub nowożytn. antropolo.

3) Trzecia uwaga. Bardzo trud. dowiedz. się czegoś pewn. o relig. lub obrządk. religij. owych ludów, tak jak cały lud niechętn. obcym udziel. wiadom: o swoich zabob: guślach, śpiew. i t. d. Trudno ta ... Ten, że podróżn. którzy ich badać: mają przesąd. lub uprzedz. naukow: a ~~mowie~~ często wykład. niedostat. skutk. czego wmawi. w ~~owych~~ ~~ludzi~~ rzeczy, o któr. nie mają pojęc. dokład. Pyta. się ich n. p. czy mają fetysz. czy wierz. w Bo. czy wierz. w djabła a ten wedłu. humo: lub też stopn. rozumie: pytań odpowie. tak lub nie. Sprawdz. się, co gdzieś powiedz. Max Müller, że w tego rodz. indage. examinator jest często głup. od examinowanego dla tego, że używ. wyraz. fetysz, bóg, djabeł w znacz. dla dzikiego niezrozumiałe.

4) Czwarta uwa: Z niektórych badań: a niektórzy: dzik. do mówie. o kwesty. relig. wypływa wszystk. owe kontradykt. zdań: w opowiad

podróżn. Misyon. benedyktyn. byli przez pierw. trzy lat. swe. apostoło. przekonan. że tu był nie mies. w zad. bóstw. później przekona. się że mieś. i Bóg. stwór. Opowia. n. p. że Beninowie uważa. cień atow. za jego duch. Pochodzi to stąd, jak zauważ. misyo. Codrington, że w język. plemie. owe. cień ozna: w przenoś. wszyst. co do atow. Jak esencyal. należy, jak materyal. cień do jego ciał. Podobn. przeznacz. istnie. jak. w języgl. nowożytn. – U Polinezyan wschod. Bóg = atua lub akua. Twierdz. że atua pocho: od ata (cień) i że pierw: boga pomsta: z pierw: duch zmarł. które uważa. za cień. Tymczas: gruntow. badż: grama. polinezyj. wykaza: że atua (bóg) nie pocho: od ata (cień) lecz pochodz: z tego źródło. co aitu i fatu i oznac: pierwotn. rdzeń w drzew: pot. w przenoś. to co jest siłą jestest. naczel. isto. siła. potęż. a. Bóg. (Gill, Myths and Songs from the South Pacific p. 34)

Piąta uwaga:
5) (Fetyszyzm, gruntow. zbada: zamie. się w (zwykł. symbol: która napoty: u ludo. najbar. uczynilizo. Wiado. z Pauzan. (Lib. VII. c. 22. n. 4) że jeszcz. za jego czas. w 2^iu^ wiek. po Chr.) w wiele świąty. greck. po niektór. świąt. zam. posąg. czcz.: starą nieociosan: W Farze n. p. obok posąg. Herme: leża. 30 czworogranie. kamie. w Tespii czczo: Erosa w kształ: kamie: jak samo Herakle: w Hyettos a to był zwycz. starych, doda. Pauzan. (Lib. IX. c. 24. n. 3) W Sicyon. Zowira wyobraż. kamie. piramid. z Artemidą stoją kamień (tamże Lib. II. c. 9. n. 6) w Orchomenos czczono Charytki w kształt. nieoszlifo. kamie. o któr. podawa. że spadł. niegdś z nieb. (Lib. IX. c. 38. n. 1) Podob. zwycz. u Rzym. i inn. narod. jeszcz. w czas. histor. W Afry. uczynawszy to reformal. fetyszy.

Podobn. symboli: u wszystk. ludo. i spotkaż: chociaż: równo. 19 przyjęła z ludu: afrykań. lub amerykań.

b) Uwa: wśród. l Naw. u najniższ. stop. lud. fetyszyzm nie stano-
wi relig. Jak u nas symbole nie stano. relig. lecz tylk. jest
jej znak: tak samo u lud. dzik. fetysz. jest tyl. znak. zewnę.
ich wew. relig. Jest to symbol: u lud. dzik.! ustawio. z mnogo.
gruby. barb. miejsc. ale nie jest ona relig. istota.

Waitz (Anthropologie d. Naturvölker Tom II. p. 167): Bei tieferem Eindringen, das neuerdings mehreren gewissenhaften Forschern gelungen ist, kommt man vielmehr zu dem überraschenden Resultat, dass mehrere Negerstämme, bei denen sich ein Einfluss höherstehender Völker bis jetzt nicht nachweisen u. kaum vermuthen lässt, in der Ausbildung ihrer religiösen Vorstellungen viel weiter vorgeschritten sind, als fast alle anderen Naturvölker, so weit, dass wir sie, wenn nicht Monotheisten nennen, doch von ihnen behaupten dürfen, dass sie auf der Grenze des Monotheismus stehen, wenn ihre Religion auch mit einer grossen Summe groben Aberglaubens vermischt ist, der wieder seinerseits bei andern Völkern die reinen religiösen Vorstellungen ganz zu überwuchern scheint.

Tuż przed (Waitzem) Wilson (Westafrika, seine Geschichte, Zustände und Aussichten London 1856 po angiel.) wykaz.: że obok fetysz: mają murzy: wiarę w bogów a nawet najwyż: boga dobr. i stwór. świa. Który w każd. z ich język. ma osob. i stał. nazwę. Jest: zaś wieść najwyż. bog. u Murz. nie zaw. objaw. się w kulcie zewnętr.: pochodz. to albo przez wielk. cześć albo przez pewn. obojętn. niewi. Aszantysowie np. wierz. w Bog. najwyż. któr. nazyw. Tak samo jak. wielb.: Powiedz. o nim, że jest dawcą wszelk.

że jest wszęd. obecn. wszechwiedzą. rozeznaw. wszys. ludz. i pomaga im w potrzeb. Według nich dzięki potrzeb. narz. świat. a tylk. ztym wspomag. nich skład. ofiar.

To samo o murzyn. wybrzeż. złot. opowia: Cruickshank: Achtzehn jähr. Aufenthalt auf d. Goldküste Leipzig 1834. p. 217: So alt der Glaube an einen höchsten Gott, der die Welt geschaffen hat und regiert, auf der Goldküste auch sicherlich ist, so wird „der grosse Freund" „der mich Machende" wie sie ihn nennen, doch nur bisweilen angerufen. Im Unglück sprechen sie: „Ich bin in Gottes Hand, er wird es machen, wie ihm gutdünkt".

Zob. podob. relacy: w Baseler Missions-Magazin r. 1855. Tom I. p. 88. r. 1853 Tom II. p. 86 i t.d.

—

Rezultat: Fetyszyzm u lud. dzik. ukazu. się form. później. któr. bez pierwotn. monoteiz. jest niezrozumia. a w żad. raz. pierw. nie jest pierwsz. Tym sam. upa. twierdz. że fetysz. jest form. pierw. relig.

Aszantyjowie (jak dow. Waitz, Anthropologie d. Naturvölker, Tom II. p. 171-174) wierzą w Boga najwyżs: który jest Stwór. wszech rzeczy, daje deszcz i pogo: i wszystk. rzeczy dobr: zwolił nam. tydz. o sied. dniach. On wie wszystk. i do jego miejs. gromadz. się ludzie dobrzy po śmier. Jednak. nie czczą się ~~spraw~~ tego istota a jest zbyt wiel. i wysok. aby do niego mogły docho. odwa. ludzi. Że to dzięki ~~podrzęd.~~ ~~narod.~~ niższ. przez niego stworz.: narz: góra, i dolin. lasu. i pola: rzeka. i jezior. a jedn. z nich są dobr. duch. źli, wszys. zaś podobn. do ludzi. Jest naw. najwyżs. duch zły, nieprzyja. ludzi, który mieszk. osob. za świat.

Podobn. wszęd. u innych. lud. w Afry: (Max Müller, Vorlesungen über den Ursprung u. d. Entwickelg d. Religion. Strassburg 1881. p. 124-128)

Pomi. więc, że wszystk. lud. afryk. wierą w Boga jedn. niewidz. i niepoj. i w mnóstw. duch. pośredn. cz. **wongów** któr. uosabiają się lub przebyw. chwilo: w różn. stworz. żyw. lub nieżyw. I tak. uważ. za wybran. siedl. wongiem 1) morze 2) rzeki i jezio: 3) ogrod: pole a naw: mrówis: 4) kupki ziemi, wyspa: nad miejsc. gdzie odbyw. jakas ofiar. 5) drzew niektó. 6) zwierz: niekt. n.p. krokod. małpy węże 7) wizerun. bożyszcz. 8) amulet.

Z tego widoc. że wong jest duch. a fetysz jego symb. zewnętrz. i że tak. zwan. fetysze zupełn. nie istnie. w znacz. jakie im nadaw. różn. antropol. lub jeśli istn. to wspóln. jest wszystk. ludom, naw. najbar. ucywilizowa:

Henoteizm Maxa Müllera.

Max Müller odrzuc. zarów. animizm Spenc: jak fetysz: De Brosses'a i niektór. antrop.

1) Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft. Strassburg 1874

2) Vorlesungen über d. Ursprung u. d. Entwickelg d. Religion mit besonderer Rücksicht auf d. Religionen d. alten Indiens Strassburg 1881. –

Wychodz. stanow. z psychol: bo były psych: wspom. duszy ludz: może nam wyjaśn. jeśli nie zupeł. to w znacz. częś. powsta. relig. Czyż podobn. przypu: że dziki mały: kamie. świeca. lub muszl. tak. od razu ją uważ. za swe bóst: jak długo w nas utrzymyw. popleczni: teor. fetysz? Mówi. wprawdz: że dzikie otocz. to dzie: które gromad. bawidełk. co pod. uwagę za wł: muszle lub kam. szczegól. kolor lub kształt: był przekon: że talizm. im dopom. w potrzeb. niejedn: w bitw. lub polowa: a wted. zaczął do niego modl. się i uważ. go za przedmio. nadnatur. Max M. woli przyp.

uwa: że jeże dzi. w niektór potoie. i wzn.. podobn. są do dzieci. to jedn: nie należy tej przenoś. porow. Tak dalej: jakoby dzi. nie umieć odróżn. przedmio. nieżyw. od istot. żyw. Małe dziec. bije stół, o który się uderzy. ale który dzik. zawsze przypisz. Tak ~~stałe~~ rozgarnię: A pot. nie ~~stał~~ kwest: dla czego dzi: nad tem lub owem przedmio. się dziw. lecz dla czego uważ. go za istot boską? Na to odpow. Max Müll. że fetyzm u żadn. naro. nie jest form. pierwotn. relig: lecz jest form. podrzęd: lub zepsucia: wyższ. pojęć relig. a te, skoro u wszystk. lud. się napoty muszą koniecz. mieć źród. swoj. w psychol. organiza. człow. Ta sama organiza. psychol: któr. zmusi: człow. do mówie. także zmusi. go do pojęć nadzmysło: ~~relig~~: i do utworz. sob. relig. –

Nie należy jedn. przypomnie. powie. Max M: że ludz. zaczę: od jakie. pierwotn. monoteiz. który się był objawio. Tak. bóst. nie nazwy. pierw. ludz. języ. tak samo ich nie nazwy. żadn. relig. Ani pierw. ani drug. nie można nikogo nazwy. jeże. nie ma o nich żadn. pojęć: Tak przeto myln. było niegd. wywodz: przyk. wszystk. z hebr. tak myln. jest ~~wywo~~ wszystk. relig. pojęć za chorobl. latoroś. pierw. relig. objaw. za degrada. monotei. pierwotn. Pytać: czy ludz. zacz. od monot. czy polit. ~~nie~~ jest niewłaści. gdyż raczej pyt. się należ: skąd wziął się w języ. wyraz bóg, ~~..~~ bo jest oczyw. że zanim lud. mogli jedn. czy więc. istot nazw. boga: musie: już mieć wyr. bóg. Takim więc powst. sposób. (Ursprung u.s.w. p. 292–297)

Człow. pierwot. zajmow: się był. ~~..~~, co podpada. pod zmysł. ale szybko doszedł do klasyfik: różn. wrażeń zmysło.

1) rzeczy dotykal = Greifbare Gegenstände, które mógł omacać, obejmo: n.p. muszle, kości, kamie. i t.d.

2) rzeczy dotykal. do poło: (halbgreifbare Gegenstände). n.p. drzewa, góry, rzeki, ziemia – ta druga katego: moż. różni się od pierw. a dała pocz. idei nieskończo. lub nieograniczo.

3) rzeczy nie dotyk: (ungreifbare Gegenstände) (chmury, jutrzenka niebo, słońce, księż. gwiaz. te ostatn: dały powst. idei bóstw. (Ursprung u.s.w. p. 198–208)

115

Zestaw.: ~~dto~~ świad. histor. najdawn. dowod. Max Müll. że ludzie pierwo. 70.
nie modli. się do przedmio. 1ej kateg: lecz zawsze do 2ej i 3ej tyl: że fetyszyzm
odnosi. się prawie. do przedmio. 1ej kateg. nie jest religi. pierwot.

Epicharm: bogami są wiatr, woda, ziem. słoń. ogień. gwiazd.

Prodikos: starożyt. uważ. za bogi słoń. księż. rzeki, źródł. i wszyst. co
nam może być pożytecz: stąd Egipc: czci: Nil, a chleb był ubóst.
jako Demeter, wino jako Dionyzos, Wodę jako Poseidon, Ogień
jako Hefestos

Cezar: Germano: czcili słoń. księż. ogień.

Herod: Persow. składa. ofiar: słoń. księż. ziemi, ogniu, wodzie, wiatrom
i t. d.

Wedy nie zawie: fetyszy. powsz. Max Müll: ale od Wed. za pomo.
grama. porówn. moży. cofn. się w jesz. odległ. starożyt. do czaso. kiedy
były jed. mow. aryjsk:

Języki ludz. powst. z czasowni: a każd. czasow. oznacz. pzyw. jakąś czyn.
każd. nazyw. ludz. pierw. po główn. jej działa: które się stało jakoby jej
przymiot. Nazyw. n.p. rzekę biegaczem (sarit) lub szumiącym (nadî
dhunî) albo oraczem lub pług: (sîrâ = rzeka i pług) albo strażą
albo karmicielką (mâtar = matka) albo obrońcą (sindhu) - słow. wyob.
sob. rzek. jako coś żywe. Tak samo miesiąc = mierzyciel (mâ po skr.
mierzyć, mâs miesiąc = μείς = mensis = mond)

Tak powst. wyraz deva (= deus, θεός) nadaw. w Wedach wielu
przedmio. Pochod. od div = świecić, jaśnieć - Tak samo powst: inn. wyra:
używ. [póź:] o bog n.p. amarta (= ἄμβροτος, imortalis) ajara (= ἀγήρως
niestarzeją: się) i t. d. Jednak. używ. tych wyraz. nie wiery. pierwot.
w boga. bo to poję. było dla nich zbyt ogóln. twierdz. tyl. że w tej
lub owej rzeczy jest coś bosk. nieśmiert. i t. d.

Pomaga. im do tego poję: nieskoń: które wyrab. sob. przez rozważa.
rzeczy niedotyk. lub tylko częścio. dotyk.

Z ideą niesk. połącz. się idea prawidłow. i stało.

Gromadz. te nazwy dowst. niektór. przedmiot. niedotyk. n.p. słoń. te stawa. się coraz bardz. boga: Nazyw. słoń: (surya) rodzicielem (prasavitri), rozweselającym (mitra) a [wastęp.] ~~gdy~~ o niem mówią: ~~deva~~ [że jest] ~~mowy: że sur a wastęp.~~ ożywiciel. wszechwiedz. sędzią ind. Ale te sam. bosk. przymio. nadaw. inn. zjawisk. przyro. Chwal: gory, drzewa, rzeki, ziem. nieb. burze, powoli zamie: je w isto. nadprzyro: ze pomo. nagromadz. epitetów

Niebo (Dyaus) ~~stało~~ zrazu świeca: stało się Ojcem dyaus pita z niem porówn. Ju-piter, Ζεὺς πατήρ.

Słow. ~~każd.~~ był raz kiedy każd. przedmio. ubóstwio. czczo: lub dzieło. jako Boga uzyz: — [Max] Müller nazy. to Henoteizm: (Ursprung u.s.w. p. 328), chcąc przez to wyraz. że ~~kolejno~~: nazyw. każd: przed. [mogąca] wypełnić w sob. nieskoń. i nieograniczą: bóst. uszyzk:

Wiele z tych bog: spółrzędn. musia. zlać się w jedno, co przychodzi. tem łatw. że w grun: wyraża. róż. przymio. czy działa. tej sam. isto.

Dyaus był t. nieb. jaśniej:
Varuna nieb. wszystk. obejmuj.
Mitra nieb. poranne.
Sûrya słoń. świeca. na nieb.
Savitri słoń. dają. życ. i świat.

podobn. Vishnu, Indra, Rudra, Maruts, Vâta, Vaju, Agni — jedn. nazw. których za drug. a że wszystk: przez. te sam przymio: przypisy. zdaną: się że przymio. tak wspól. stan. się nowo. bog. n.p. Visvakarman, stwórca wszech rzeczy Pragâpati [dzi], pan wszech rzeczy

Czyta: Na początku Pragâpati [dzi] był wszystk. jest on bharata, nosiciel bo dźwiga wszyst. Pragâpati stworzył wszystk. jestest. żyjąc: Z wyziew [tchnień] ~~oddechu~~ swego stworz. bog., z wiwe: ludz. Później śmierć stwo: która miał pochłon: wszyst. jestest. żywe i t. d.

Tak z Henoteiz. wedł. Max M. powstał polit. a z tego zaw. monot. gdy zostan. przymio. wspól. róż. bog: zaraz: uosab: i traktow. jako bóst. samodz.

Ogóln. uwa: o stanow. nauk. Maxa M.

Przeciw jego teor:

1) Ant. tłuma. powsta. idei Bóst. przez potrzeb. wrodz. duszy ludzk.: szukan. Nieskoń. Szuka: jej więc w wszystk. przedmio. żyw. i nieżyw. ku temu się nadarzają. a każd taki przedm. ubóstwia. Że zaś wiele było przedmiot. mogą. być symbol. Nieskoń. przeto wynosz: owo: wiele Bóstw, sob. równ. a międz. sob. niez. nie powiąza. Taki Henoteizm tyle wart, ile warta meto. za pomocą któr. zosta. otrzyma. Ta meto. jest błędn. bo jednostr. Czyż Nieskoń. była jedyn. punkt. wyjść. dla teol. pierwot.? czy dusza ludz.: szuka: czegoś bez gran. i kontento. się tem przestrzenn. nieokreśl. aby na nie przenos. swo: potrze. adora?

To kwest. filoz: któr. należy rozwią. przez anali. poję. Bóst. lub bosko. Niezależ. matem. abstrak. odgry. mało rolę w człow. niewykształ: a także stawia przeciw Max M. na porząd. dzień. Może ona do czasu zaprząt. jego wyobraź. nie może przypomi. mu się ciąg: w spos. dotkli:

Jeżeli człow. otoczo. bogat. kult. tyl. w pewn. chwil: woln. od kłop. i cierp. wyobr. sob. Bog. jako Nieskończo. obejmu. wszystk. a dale: czcić jako potę: osobi. od któr. ot zależ. i któr. wpływ. na losy jego, to w daleko wyższ. stopn. człow. pierwo: którzy: wśród natu. nieustannie. wystaw. na igrasz. żywio. przeciw któr. nie ma obro. ~~uzje~~ przycho. do uzna. swoj. niemo. zależno. swoj. a od nież tyl: krok jed. aby doszł: do przekonań. że jest zależn. od jakiejś Isto: potężn. Główn. błęd. Maxa M. jest że powsta. uczuć relig. tłuma. jedy. przez wpływ świa. zewnę. zapomi. o tem, że człow. zastan. się nad sob. zapomn. nawet o świe. zewnęt. może wznieść się do poję: Bog. osob.

Stuw. Hugo Delff: powz: dass d. Religion aus d. Menschen u. nicht von aussen hergeleitet werden müsse, dass sie wie die Sprache für eine durchaus unmittelbare Entwicklung aus d. Innersten u. Eigensten d. Menschen anzusehen sei (Grundzüge der Entwickelungsgeschichte der Religion p. VI Choć nie zgadz. się na dalszy ciąg ~~jego~~ wywód tego racyonalis.: dass d. Verstand u. seine Kategorien mit ihrer Entstehung nichts zu thun haben, to tend. zasadn. dla czego reflek: nie ma być czyn. przy tworze. relig.)

S. Paw: Rom. II. 14. Cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt, ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex. v. 15. Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis

W istot. człow. zastan. się nad sobą odkry. w sob. sumie: i prawo moral: (a od nie: wzno: się do pojęc: prawod: nadprzyrod: bardzo natur. i prost. drog dochod. tak. do przekon: że przecież (nie spadł z obłok. na zie: (ani on ani wszys. jego) lecz że jakaś potęg: go stworzy: i wyposaży. w środ. matery. i ducho. potrzeb. do życ: Rozważ: przyr: i Tedy w niej panują: i wiekuiś. niebo nad nią zawieszo: dostrzeże: w niem niewątpli. pojęc: Bóst. ale nie koniecz. daje pierw. impul:

2) Henoteizm Max M: nie opie: się na fakt. a stąd Tatow. było sankrystol. wykaz. że to polit. najprzepolit. Twierd. bow. Müll. że w Wed: nie mamy ślad. jedn. Boga, dominują. nad innymi. lecz że raz ten, raz drugi, wywyż: jest jako Bóst. najwyż; raz Indra, raz Mitra, raz Waruna, raz Aditya i że dopie: w hymn. najmłod. są wybory. ślad. jakie. monot. To twierdze. jedn: nie da się utrzym. a gdyby się pokaza: że Indowie najpierwsi wyzna. pierwot. monot: lub przynajm. ~~?~~ obok. rozpo. bóstw podrzęd. jakie: Boga najwyż: to cała hypote. Müll. upad. Zdaje mi się, że tego dowieść można

O monoteizmie pierwotnym.

Cała filoz. relig: obra. się około 2 kwest: 1º czy ludzk: zacz: z monot. pierwot. 2º czy ona doda. jakie obrz. pierwot. które ślady. ostały: w różn. mitol. i trady. relig. lud. pogań? Dawn. póki uważ. uważ. Bibl. za Pism. świę. i natchn. nie wątpi. o tem, że ludzkość: jak zwykle mówi. jedn. języ: tak jedn. wyzna. wia: Za język. pierwo. uważ. hebr: a za relig. pierw. tak zw. relig. patryar. monot. Wszystk. języ: później. uważa: za formy zepsu. hebr: a wszystk. mitol. i relig. pogań. za zepsutych. relig. objawio. Dzisiaj. ale wbrew. że Tyro: Obie te kwest: języ: pierwo. i relig. pierw. i że chcia. obie dowodz. z pism. św. bo że ten, że język pierwot. był hebr. nie ma żad. wzmian: w Pis. św. jest tylk. powiedz. że ziemia była jed. języka i tejże mowy (Gen XI. 1)

Z niewczes. potąpi. dwóch tych kwest. korzysta. krzykow. aby zdyskredyt. pismo św. teol. i t. d.

Pot. racyonali. posuwa. się dal. i dowodz. że naw. Żydz. nie mieli zrazu monoteiz. a jeno w ciąg. kraj. swo: stor. mogło: być relig. pierw. to pan ancestror.

Popper, Ursprung d. Monotheismus. Histor. Kritik d. hebr. Alterthums. Berlin 1879: Żyd. byli zrazu pogan: a patryarch: Abrah. Izaak i t.d. mitol. figur: jak Bel, Osiris, Herkules

—

Abraham: Gen. rozd. XIV. ~~Wojna~~ Wojna czter. król. wsch: przeciw pięciu król. palest. Z owych czter. król. wymię. Amrafela, Króla Sinearu (po babil: Summiru) i Kedorlaomera Króla Elamitów - Pierw: ma brzmię: babilon: Amir-habal t.j. ~~...~~ Królem jest syn (Amir-sin, panem jest Sin) - drugi po grec: Χοδολλογομόρ - po babil: Kudur-Lagamar t.j. sługa (boga) Lagamara. Słów Kudur napotyk. w wielu imio. król: elamit: n.p. Kudur-na-hu-undi Elamcz, który 1635 lat przed król. asyryj. Asurbanipal t.j. 2200 lat przed Chr. podbił połu. Babilo: Inny król starożyt. babyl: zowie się Kudur-mabuk który nosi tytuł króla Kanaanu (mat Aharri t.j. kraj zachod.) (Porów. Gen. XIV. 4. Duodecim enim annis servierant Chodorlahomor). Jest więc stwierdz. że byli królo. Elamu, których ~~dotąd~~ nazwi: zaczy. się od Kudur - że ~~...~~ [illegible] się panow. nad Kanaanem, że wreszcie Kudur-Lagamar, ma także w 2iej połow. brzmię: elamic: gdyż Lagamar był głów. bożysz. Elamitów czcz. w ich stoli. Susan - (Schrader, Die Keilinschriften u. das alte Testament. p. 78-79. Smith, Assyrian discoveries p. 353)

Jaki był stan relig: w Palest: po w chwil. owej wojny?

Gdy wra: Abra: zwycię: wychodz. mu na przeciw Melchizedek (Gen. XIV. 18.) sacerdos dei altissimi כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן

Była więc wiara Eljona znana także po za namiot. Abrah. a w wiek. nast. także nie wygas. zupeł. jak wid. Mojż. n.p. ucieka: (Exod. II) przed gniew. Fara: do Madjanitów, bier. za żon. cór: kapła: Raguel-Jetro רְעוּאֵל

Póź. gdy Moj. wypro. lud izrael. z Egip. odwiedz. go Jetro i raz. z nim i Aaron. i starsz. żyd: skład. ofia: i je chleb w obliczu Boga (~~Ex. Num.~~ Exod XVIII) i wydawa: Panu a ważniej. daje swemu ~~zięciowi~~ zięciu: kiero. rady polity: administr. który. przez Moj: przyjęt.

Gdy następ. Żydzi w pochod. do Palest. zbliż. się do granic: Moabitów, król
Balak sprowa: wieszcz: Balaama, aby przeklął Żyd. (Num. XXII) Obie Pisma
św. powiad. o Balaamie, proroku i guślarzu Moabit: (XXII. 15) qui novit doctrinam Altissimi (אֵל) et visiones Omnipotentis (עֶלְיוֹן) videt – a później
XXII. 8 venit Deus et ait ad eum: v. 12: dixitque Deus ad Balaam – gdzie w obrazie: אֱלֹהִים – a znów Balaam mówi: respondebo quidquid mihi dixerit
Dominus (v. 8 יְהוָֹה) Była więc cześć Ela, Eljona znana wśród wszystk. Semit: zamieszk. Palest: i kraje przyleg:

Mojż: się odw: w przeszło: jeszcze odleglej: Abrah: przyt:
Ojciec Abrahama, Tare, mieszk: w Mezopot. w Ur chald: (Gen. XI. 28)
później przenosi się do Haran (ib. v. 31) Drugie to miejsc. wspomin. jest w
napis: asyr: chald: (Schrader, die Keilinschr. u. d. A. T. p. 45)
אוּר כַּשְׂדִּים Ur-Kasdim identyfik: Schrader z Uru (późn. Mugheir)
wspomin. w napis: a Kasdim (Kald.) siedzie w wsch. Mezopot nad doln.
Eufrat. i Tygryj: już w 3cim tysiącleciu przed Chr.-ciem. ich w napis:
mat-Kaldi. Co do Abrama czyt. w spis. asyryj. eponimów (sięga. aż do
r. 893 przed. Chr. pod r. 677 Abu-ramu, co jest form. chald. żydo.
Abrama. (Schrader ibid. p. 321. 384
Chaldej: zaś na nebo mieć: boy: umieszcz: jakie: odwiecz. „El" któr. miał
być Ojcem: innych boy. najwyższ: „Bela Anu i Hea" Bóg odwiecz.
prawie zapomn: który. nie stanie. nigdy. ni odda. czci publ. (Rawlinson
The five great monarchies Vol. I. p. 143 nast.)

Że El nie był zapomn. w czas. histor. dowodz. słow. któr. Izajasz
pror: kładz. w ust. Nebukadnezara (po hebr. נְבוּכַדְנֶאצַּר, po chald.
Nabium-kudurr-ussur t. j. Nabu (Nebu) chroni ~~koronę~~ (usuw) koronę
(Kudur) stąd Strabo, Alex. Polyhistor: i inni Grecy piszą Ναβοκοδρόσορος –

Isa: XIV. 13. In coelum ascendam, super astra Dei (אֵל) exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus aquilonis. 14. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo (עֶלְיוֹן)

Babilon –

Gen. XI. 1–9. A ziemia była jedn. języka i tejże mowy. I gdy szli od wschodu słońca, znaleźli pole w ziemi Sennaar i mieszkali na niem. I rzekli jeden do ~~drugiego~~ bliźniego swego: pójdźcie, naczyńmy cegieł i wypalmy je ogniem. I mieli cegłę zamiasto kamienia a ił kleiowaty zamiast wapna. I rzekli: pójdźcie zbudujmy sobie miasto i wieżę, której by wierzch dosięgał do nieba a uczyńmy sławne imię nasze pierwej, niźli się rozproszymy po wszystkich ziemiach. I zstąpił Pan, aby oglądał miasto i wieżę, którą budowali synowie Adamowi. I rzekł: Oto jeden jest lud i jeden język wszystkim, a poczęli to czynić i nie przestaną od myśli swych, aż je skutkiem wypełnią. Przeto pójdźcie, zstąpmy a pomieszajmy tam język ich, aby nie słyszał żaden głosu bliźniego swego. I tak rozproszył je Pan z onego miejsca po wszystkich ziemiach i przestali budować miasta. I przetoż nazwano imię jego Babel, iż tam pomieszany jest język wszystkiej ziemi i z onąd rozproszył je Pan po wszystk. krainach.

Na zachód od Babylo: Birs Nimrud – odkryt: napis Nebukad: w dwóch egzempl.

~~Col. I. 23: Świątynię fundam. ziemi, wieżę Babylonu wzniosłem i dokonczyłem a z cegieł i okrycia: między wiadzitem ... jego szczyt i t. d.~~

Col. I. 27: Donosimy nast. następ: Świąty: nied. lamps ziemi, wieżę Borsippy, którą dawniejszy król wybudował: (obliczono jego wysok. na 42 łokci) ale którego szczytu nań nie wzniósł: był od wielu dni ruiną i t. d.

Dziś: ruina jeszcze ma wysok. ~~100~~ 75 metr. ~~40 stóp cegieł~~

Schrader, Die Keilinschriften u. s. w. p. 35–41

Kaulen, Assyrien u. Babylonien p. 82–

Babel – בָּבֶל, po chal: Bab-ilu t. j. brama Ela (a. świątyni)

Że El jest w ass. polites. babil: był Bóg: pierwszorzęd: wid: z napisu króla babil: Hammurabi, z 2° tysiącolet. przed Chr: Ilu i Bel poddali mieszkańców Sumiru i Akkadu mojemu panowaniu – Schrader tamże p. 42

122

(al, awal = być grub. silny) porówn. Max Müller, Einleitg. in d. vergl. Religionsw. p. 162. Schrader, d. Keilinschr. p. 77

אֵל od źródł: אוּל być silnym po bab.: ilu

Ha-el w Star. Test. = Jehovah; bez artyk.: także inne: bogi cudzoziem.

Beth-el nazwa miejsc. gdzie Abrah. wybudow. pierw. ołtarz Panu w ziemi Kanaan. (Gen. XII. 8. 9.)

Ela u Fenicjan: w mieście Byblos – był syn. nieb. i ziemi a wnuk: Eljuna, Bog. najwyż. Tego Ela Filon z Byblos identyfi. z Kronosem greck. i z planet. Saturn. a wedł. Diodor. Sicul. Chaldejczycy: także samo Ela tworzy z planet. Saturn: – zob. Fragm. Hist. Graec: (ed. Didot.) vol. III. p. 567–571. Diod. Sicul. II. p. 30–33.

Tak samo hebr. Eloah, Elohim napotyk. u lud. inn. semic.

Eloah w Star. Test. = El, w liczb. mnog. = bogi cudzoz. albo = Jehov.

Eloah od źródł: alah, być przerażo. = bojaźń a potem oznacza przedm. bojaźni.

Porówn. hebr. pachad który także = bojaźń a potem = bóg

Gen. XXXI. 42: Nisi Deus patris mei Abrahā ē timor Isaac affuisset mihi mówi Jakób do Labana, gdzie pachad = deus

ib. v. 53. Deus Abrahā ē Deus Nachor, judicet inter nos, Deus patris eorum. Juravit ergo Jacob per timorē (בְּפַחַד) patris sui Isaac –

Tak samo w aram. Dechlâ, bojaźń = bóg, bożyszcze – Müller, Einleitung u. s. w. p. 162.

—

Adonai w Star. Test.: był = Jehovah –
u Fenicy: bóg najwyż.: nazw. semic. się w Adonisa

Szadaj שַׁדַּי albo אֵל שַׁדַּי = Potężny = w Star. Test. bóg najwyż. także imię u Fenicy. a jako Set lub Sed w Egip. za panow. pasterz: (Max Müller Einleitg. p. 168)

Jehovah (, Jahveh,) ~~Jahu~~, w napis: assyr. jako Jahu.
Rawlinson przytacza o pochodz: tu assyr. Jahu – ale inni assyryolog. uważa. go za bóst. assyr. (Max Müller, Einleitg. p. 169)
To pewn: że ~~we~~ w napis: assyr: ~~assyta~~: nazwisk. Królika Hamat'u (w Syryi) Jau-bidi a ten sam nazw. także Ilu-bidi

z czem później nazwy (Króla żydow: Jojakima, który przed wstąp. na tron nazyw. się Eljakim (IV Reg. XXIII ~~23~~ 34)

Rezultat. Semici, gdy byli jedn. plemię: nie rozdziel. jenn. na odrębn. ludy, mieli wiar. w jedn. najwyższ. Ela Eljona, którą później się powoli zatar: w niew. jak powsta: bóst. lokal lub anioł: i djabł. w któr. dalk. wiary: Semici wnyw: zamie: w bóst: sysaliz. z Bod. najwyżs. a niew: zakw. ma czem

Podobn. u ~~Indów~~ lud. aryjsk: Jedn. z najdawn. pomn. relig. aryj: są Wedy - twierdzo - że w panteo: wedyj: panu: najprzód: demokr. lub nev. ener. wszystk: bog: nadewa: n. p. Wiswakarman (mistrzostw:) lub pradżapati (pan wszech ~~stworzeń~~) zamię: w uosobię: samowładzę.

Jednak: bada: głęb. wykaza: (Fischer, Heidenthum u. Offenbarung p. 20) że w Wedach należ. odróżn. trzy epoki

a) aryjska z bog: Waruna
b) indyjsk: lub narodo: z bog. Indra
c) spekula: z char. monoteizt.

W pierw. epoce góru: Waruna po nad wszyst. duchy nieb. - nazyw. się Ojc: Asurą, wielk. Asurą, a choć późn. także Indra i Agni ~~naspa~~ ten przydom: to więd. jedn. ani tak częs: ani z tak. wyrazem jak Waruna.

Obok Waruny stoi rzesz Adityów cz. duch. niebiesk: Mitra, Aryaman, Bhaga, Ansa, Dakza, Aditi, one nazyw. się asuravasam: t. j. ducha: i odpowiad: anioł. hebr. Waruna zaś jest Król wszyst bog. świat, pan wszechśw: na nieb. i na ziem. wszystkie ~~duchy~~ bóstw. niż. i duchy: są tylk: wykonaw. jego woli, jego rozkaz.

Stąd sanskrytol. Ludwig i Roth uważ. Waruną za najdawniej. bóst. ~~indyj~~:

Ten drug: ich zamie. się w pewno: gdy z relig. indyj: porówn. pers: 79.
Chocia: Zendawesta rot. utwo: za czas. Bygnsa, to jedn. tradyc: jego niektó.
za nader. staro. Ahura-Marda wietyl. najwyż. lecz i jedy. bóg.
Narzuc. się duch. następ: duch najświęt. wszechwiedz. najmędr. najszczęśl.
najsprawiedl. Jest „Panem i Mistrz: stworze. nieb." ~~stwor~~ z dzieł stworz.
nieb: za największ: Amezza-spentas'omie jego nieśmier. którzy
stworze. przez Ahura-mardę przebywa: w świetl. przedstaw. przy tkwi.
ro: któr. wolę wykonyw: Są bardzo podob. do archanio. Bibl. i do
Adityasów indyj. Pot. wiele duch. niższ:

Ze międz: relig. pers: a indyj: zacho. dużo podob: imiony:

1° Ahura pers: = asura ind. duch
2° Mithra " = Mitra ind: w obu relig. uosob. świat. i pośred.
międz. bog. a człow.
3° Andra pers: = Indra ind
6° Angra-majnyus pers. = Aryeman ind.
7° Bhaga pers: = Bhaga ind. = szczęście
8° Homa napój pers. = Soma nap. ind.
9° Jima pierw. człow. u pers: = & Jama, pierw. człow. indyj:
grzech i wypęd.   pod drzew. życ.
wąż – potop.   smok – potop

—

Jest więc w najwyż. spos. prawdopod. że był czas, kiedy Pers. i Indow. nie wstąpi.
się jeszcze w plemio. osob. wyznawa: relig. tę sam. a relig. ta była monoteizt:
lub do niej zbliżo. nader.
Ze Monot. pierwot. był wypow: przez Aryj: wykaza: Formby i Krieg (Der Mono-
theismus der Offenbarung und das Heidenthum. Mainz 1880)

Język ludzk. dają się sprowadz. do trzech głów: turań: semick. aryj:

Z turań: jed. z najdawniej: form reprezen. chiń. ale nie mniej star. jest Egips. nie mniej stara jest czysto turań. w Mezopot:

Starochiń: relig: ma charakt. monoteist: bo gdy w późniejsz. jej form. na pierwsz. miejsc. niemy stoją dwie potęgi, niebo, ziem. więc. i ziemi, wspólne. przeds. jest Tao = Prawo. Jedn. w najdawniej. poezy: (Max Müller, Einleitung u.s.w. p. 174 nast.), Niebo jest i ojc. i matk. wszystk. Tien odgryw. tam tę sam. rolę, wedle Maxa Müll. co El u Semitów lub Dyauspita u Aryjów. Tien pisze się w chiń. dwo: znak. z któr. jed: = wielki, drugi = jedyny. Niebo jest jedyn. wielk. wspaniał. ~~[illegible]~~ Skoro jed. tyl. jest niebo, mówią Chińczy. jakże może być wiel. bogów?" Wogóle Tien nie bardz. różn. się w pojęciu chiń. Tien wytworn. i potężn. jest bog, Max Müller twierdzi (Einleitung u.s.w. p. 176 nast.), że u Tunguzów Mongołów, Tatarów i Finów, Lapończy: istniej. ta sama wiara w najwyższ: istotę przebyw: w niebie

u Finny: Jumala (niebo i najwyższ. istota) – u Mongołów tengri co równ. się chiń. tien

Rzecz: u Chiń. Lapoń. Fin: oręż nieb: jako symb: najwyżs. istoty pojęć: Otóż mię wszak w wiel. bogi, któr. są uosobio. siła: natu: oręż dla dusz zmar: co jest zresztą wiarą w nieśmiert. duszy (Max Müller, Einleitg p. 193 –

—

Max Müller: ~~Na~~ pyta: Wie entsteht ein Volk? odpowie: Die wahren Elemente, welche zur Bildung von Völkern gehören, sind Sprache u. Religion, u. zwar ist Religion ein noch kräftigeres Ingredienz-mittel, als Sprache (p. 131)

Podobn. Schelling: Jedes Volk ist als solches erst da, nachdem es sich in Ansehung seiner Mythologie bestimmt u. entschieden hat.

(Philos: der Mythologie - Werke Tom I. p. 109)

Hegel: Die Religion steht im engsten Zusammenhang mit dem Staatsprinzip; die Vorstellung von Gott macht die allgemeine Grundlage eines Volkes aus. (Philos. der Geschichte. Einleitg p. 62) u.s.w.

Zob. Fabre Maxa Müllera Einleitung u.s.w. p. 136.

Die Sprachverwirrung zu Babel von Franz Kaulen Mainz 1861. -

Vigouroux, La Bible et les découvertes modernes Paris 1881 3e édit. 4 voll.